

«Jeg bryr meg ikke så mye, for jeg har ikke planer om å gjøre noe kriminelt»

Norske ungdommers tanker om overvåking

Sven Henrik Ekholdt

Høsten 2016

Masteroppgave kriminologi

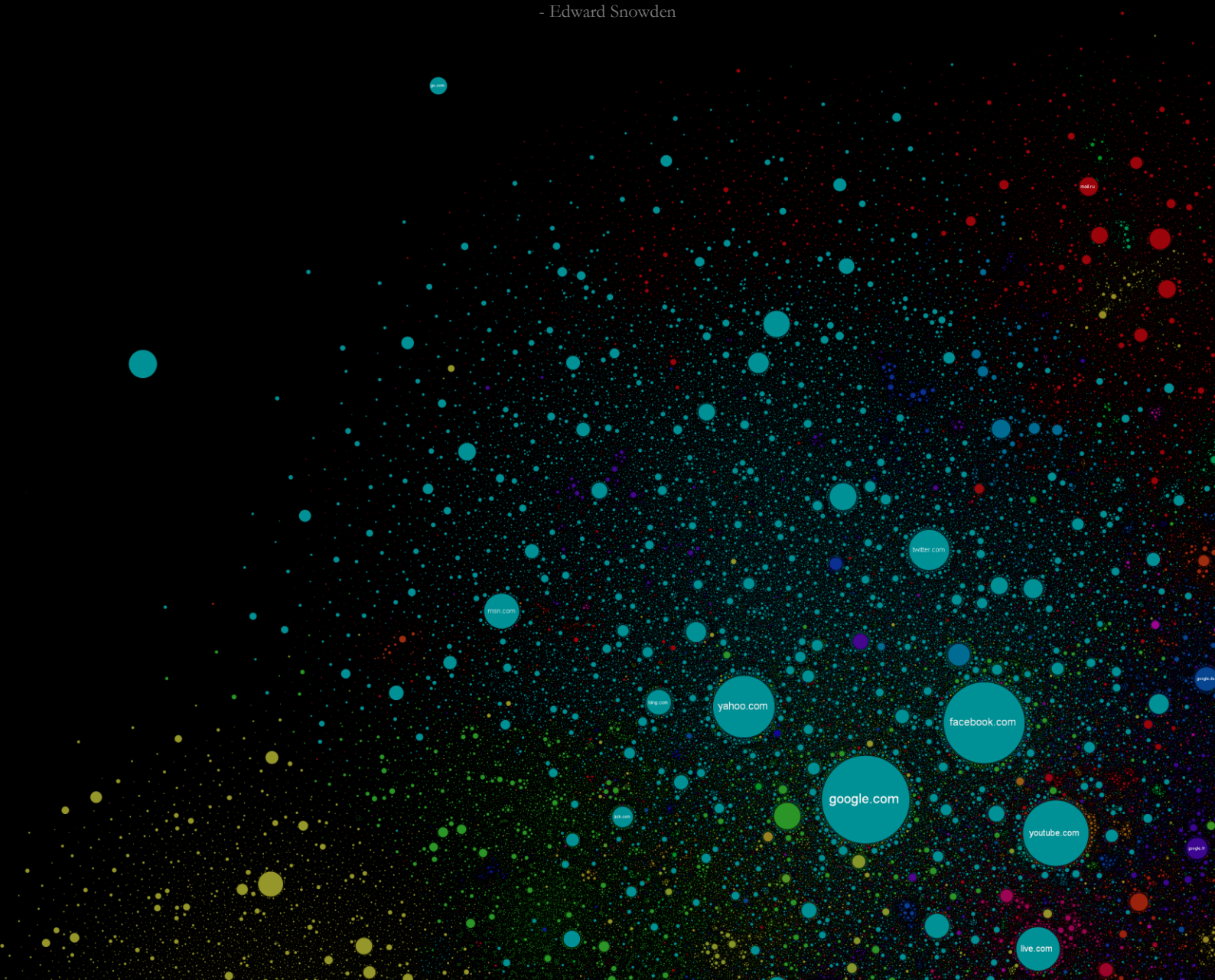
Institutt for kriminologi og retts sosiologi

Juridisk fakultet

Universitetet i Oslo

I remember what the Internet was like before it was being watched, and there's never been anything in the history of man that was like it [...] It was free and unrestrained, and we've seen the chilling of that, the cooling of that, the changing of that model toward something in which people self-police their own views, and they literally make jokes about "ending up on The List" if they donate to a political cause or if they say something in a discussion, and it's become an expectation that we're being watched. Many people [...] are careful about what they type into search engines, because they know that it's being recorded, and that limits the boundaries of their intellectual exploration.

- Edward Snowden

«Jeg bryr meg ikke så mye, for jeg har ikke planer om å gjøre noe kriminelt»

Norske ungdommers tanker om overvåking

© Sven Henrik Ekholdt

2016

«Jeg bryr meg ikke så mye, for jeg har ingen planer om å gjøre noe kriminelt»

- Norske ungdommers tanker om overvåking

Sven Henrik Ekholdt

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo.

IV

SAMMENDRAG

Tittel: «Jeg bryr meg ikke så mye, for jeg har ikke planer om å gjøre noe kriminelt» - Norske ungdommers tanker om overvåking.

Av: Sven Henrik Ekholdt.

Veil.: Heidi Mork Lomell.

Ved: Institutt for kriminologi og retts sosiologi,
Det juridiske fakultet,
Universitetet i Oslo.

Høsten 2016

Overvåkingsdebatten vies stor oppmerksomhet i politikken og i media. Gjennom totalt seks fokusgrupper med norske ungdommer har jeg fått et innblikk i hvilke oppfatninger, forestillinger og opplevelser denne gruppen har om overvåking av internettaktivitet. Bakgrunnen for å gjennomføre prosjektet er debatten i samfunnet vedrørende bruk av nye teknikker og teknologier, særlig de som ble avslørt av Edward Snowden, som vitner om store og inngripende metoder og systemer som muliggjør internasjonal overvåking av tilnærmet alle i samfunnet. Jeg ønsket å finne ut om denne informasjonen, og den pågående debatten for øvrig, har påvirket denne gruppen i deres atferd på internett, og om det finnes spor av en nedkjølingseffekt.

Oppgavens funn forteller oss at mitt utvalg i stort virker relativt ubekymret for å bli overvåket – i alle fall fra myndighetene. Videre ser det ut til at Christie sin modell for sosial kontroll, og særskilt hans skille mellom primære og sekundære aktører, også gjør seg gjeldende for ungdommers opplevelser av overvåking. Christies begreper utfordres noe, og begrepsparet primær og sekundær *overvåking* blir etablert. Primær kontroll beskrives som den mest effektive, og dette gjenspeiler seg også i vår digitale verden og i informantenes opplevelser av å bli overvåket.

Informantenes inntrykk av hvem som overvåker varierer fra kommersielle aktører, og her spesielt Facebook, til egne og andre myndigheter, til aktører som bruker internett for å utføre kriminelle handlinger, samt de primære; familie og venner. Dette er «overvåkerne» etter mine informanters oppfatning. Av de informantene tror *overvåkes* finner vi at kriminelle og radikale er de gruppene i

samfunnet som er «mest» utsatt for overvåking, og jeg finner et tydelig skille mellom «oss» og «dem» i hvordan informantene prater om overvåking. Samtidig vises det også tegn til at noen har en oppfatning av at minoriteter – og her spesielt muslimer – blir mer overvåket enn resten av samfunnet, og de (relativt få) muslimene som deltar i studien kan også fortelle at de tenker over dette i sin egen kommunikasjon.

Årsakene til at denne overvåkingen finner sted er ifølge mine informanter bekjempelse av kriminalitet og ekstremisme, men også et ønske om å beskytte borgerne i samfunnet. De kommersielle aktørene har to motiver: å levere en best mulig tjeneste for sine brukere, samt å tjene penger. Dette drøftes via David Lyons «janusansikt» og hans skille mellom overvåking som både kontroll og omsorg. Det vises at informantene i min studie i stor grad ser omsorgs-aspektet mye tydeligere enn kontrollaspektet. Igjen finner vi «oss» og «dem»-skillet; Overvåking kontrollerer «dem», og beskytter «oss». Garlands skille mellom «criminology of the self» og «criminology of the other» brukes for å forstå dette, og informantenes høye tillit til overvåking som noe treffsikkert og ufeilbarlig trekkes inn for å belyse hvordan informantene selv ikke tror at *de* blir overvåket, til tross for at de ofte virker mer eller mindre klar over at de *kan* bli det. Foucault sitt Bentham-inspirerte panoptikon ser også delvis ut til å være passende, ved at informantene i stor grad er klar over at de *kan* overvåkes, men teorien møter også utfordring i at det er få spor av «underkastelse» som resultat av dette. Både Lyon og Garland, samt informantenes nevnte tillit, kan bidra til å forklare dette.

Goffmans dramaturgiske modell for sosialt liv, og hans begreper fra boken «*Representation of self in everyday life*» brukes for å diskutere hvordan informantene forhandler om hvilke inntrykk og oppfatninger av dem selv de ønsker å projisere i sosiale situasjoner, og dette linkes opp mot hvordan de ser ut til virke mer bekymret for primærkontroll og -overvåking enn overvåking fra andre aktører.

En viktig motivasjon for oppgaven er å lete etter antydninger til en nedkjølingseffekt i de innsamlede dataene, og det konkluderes med at en slik effekt er å spore hos minoritetsungdommene, og delvis også hos resten av utvalget, men her mer knyttet til primærovervåking. Minoritetsungdommene ser ut til å ikke bare mene at muslimer overvåkes mer enn andre, men å også handle deretter, ved at de vegrer seg for å snakke om temaer de er redd kan bli assosiert feil. Dette diskuteres, før oppgaven avsluttes med anbefalinger til videre forskning.

Forord

Sitatet fra Edward Snowden på første side av denne oppgaven er fra et intervju med journalisten Glenn Greenwald i dokumentarfilmen «Citizenfour». Edward Snowden sitt navn har de siste årene blitt et navn de fleste av oss kjenner. Om han er en helt eller en forræder, patriot eller spion, våger jeg ikke å bevege meg inn på, men det han avslørte for verden har bidratt til både opplysning og debatt, og slik bør vi – kanskje spesielt vi som jobber og studerer innenfor mitt felt – være takknemlige for det han gjorde uavhengig av hva vi mener om hans rolle. Det Snowden fortalte og debattene som har oppstått og blomstret i kjølvannet av dette er mye av bakgrunnen for min interesse for overvåking, og min masteravhandling ville kanskje hatt et helt annet tema om han ikke hadde stått frem.

En rekke personer har gjort seg fortjent til min takknemlighet:

Tusen takk til veileder Heidi Mork Lomell for tålmodighet, alle gode råd og din upåklagelige kunnskap. Jeg gikk alltid fra veiledningstimene full av motivasjon og med mange nye og gode ideer. Du har brydd deg på ordentlig og det er mer enn hva en masterstudent forventer! Jeg vil også si takk for at du har fungert som mitt personlige bibliotek og lånt meg diktafonen din.

Takk til Jan C. Andersen for korrektur, tips og tanker. Du har vært til stor hjelp!

Takk til familie og venner for all støtte, jeg vet det kan ha vært plagsomt, men dere har vært viktige og betyr mye.

Tusen takk til alle informantene for empirien. Dere gjorde oppgaven mulig!

Naturen (eller skjebnen) for en kraftig runde helvetesild tre uker før deadline.

Sist, og kanskje mest av alle, samboer og kjæreste Ane M. D. Tomter for de gode og fruktbare samtalen, de konstruktive, smarte og kritiske vurderingene du alltid hadde på lur, samt alle de (etter hvert mange) talene som har holdt meg motivert og målrettet da jeg trengte det som mest. Og for at du er den du er. Du har vært uunnværlig.

Oslo, 17. november 2016.

S. Henrik Ekboldt

Innholdsfortegnelse

1.	INNLEDNING	1
1.1	Problemstilling:	3
1.2	Overvåking	3
1.3	Nedkjølingseffekt	4
1.4	Personvern.....	5
1.5	Stordata og metadata.....	7
1.6	Edward Snowdens avsløringer	9
1.7	Tidligere forskning	10
2.	TEORETISKE PERSPEKTIVER	13
2.1	Foucault: Panoptisk disiplin.....	13
2.1.1	Nedkjølingseffekt	15
2.2	Overvåkingsteori	16
2.3	Sosial kontroll.....	18
2.4	Goffman: The Presentation of Self in Everyday Life.....	19
3.	METODE	23
3.1	Fokusgrupper.....	23
3.1.1	Planlegging.....	25
3.1.2	Rekruttering.....	27
3.1.3	Intervjuguiden.....	28
3.1.4	Gjennomføring	30
3.1.5	Førforståelser	31
3.1.6	Min rolle.....	31
3.1.7	Refleksjoner.....	32
3.2	Analyse	35
3.2.1	Innholdsanalyse	36
3.2.2	Andre datakilder	36

3.3	Etikk	37
3.3.1	Informert samtykke.....	37
3.3.2	Konfidensialitet.....	37
3.4	Til slutt	38
4.	FUNN OG ANALYSE	41
4.1	Hvem overvåker?.....	41
4.1.1	Facebook, Google og Snapchat	43
4.1.2	Familie og venner	44
4.1.3	Egne og andre myndigheter.....	45
4.1.4	Kriminelle	47
4.2	Hvem overvåkes?	49
4.2.1	«Unge muslimske menn».....	50
4.2.2	«De som gjør noe galt»	52
4.2.3	Alle?	55
4.3	Primærkontroll.....	56
4.4	Hvorfor blir internett overvåket?.....	61
4.4.1	«Til vårt beste» — Janusansiktets ene side	61
4.4.2	Salg og brukerrettet reklame	64
4.5	Informantenes syn på overvåking.....	68
4.5.1	«Jeg har ingenting å skjule»	69
4.5.2	Frykt for å bli sett.....	72
4.5.3	Påstand: «Overvåking gjør oss tryggere»	75
4.5.4	Man kan bli «framet» — Janusansiktets andre side.....	78
4.5.5	Tillit.....	79
4.5.6	Nedkjølingseffekt	82
5.	DISKUSJON	89
5.1	Foucault versus treffsikker, ufeilbarlig overvåking	90
5.2	Lyon og overvåkingens janusansikt.....	91

5.3	Primær og sekundær overvåking.....	93
5.4	Nedkjølingseffekt	96
5.4.1	Nedkjølingseffekt, nettvett og primærovervåking.....	97
5.4.2	Nedkjølingseffekt og lovbrudd	99
6.	AVSLUTNING.....	101
6.1	Videre forskning.....	103
	Litteratur	106
	Vedlegg.....	112

1. INNLEDNING

Hvorfor skal man gidde å overvåke internettet til vanlige folk, for det er jo veldig ... Kjedelig på en måte, men jeg vet ikke helt.
– *Kristin, elev ved en videregående skole i Oslo.*

Overvåking finnes i mange former. En form for overvåking som har fått nærmest eksplosiv oppmerksomhet i både norske og internasjonale medier de siste årene er masseinnsamling og -lagring av internett-trafikk og annen digital kommunikasjon. Avsløringene vedrørende metodene til amerikansk etterretning har vist verden at det drives massiv datainnsamling av tilnærmet all verdens kommunikasjon. Amerikanerne er ikke alene om dette, store samarbeidsprogrammer mellom flere nasjoner kan hente ut data fra mer eller mindre hele internett (Bauman et al., 2014: 122). Dette innebærer at informasjon om milliarder av telefonsamtaler, tekstmeldinger, voldsomme mengder internett-logger, posisjoneringer fra smart-telefoner o.l. kan lagres og analyseres av etterretnings-institusjoner både i Amerika og verden over – hver eneste dag (se også Mathiesen, 2015). De aller fleste former for digital kommunikasjon både om og mellom mennesker kan avlyttes og lagres. De lagrede dataene analyseres av kraftige datamaskiner ved hjelp av avanserte algoritmer, i den hensikt å avdekke sammenhenger og mønstre som tradisjonell etterretning og etterforskning – sammenhenger vi mennesker aldri ville oppdaget. Dette gir store muligheter, men også utfordringer, for fremtiden:

In this century, big data—in a variety of forms—may bring the next dramatic change to police investigations. One researcher has concluded that it will soon be technologically possible and affordable for government to record everything anyone says or does (Joh, 2014: 37)

Her hjemme i Norge ble Datalagringsdirektivet vedtatt, selv om det riktignok ble kjent ugyldig av EU i etterkant (se f.eks. Mathiesen, 2015: 72-84). Vi har også fått en håndfull «terrorpakker», vi er medlemmer av etterretningsalliansen «The Nine Eyes Alliance» (Zappalà, 2015), og myndighetene har fått utvidede muligheter til å overvåke kommunikasjon. Nylig ble det åpnet for dataavlesning –

også kalt «hacking», i enkelte tilfeller, som gir politiet og PST muligheten til å kunne lese av data, lyd og kommunikasjon fra PC-er og telefoner (for en intuitiv gjennomgang av nye metoder, se f.eks. Byhring, 2016). Dette gjøres blant annet for å kunne forebygge alvorlig kriminalitet, deriblant terrorhandlinger, før de skjer – et ønske som har vokst i den vestlige verden etter terrorhandlingene i USA 11. september 2001 (se f.eks. Lyon, 2003, McCulloch og Pickering, 2009). Kombinasjonen av disse nye metodene og den store medieoppmerksomheten overvåking og masselagring av data har fått – spesielt etter Edward Snowdens avsløringer – og internettets globale natur, gjør studier av overvåking ekstra relevant i dag.

Internett er en stor del av vår hverdag. Vi leser nyheter, kommuniserer og diskuterer, kjøper reiser og varer, betaler regninger og søker lån, vi lærer og underholdes. Skulle vi lure på ting som er pinlige eller på andre måter ubehagelig å snakke åpent om, kan vi «spørre internett», og holde det for oss selv, og vi kan få utløp for våre indre tanker og fantasier. Internett kan bidra til at vi blir bedre kjent med oss selv, hverandre, og verdenen vi lever i, og er slik et uslåelig verktøy for informasjon og kommunikasjon. Samtidig skaper den samme teknologien nye utfordringer for etterretnings- og sikkerhetsmyndigheter verden over, og ikke minst nye muligheter for elektronisk overvåking. Dette reiser nye spørsmål om hva slags samfunn vi ønsker, med hvilke fullmakter og muligheter myndigheter bør ha, samt bekymringer for personvern og andre grunnleggende rettigheter.

Ungdom er kanskje både blant de dyktigste og mest aktive hva gjelder bruk av internett, sosiale medier og andre former for elektronisk kommunikasjon. Hvilke tanker, oppfatninger, opplevelser og formeninger har denne gruppen rundt overvåking av internettaktivitet? Føler de seg overvåket, og i så fall av hvem? Hva mener eller tror de er årsaken(e) til at denne overvåkingen eksisterer? Påvirker overvåking hva de gjør og skriver på internett, og i så fall hvordan? Disse spørsmålene, blant annet, vil jeg via fokusgrupper med ungdommer forsøke å finne svar på i denne oppgaven.

1.1 Problemstilling:

Hvilke forestillinger, oppfatninger og opplevelser har ungdom i Norge rundt overvåking av internett?

Modererer ungdommene i mitt materiale seg av tanker om at de kan bli overvåket på internett, og kan man finne spor av en nedkjølingseffekt?

Telefonkommunikasjon kunne vært inkludert i problemstillingen, men jeg har valgt å kun ha internett i problemstillingen. Telefoner brukes i dag i stadig økende grad til nettopp internett og underholdning, og tradisjonelle telefonsamtaler og SMS-er blir stadig mindre viktig (i alle fall relativt sett, se f.eks. Eikeseth, 2011). «Telefoner» blir således i stadig større grad bare ett av verktøyene vi har for å koble oss på nett.

Med denne problemstillingen som utgangspunkt er det på sin plass å redegjøre for noen begreper. Samtidig er Edward Snowdens avsløringer både en av «katalysatorene» for den pågående debatten om overvåking, og en av årsakene til at jeg har valgt å skrive om nettopp dette, og det fremstår derfor som naturlig å redegjøre for noe av hovedinnholdet i disse avsløringene. Men aller først vil jeg se på noen sentrale begreper:

1.2 Overvåking

Hva er overvåking? Ordet gir mange assosiasjoner. Øst-Tysklands hemmelige politi (Stasi) er en av disse. Overvåkingskameraer i byen og inne på kjøpesenteret en annen. En lærer som teller opp elevene om morgenen og sørger for at alle gjør det de skal, og noterer ned de som ikke gjør det, er kanskje en tredje. En institusjon eller organisasjon (Stasi), en teknologi (kameraet) eller en person (læreren) er slik tre – ganske forskjellige – «ting», som alle kan assosieres med overvåking. Så igjen; hva er overvåking? En universell definisjon kan være vanskelig å få tak i. Søker man opp «Overvåking» på Store Norske Leksikons nettsider står det følgende:

Overvåking, virksomhet for å føre kontroll med eget lands sjø- og luftterritorium. I Norge utføres militær overvåking ved hjelp av sjø- og luftstridskrefter, radar og andre elektroniske hjelpemidler (Overvåking: 07.04.2016).

Videre står det noe om krig. Denne definisjonen, til tross for at den er fra Store Norske Leksikon og ble oppdatert i april 2016, virker ikke helt passende her. Oppslagsverket bidrar i beste fall med nok en *assosiasjon*, men for min oppgave ingen *definisjon*. «Kontroll» nevnes dog i leksikonets oppføring, og dette har alle nevnte assosiasjoner til felles. Stasi-politiet spionerte (blant annet) på befolkningen for å holde kontroll over opprørere og politiske motstandere. Kameraene på kjøpesenteret er der for å kontrollere at ingen stjeler eller driver annet ugagn, og læreren kontrollerer at alle elevene er på plass og gjør det de skal. Kontroll er tilsynelatende sentralt for overvåking.

David Lyon og Elia Zureik skriver at «Surveillance refers to the monitoring and supervision of populations for specific purposes» (1996: 3). Jeg slo opp to av disse ordene i ordbøker og på forskjellige nettsider: «Monitoring» oversettes *i seg selv* iblant til «overvåking» på norsk, men kan også oversettes til «observering», «iakttaking» eller rett og slett «monitorering», alle disse betyr noe i nærheten av «å følge med». «Supervision» kan oversettes til «tilsyn», «oppsyn» og «oppfølging», men også «kontroll» blir foreslått. Noen av de samme oversettelsene ble foreslått for begge ordene, men det virker tydelig at «supervision» inneholder et større kontroll-aspekt enn «monitoring», og det er nok kanskje også det Lyon mener; Overvåking er «å følge med og følge opp». På engelsk sier man «surveillance», dette er, ifølge Lyon og Zureik, «literally, some people ‘watching over’ others» (1996: 3). Jeg ønsker ikke å hevde at det i seg selv er en uttømmende eller dekkende definisjon på overvåking, men vi har i alle fall en pekepinn på hva som menes med begrepet i denne oppgaven. Teoretisering av overvåking kommer jeg for øvrig tilbake til i teori-kapittelet litt senere i oppgaven.

1.3 Nedkjølingseffekt

Begrepet *chilling effect* — eller på norsk, «nedkjølingseffekt», ble brukt for første gang i den amerikanske høyesterett i 1964 (Sidhu, 2007). Den gangen handlet det om diskrimineringen av afro-amerikanske borgere som ønsket å reise, men ofte slet med å skaffe seg overnattingssted. Retten slo fast at afro-amerikanske borgere ikke bare opplevde å bli diskriminert da de ønsket å finne et sted å overnatte under reiser (noe retten kalte «kvalitativt»), men også at dette påvirket

afro-amerikanere til å *reise mindre* (noe retten kalte «kvantitativ»). Denne kvantitative effekten er det vi kan kalle en nedkjølingseffekt.

I 1978 ble nedkjølingseffekt definert slik av Frederick Schauer (1978: 693):

A chilling effect occurs when individuals seeking to engage in activity protected by the first amendment are deterred from so doing by governmental regulation not specifically directed at that protected activity.

«The first amendment» er for ordens skyld (kort forklart) tillegget i den amerikanske grunnloven som sikrer religions-, ytrings-, presse- og assosiasjonsfrihet. Definisjonen til Schauer (1978) handler altså om borgere som avskrekkes fra aktiviteter som er beskyttet av dette tillegget, grunnet statlig regulering med en effekt utover det nevnte regulering ønsker å regulere. Dette er åpenbart en definisjon knyttet til amerikansk jus, men hva en nedkjølingseffekt innebærer, og definisjonen som sådan fungerer godt uavhengig av dette. Nedkjølingseffekt slik det tolkes i denne oppgaven karakteriseres ved at mennesker som er *klar over* at en overvåking av internettbruk finner sted, og at de således *selv kan bli overvåket*, velger å avstå fra visse aktiviteter grunnet frykt for at dette skal kunne føre til sanksjoner eller andre negative følger. Om bekymringen er reell, eller om handlingene de avstår fra er lovlige eller ulovlige, inngår ikke nødvendigvis i definisjonen.

1.4 Personvern

Personvern er ikke noe som eksplisitt tas opp med informantene i fokusgruppene, og begrepet blir derfor heller ikke brukt i noen utstrakt grad i resten av oppgaven. Overvåking av internett og andre kommunikasjonsverktøy beskrives dog ofte som en slags utfordrer til personvernet, og det blir derfor en sentral del av overvåkingsdebatten. Personvernet er også tett knyttet opp til nedkjølingseffekt som fenomen. Samtidig er begrepet et sentralt tema i mye av litteraturen om overvåking og nedkjølingseffekt, blant mine referanser og ellers. Derfor er det nødvendig med et raskt blikk på *hva* begrepet innebærer:

I april 2016 var jeg på en konferanse kalt «Sikkerhet og personvern i den digitale tidsalder» ved Oslo Militære Samfund. Der var også blant annet Bård Vegar Solhjell fra SV, som i sin innledning før debatten gjorde et morsomt poeng av begrepet «personvern». Han likte ikke begrepet, sa han, fordi han assosierte det med «verneverdig», som om personvern skulle være noe historisk eller

utdatert vi ikke må glemme. Heldigvis er ikke dette realiteten. Personvern er kanskje mer «moderne» enn noensinne, og politikere, journalister og akademikere engasjerer seg for temaet. Men hva er det vi snakker om når vi bruker ordet «personvern»? Vår egen regjering (Kommunal- og moderniseringsdep., 2014) skriver følgende:

Personvern kan defineres og beskrives på ulike måter. Uansett hvilken innfallsvinkel man velger, står det enkelte menneskets ukrenkelighet og krav på respekt fra andre mennesker, respekt for egen integritet og privatlivets fred sentralt. Personvern er derfor nært knyttet til enkeltindividers muligheter for privatliv, selvbestemmelse og selvutfoldelse.

Datatilsynet skriver at «Personvern handler om retten til et privatliv og retten til å bestemme over egne personopplysninger» (Datatilsynet, 2011). Videre skriver de at dette har sin forankring i Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen, Art. 8, som sier blant annet at «Enhver har rett til respekt for sitt privatliv og familieliv, sitt hjem og sin korrespondanse» (i Norge Menneskerettsloven, 1950). Dette har også fått sin plass i Grunnloven § 102:

Enhver har rett til respekt for sitt privatliv og familieliv, sitt hjem og sin kommunikasjon. Husransakelse må ikke finne sted, unntatt i kriminelle tilfeller.

Statens myndigheter skal sikre et vern om den personlige integritet. (Grunnloven, 1814).

Denne paragrafen ble endret i 2014, og har klare likhetstrekk med Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen. Vi får altså et bilde av hva personvern handler om, selv om vi ikke har noen krystallklar definisjon.

Begrepet oversettes ofte til «privacy» på engelsk, selv om det kan diskuteres hvor god denne oversettelsen er. Også «privacy» virker vanskelig å definere, og flere akademikere vegrer seg for å forsøke, skriver Richards og King (2014), før de fortsetter med å si «For better or for worse, 'privacy' is the word that Western legal systems have settled on using to deal with problems related to the flows of personal data», skriver de (Richards og King, 2014: 4). Så det handler om informasjon etter deres oppfatning – informasjon om personer, og hvordan denne informasjonen sprer seg. Spesielt i USA, skriver de, oppfattes «privacy» av mange som «hemmeligheter»; Informasjon, eller opplysninger om et menneske som andre *ikke vet*, er private, men når de blir delt, mister man beskyttelsen dette «hemmeligholdet» gir. Dette blir for snevert og polarisert, mener de, og henviser til Europa, hvor man oftere snakker om «privacy» som beskyttelse av data. De ønsker derfor å presentere et annet perspektiv på «privacy», og skriver følgende:

[...] most information exists and has always existed in intermediate states between “public” and “private,” and [...] such information should not lose and often has not lost legal protection in such intermediate states. We should think less about whether information is “private” in a metaphysical sense, and more about what sorts of rules should govern our intermediate data, because privacy rules, at bottom are just information rules. In an information society, sustainable information rules of some sort and by some name are inevitable (Richards og King, 2014: 4)

Personvernlover er informasjonslover, skriver Richards og King (2014). Informasjon har alltid svevd mellom å være private og offentlige, og vi bør være opptatt av hva slags lover og regler vi ønsker for reguleringen av dette. Personvern er altså ikke et enkelt begrep å definere, men det ser ut til at det handler om menneskers ukrenkelighet og krav på respekt for integritet og privatliv. I et informasjonssamfunn vil hvilken informasjon om oss som er privat, og hvilken som er offentlig, være en svært viktig del av dette, og regulering av personvernet vil være tett knyttet opp mot regulering av informasjon – eller data – om mennesker.

1.5 Stordata og metadata

Stordata og metadata er tekniske termer som ikke vil benyttes i intervjuene med informantene. De vil heller ikke brukes i noen utstrekning i oppgaven for øvrig. Likevel er stordata og metadata mye av det moderne overvåking av internett- og telefonaktivitet *faktisk handler om*, og dermed en av kjernene i debatten. Å skrive en oppgave om overvåking uten å redegjøre for hva dette innebærer vil derfor, etter min oppfatning, være ufullstendig. Både kommersielle og statlige aktører gjør i dag stadig større bruk av disse mulighetene i sitt arbeide, og det har også i Norge blitt fremmet ønske om å bruke disse teknologiene i kampen mot terror (se f.eks. Svendsen, 2014).

90 % av alle data i verden er skapt de siste to årene. 80 prosent av alle dataene er ikke strukturerte, og omfatter alt fra GPS-data og bilder til videoer og lyd. Og dette er bare begynnelsen... (Mathiesen, 2015: 117).

NSA samler inn informasjon om fem milliarder samtaler hver eneste dag (Mathiesen, 2015). Det som samles inn kalles «metadata», som noe upresist kan beskrives som «data om data»; IP-adresser, kontaktidentiteter, lokasjoner og eventuelt varigheten av telefonsamtaler og meldinger. Annen informasjon, som automatisk avlesing av bilers nummerskilt og ordprosesseringsprogramvare lager også metadata. Innsamlingen av slik data ble lovlig i USA i kjølvannet av terrorangrepene 11. September 2001 (Lyon, 2014). Dette leder innlysende nok til store mengder

data, som på den ene siden brukes til å lokalisere og følge med på enkeltpersoner, mens den på den andre siden brukes til å kartlegge hvem som kommuniserer med hvem – altså større bilder av relasjoner og kommunikasjonsmønstre. Det er i denne søken etter mønstre at «stordata» (på engelsk «big data»), altså masselagring av slik metadata, blir spesielt nyttig og signifikant for etterretningsorganisasjoner (Lyon, 2014).

Som Mathiesen sitt sitat (over) illustrerer, er det utrolig hvor raskt internett og teknologi utvikler seg. Når det gjelder informasjon, er stordata et relativt nytt fenomen, som har ledet mange forskere til å diskutere hvilke konsekvenser dette har for personvernet (se f.eks. Datatilsynet, 2013, Lyon, 2014, Smith et al., 2012, Tene og Polonetsky, 2012). Noen er svært pessimistiske, andre er optimistiske og positive (Richards og King, 2014). Teknologien har et voldsomt potensiale - på en positiv måte, men samtidig har det bruksområder med negativt potensiale for blant annet privatliv og personvern - som kan diskuteres. Så nøyaktig *hva* er stordata?

Begrepet er vagt og benyttes om mye (Datatilsynet, 2013: 7). Det finnes mange forskjellige, og til og med motstridende definisjoner på nøyaktig hva det handler om, da begrepet omhandler både dataene i seg selv, men også «[...]aktiviteten knyttet til å samle inn, lagre og analysere dem» (Datatilsynet, 2013: 7). Jeg vil her benytte meg av Datatilsynets definisjon, hentet fra EU-kommisjonens rådgivende organ i personvernspørsmål:

Big Data refererer til den enorme økningen i tilgang til, og automatiserte bruk av, opplysninger: det refererer til gigantiske mengder digitale data som er kontrollert av selskap, myndigheter og andre store organisasjoner, og som gjøres til gjenstand for omfattende analyse ved bruk av algoritmer. Big Data kan bli brukt til å identifisere generelle trender og sammenhenger, men kan også bli benyttet slik at det berører enkeltindivider direkte (Datatilsynet, 2013: 7).

Stordata handler altså om sammenstilling av store mengder data fra flere kilder, for å hente ut sekundærverdi fra disse dataene ved å analysere og gjenbruke de (Datatilsynet, 2013). Denne gjenbruken av data er et sentralt aspekt ved stordata, og det er også her samfunnet kan tjene på akkurat denne formen for teknologi. Et eksempel på et bruksområde kunne vært innsamling av all mulig anonym data fra pasienter ved en rekke legekontorer rundt om i verden, for å sammenligne symptomer, behandlinger og resultater, for dermed å kunne få bedre innsikt i hvilken behandling som fungerer best i spesifikke tilfeller. Når man får store mengder data om et stort antall mennesker, og har datakraften til å lete etter og avdekke disse mønstrene, kan man finne sammenhenger det ville tatt mennesker tiår å finne ut av, om det i det hele tatt ville vært mulig. Dette er kun ett eksempel, men vi ser at stordata har et vanvittig potensiale som både samfunn og enkeltmennesker kan nyte godt av. Samtidig kan det knyttes en rekke kritiske

spørsmål til blant annet mengden data som lagres om enkeltmennesker, hvilke data det er snakk om, hvem som lagrer de, hvor trygt de er lagret, hva de brukes til og hvor lenge de skal være tilgjengelige, for å nevne noen.

For ordens skyld skal det nevnes at det i Norge, per i dag, ikke er tillatt med innsamling av stordata, men dette kan forandre seg. Den norske E-tjenesten ønsker å benytte stordata i et «digitalt grenseforsvar», et forslag som er til høring idet denne oppgaven blir skrevet (se f.eks. Lysne et al., 2016)

1.6 Edward Snowdens avsløringer

Jeg vil ikke leve i en verden der alt jeg sier, alt jeg gjør, alle jeg snakker med, hvert eneste uttrykk for kreativitet, kjærlighet eller vennskap, blir registrert ... (Edward Snowden, her i Harding, 2014: 9, forfatterens oversettelse).

Det hele startet da The Guardian-kommentator Glenn Greenwald fikk en e-post som startet med «Jeg er en betrodd ansatt i etterretningstjenesten ...». Greenwald fikk så en smakebit på hva slags dokumenter denne personen satt på. Dokumentene viste at amerikanske myndigheter drev med noe som lignet ulovlig overvåking av sivile amerikanere og allierte nasjoner som Tyskland og Frankrike, i samarbeid med «The Government Communications Headquarters» (GCHQ), det britiske motstykket til det amerikanske «National Security Agency» (NSA) (Harding, 2014). Etter hvert ble det avtalt at de skulle møtes, og Greenwald dro til Hong Kong. På et hotellrom fortalte denne personen, som vi nå vet het Edward Snowden, sin historie. Han var ansatt som systemadministrator og hadde uvanlig god tilgang til klassifiserte dokumenter, og kunne fortelle at NSA hadde mulighet til å overvåke «hvem som helst», fra presidenten og nedover (Harding, 2014: 13). De føderale styresmaktene hadde kapret internett, sa Snowden. De hadde gjort det til en maskin som spionerte på hele befolkninger (Harding, 2014: 98).

6. Juni 2013 trykket den britiske avisen The Guardian den første artikkelen med informasjon fra Edward Snowden. Informasjonen omhandlet hvordan NSA, ved hjelp av ordre fra «*the Foreign Intelligence Surveillance Court*» (FISC) hadde tvunget teleoperatøren Verizon til å overlevere metadata om millioner av amerikanske kunders mobiltelefon-samtaler til FBI og NSA. Verizon ble nektet å fortelle dette til sine kunder. Påfølgende dag, 7. Juni 2013 trykket Washington Post i USA og The Guardian i Storbritannia detaljert informasjon om hvordan det såkalte PRISM-programmet gav NSA direkte tilgang til serverne til noen av de største teknologiselskapene, deriblant Apple,

Facebook, Google, Microsoft, Skype, Yahoo og YouTube. Selskapene hjalp NSA med å forbigå kryptering og andre hindre for å lese og lagre informasjonen.

I tillegg ble det avslørt programmer kalt «Upstream» i USA og «Tempora» i Storbritannia. Disse programmene var direkte koblet opp mot de undersjøiske fiberoptiske kablene som kobler verden sammen og frakter 99% av verdens kommunikasjon. I tiden som fulgte ble ytterligere informasjon publisert i media, blant annet om «XKeyscore», en kjempedatabase som gjør det mulig å hente ut informasjon om milliarder av mennesker ved å bruke enkle søkefraser.

Programmet kunne brukes uten rettsordre og gav store muligheter. I tillegg til å lese menneskers epost kan en analytiker ved hjelp av XKeyscore se på et utallig antall forskjellige typer internettaktivitet, deriblant sosiale medier. Et annet verktøy i NSA heter «DNI Presenter», og dette verktøyet gjør det mulig, i kombinasjon med XKeystore, å lese innholdet i både eposter og private meldinger på for eksempel Facebook. (Greenwald, 2013). Edward Snowden uttalte tidlig i 2014 at de mest slående avsløringene fortsatt er i vente (Lyon, 2014).

Avsløringene viste verden at stater, spesielt USA og Storbritannia, ikke bare bedriver storskala overvåking av befolkningen – men også hvordan de gjør det. Arbeidsmengden er så stor at NSA leier inn private selskaper til å hjelpe med datainnsamlingen, et av disse selskapene er Booz Allen Hamilton, hvor Edward Snowden var ansatt da han ulovlig hentet ut informasjonen han senere lekket til pressen. Dataene som samles hentes gjerne fra store mobiloperatører, nettleverandører og web-sider. I tillegg følges det med på informasjonkapsler («cookies») og innloggingsinformasjon. Informasjon om GPS-posisjonering og all annen data som brukere av for eksempel Facebook og Twitter (u)vitende deler med disse tjenestene blir brukbar data for de som jobber med «national security». Så og si alt dette har blitt gjort uten at borgerne har vært klar over det. Innsamlingen av slik informasjon koster USA omtrent 70 milliarder dollar i året (Lyon, 2014).

1.7 Tidligere forskning

Denne oppgavens formål er å lære noe om hva norske ungdommer tenker, opplever og tror rundt overvåking av internett, og om det er mulig å se noen spor av en nedkjølingseffekt. Metoden er kvalitativ. Tidligere forskning som ser kvalitativt på disse spørsmålene, eller som snakker med ungdom om deres tanker rundt temaet, i Norge, har jeg ikke funnet. Dog har det de

siste årene kommet en stadig mer forskning på nedkjølingseffekt som en effekt av overvåking, og jeg ønsker her å presentere et utvalg av disse:

Ashlin Lee og Peta S. Cook (2015) har via fokusgrupper med ungdommer og unge voksne sett på deres opplevelser av internettovervåking, og fant at det viktigste for deres informanter var «umiddelbarhet» (*immediacy*). Informantene utviste både en bevissthet og en ambivalens rundt overvåkingen, men deres umiddelbare og ubundne tilgang til internett overskygger tilsynelatende disse bekymringene. De argumenterer for at umiddelbarhet dominerer hvordan denne gruppen forstår og vurderer sin internettopplevelse (2015).

Dawinder S. Sidhu (2007) fant en nedkjølingseffekt i nett-atferden til muslimske amerikanere og i den amerikanske befolkningen generelt. Sidhu (2007) fant at hans respondenter hadde endret sine nettvaner ved blant annet å slutte og besøke visse nettsider og nettfora fordi de ikke ønsker å være i søkelyset eller vekke mistanke rundt ellers uskyldig atferd. I en fersk rapport har Elizabeth Stoycheff (2016) empirisk dokumentert en nedkjølingseffekt når det kommer til å uttrykke meninger som strider med majoriteten. Hennes studie med 255 respondenter fant at de som hadde en grunnkunnskap om myndighetenes overvåkingspraksiser (i USA) hadde lavere sannsynlighet for å ytre seg i det hun kaller et «hostile opinion climate», og at studien empirisk dokumenterer at amerikanske myndigheters overvåkingspraksiser kan true minoritetsholdningers mulighet for å komme frem, og slik bidra til å forsterke majoritetsholdninger. Hun fant også at de respondentene som støtter myndighetenes praksis også er de som er mest mottagelige for konform atferd. De uttrykker at overvåking er nødvendig for rikets sikkerhet, og at de ikke har noe å skjule, men, når de selv føler seg overvåket, blir atferden deres konform, og de uttrykker holdningene sine kun når de stemmer overens med majoriteten (Stoycheff, 2016: 12-13).

Marthews & Tucker (2014) har i en annen studie konkludert med at de har empirisk bevis på at en nedkjølingseffekt ble synlig i Googles statistikk over søkeord i 11 land etter Edward Snowdens avsløringer. Penney (2016) har funnet en statistisk signifikant nedgang (opp mot 20 %) i redigering og antall besøk til en rekke Wikipedia-artikler «on topics that raise privacy concerns», som «Jihad», «Al-Qaeda», «Terrorism», «Car bomb», «Iraq», «Pakistan», «Islamist», «Suicide attack» og en rekke andre (for full liste, se Penney, 2016: 57). Artikkelen beskriver denne nedgangen i trafikk både som en umiddelbar effekt etter Edward Snowdens avsløringer i juni 2013, men også en langvarig nedgang i antall visninger av artiklene på Wikipedia, noe som kan tyde på en vedvarende nedkjølingseffekt i kjølvannet av Snowdens avsløringer (Penney, 2016).

PEN America (2015) har gjennomført en undersøkelse blant 800 internasjonale skribenter. Undersøkelsen viser at bekymring rundt overvåking er nesten like stor blant skribenter som lever i demokratiske stater som hos de som lever i «ikke-demokratier» (henholdsvis 75 % mot 80 %). Skribenter fra demokratiske land rapporterer også om bruk av «selv-sensur» på et nivå som nærmer seg de som lever i autoritære eller «delvis» demokratiske stater, skriver PEN America (2015).

Marder et. al. (2016) skriver at en nedkjølingseffekt kan påvirke menneskers atferd og fremstilling av seg selv på internett (grunnet «peer-to-peer»-overvåking), men også at det finnes en «*extended chilling effect*» - nemlig at individer også tar med seg denne atferden ut i det virkelige liv. Nedkjølingseffekten er i noen tilfeller ekte i både våre «online» og «offline» verdener, ved at vi kan bli redd for å gjøre eller si «dumme ting» i den virkelige verden i frykt for at noen skal for eksempel dele det på Facebook, skriver Marder et al. (2016: 586, 589-590)

Her i Norge har Lysne II-utvalgets rapport vedrørende et «digitalt grenseforsvar i Norge» (2016) et eget kapittel om «Faktorer som taler mot DGF», hvor nedkjølingseffekt nevnes som én slik faktor. De skriver at nedkjølingseffekten «[...] har lenge vært omtalt som en etablert sannhet» (Lysne et al., 2016: 34), og nevner videre Datatilsynets årsrapport fra 2014, hvor de gjengir en undersøkelse som sier at:

[...] bl.a. 16 % av de spurte har unnlatt å foreta søk på Internett fordi de er usikre på hvordan opplysningene om søket vil bli brukt senere, samt at 8 % av de spurte har «tenkt seg om en ekstra gang før de brukte visse ord i sin korrespondanse og internettsøk» (Lysne et al., 2016: 34).

Den samme rapporten sier at det er «indikasjoner på en svak nedkjølingseffekt etter Snowden-saken» blant deres respondenter, og at effekten slår «signifikant mer ut i aldersgruppen 15-29 år» (Datatilsynet, 2014: 30).

Øvergård (2012) viser til en tysk studie (Lüdemann og Schlepper, 2011) hvor halvparten av respondentene svarer de ville ha avstått fra å bruke telefon eller epost til å kontakte en ekteskapsrådgiver, psykoterapeut eller telefonlinje for rusmisbrukere grunnet tysk datalagringslov, og en av tretten svarer at de allerede har avstått fra å bruke telefon eller epost minst én gang til disse formålene. Dette tilsvarer 6,5 millioner tyskere om vi generaliserer til hele den tyske populasjonen, skriver han (2012: 26).

2. TEORETISKE PERSPEKTIVER

Det er mange teoretiske rammeverk som kan brukes for å bedre forstå overvåking og menneskers forestillinger, oppfatninger og opplevelser av dette. Noen vil alltid være mer relevant enn andre, og jeg har derfor måtte velge *noen* sentrale teoretiske perspektiver basert på dette prosjektets problemstilling og metodevalg. I denne oppgaven vil jeg derfor starte med å presentere Foucaults «panoptikon», før jeg belyser nedkjølingseffekt i en teoretisk kontekst. Deretter vil jeg se på overvåkingsteori, i all hovedsak basert på David Lyon, og går derfra videre til Nils Christie og sosial kontroll. Til slutt vil jeg presentere Erving Goffman sin teori om «the presentation of self in everyday life».

Disse fem teoretiske «bulkene» vil alle tas i bruk for å bedre belyse og analysere det innsamlede materialet, og noen vil kunne kombineres og dermed utfylle hverandre. Noen vil også bli utfordret eller supplert på bakgrunn av dette prosjektets funn senere i oppgaven.

2.1 Foucault: Panoptisk disiplin

Michel Foucaults bok «Discipline and Punish» (1977), eller på norsk «Overvåking og straff» (1994) er en studie av den moderne disiplinærmakts oppstandelse (Ugelvik, 2013). Boken starter med en beskrivelse av «den nesten ufattelige brutale tortur og påfølgende henrettelse av Robert-François Damiens, som i 1757 ble det siste offeret for den tradisjonelle franske straffen for kongemordere» (Ugelvik, 2013: 439, min oversettelse). Straff for noen hundre år siden var rettet mot *kroppen* på en seremoniell måte. Tortur foran et stort publikum bekreftet kongens autoritet og makt. Foucault (1977) går videre til å beskrive et detaljert reglement for inndelingen av dagen i et fransk ungdomsfengsel i 1838. I løpet av mindre enn hundre år hadde den rituelle og offentlige straffefullbyrdelse, «hvis hovedformål var kroppens totale ødeleggelse», blitt erstattet av et

«detaljert regelsett for kontroll av og mest mulig effektiv utnyttelse av fangenes kropper, et regelsett som faktisk har mye til felles med vår tids norske fengselsreglementer» (Ugelvik, 2013: 439, min oversettelse).

Disiplinær makt eksemplifiseres av Foucault gjennom Benthams panoptikon, en idé om et fengsel konstruert for å effektivt kunne kontrollere og overvåke mennesker. Ordet «panoptikon» betyr «all-syn» (Aakvaag, 2008: 314), og idéen går ut på at fangene er isolerte fra hverandre og under konstant overvåking. Det er denne idéen som former moderne fengsler, men også andre institusjoner, hevder Foucault (1977), og sier at panoptikon-modellen er den mest rendyrkede fremstillingen av den formen for makt som har blitt etablert i moderne institusjoner siden 1700-tallet (Aakvaag, 2008, Foucault, 1977). Som Mathiesen skriver: «Panopticism represented a fundamental movement or transformation from the situation where the many see the few to a new situation where the few see the many» (2013: 38, orig. utheving).

«Panoptiske institusjoner er arkitektonisk innrettet slik at de innsatte – fangen, arbeideren, soldaten, eleven, pasienten etc. – hele tiden er *synlige, og vet at de er det*» (Aakvaag, 2008: 316, orig. utheving). En rekke teknikker brukes for å produsere kunnskap om den enkelte, og *eksaminering* er slik en del av panoptisk disiplin. Summen av alle disse faktorene skaper et *normaliseringstrykk*, og resultatet av disse er «en «føyelig» og disiplinert kropp som har mistet sin naturlige rytme og spontanitet, og som dermed kan mobiliseres som «produktivkraft» i et komplekst samfunnsmaskineri» (Aakvaag, 2008: 316).

Foucault gir oss altså et rimelig dystert bilde av moderniteten, noe også Aakvaag (2008: 317) påpeker. Den tradisjonelle, rituelle orden, eksemplifisert av torturen Foucault (1977) beskriver innledningsvis, brøt sammen, men resultatet var ikke mer frihet – vi har fått det motsatte. «?Opplysnings?-tiden, som oppdaget frihet, oppfant også disiplinen» (Foucault, her i Aakvaag, 2008: 317). Mathiesen (2013) skriver at vi, spesielt fra starten av 2000-tallet, har fått en rekke elektroniske overvåkingssystemer hvor de få kan se og vurdere de mange. «The great electronic machines, which the surveillance systems under late modernity could be called, are basically panoptical» (Mathiesen, 2013: 39)

Foucault skrev aldri selv om datamaskiner eller elektronisk overvåking, og selv om hans teori om panoptisk disiplin ikke alene kan brukes for å teoretisere dagens overvåking av internett, kan hans bidrag fortsatt vise seg gjeldende (se f.eks. Lyon, 2006). Panoptisk disiplin og overvåking innebærer som nevnt at de overvåkede til enhver tid er synlige, og vet at de er det. Eller i alle fall

at de vet at de *kan* være synlige, uten mulighet til å være helt sikre. Panoptiske institusjoner skal frembringe en følelse av en bevisst og permanent synlighet, som igjen sikrer maktens automatiske funksjon. Vi tar makten inn i oss: «[...] the inmates should be caught up in a power situation of which they themselves are the bearers» (Foucault, her i Lyon, 1994: 66). Overvåking av internett er diskret i den forstand at om noen samler nettaktiviteten vår, er vi ikke nødvendigvis klar over det. Det vi vet om overvåkingen av disse teknologiene i våre samfunn gjør at vi kan anta at det skjer, og kanskje vi også derfor opptrer deretter. Lysne II-utvalget skriver følgende om Benthams panoptikon i deres rapport om etableringen av et digitalt grenseforsvar (DGF) i Norge:

Det er grunn til å tro at prinsippet også vil gjelde for digital overvåking. I DGF-sammenheng vil dette bety at selv om innsamlingen ikke er konstant, så kan det medføre at borgernes oppførsel endres (Lysne et al., 2016: 35).

Om denne følelsen av en konstant overvåking skulle bli reell for internettbrukere, og deres atferd endres deretter, er dette en slags panoptisk tilværelse. Samtidig er dette også noe av kjernen i en nedkjølingseffekt, og for meg fremstår derfor panoptisk disiplin og nedkjølingseffekt som to relativt tett beslektede fenomener, og begge disse vil således være interessante i analysen av mine funn.

2.1.1 Nedkjølingseffekt

I dag brukes begrepet «nedkjølingseffekt» på hovedsakelig to områder. For det første brukes det om en teknologisk utfordring knyttet til arbeid innen data-intensive områder som fysikk, astronomi og søkemotorer. For det andre brukes det om et sosiologisk fenomen eller problem knyttet til uthenting, analysering og lagring av personlige data, utført av store selskaper som Facebook og Google, eller av myndighetene og andre store organisasjoner (Smith et al., 2012: 1). Det er denne andre varianten av begrepet som er relevant i denne oppgaven.

Datatilsynet (2013) peker på problemstillinger knyttet til overvåking av internett- og telefonbruk:

Hvilke konsekvenser har det når vi blir usikre på hvordan opplysninger vi avgir i ulike sammenhenger på Internett og via mobiltelefonen blir analysert og potensielt brukt til nye, og for oss ukjente, formål? Vil vi da våge å ytre oss like fritt? Mennesker som vet at de blir iaktatt endrer oppførsel fordi konteksten er en annen – tillitten til omgivelsene endres (Datatilsynet, 2013: 29).

Videre skriver de : «Det er usikkerheten knyttet til hvilke opplysninger som betraktes som relevante og interessante for myndighetene, ikke nødvendigvis hva som er realiteten i dette, som

vil kunne påvirke borgernes frimodighet» (Datatilsynet, 2013: 29). Skulle vi endt med å «våge mindre» hva gjelder våre egne ytringer på nett eller mobil som et resultat av overvåkingen, har vi en nedkjølingseffekt.

Det skal nevnes at om noen avskrekkes fra å utføre – i alle fall svært grove – ulovlige handlinger grunnet overvåking av telefoner og internett, så er dette blant overvåkingens *intenderte effekter*, og «nedkjølingseffekten» angående disse lovbruddene er dermed *ønsket*. Nedkjølingseffekten som problematiseres i samfunnsfaglig forskning, og letes etter i denne oppgaven, er den *uintenderte*: Den som gjør at vi avstår fra vanlig, eller i alle fall legitim atferd i frykt for konsekvensene. Om man velger å avstå fra, eller vegrer seg for å uttrykke sin politiske eller religiøse tilhørighet, sine meninger i offentlige debatter og demokratiske spørsmål, eller på andre måter driver selv-sensur og unngår å delta i den offentlige meningsutveksling fordi man blir overvåket eller vet at man kan bli det, har vi en nedkjølingseffekt som kan være skadelig for ytringsfriheten og demokratiet.

Som nevnt er dette tett knyttet til Foucaults teori om panoptikonet. Panoptisk disiplin baserer seg på at mennesker vet at de kan bli overvåket, og derfor oppfører seg deretter. En nedkjølingseffekt kan derfor hevdes å være en variant av panoptisme, eller et resultat av denne bevisstheten om at man kan bli overvåket; en maktsituasjon hvor de «voktede» selv er bærere av denne makten, og oppfører seg som om de (vi) alltid blir sett.

2.2 Overvåkingsteori

Surveillance always has two faces, and part of the problem of convincing people about the more worrisome and unsocial aspects is that they appear merely as the price one pays for the speed, safety and security apparently offered by the other 'face' (Lyon, 2001: 136).

David Lyon beskrev (allerede) i 1994 at hver gang vi får penger fra en minibank, kjøper en bil, tar en telefon, bruker et bankkort, låner bøker på biblioteket, krysser landegrensener eller gjør en rekke andre dagligdagse, selvsagte aktiviteter, vil datamaskiner lagre informasjon om hva vi foretar oss, og sjekke det mot andre detaljer som finnes om oss – slik som nasjonalitet, økonomisk og juridisk situasjon, og «lagre deler av vår biografi» (Lyon, 1994: 4, min oversettelse). Å være del av det moderne samfunnet er å være under elektronisk overvåking, som han sier.

Han skriver at helt siden myndigheter startet å registrere fødsler, ekteskap og dødsfall, og bedrifter startet å følge med på at de ansatte jobbet riktig antall timer og fikk rett lønn, har

overvåkingen i samfunnet økt. Overvåking er betegnende for dagens samfunn og dets byråkratier, samt bedrifter som forsøker å holde oversikt over stadig mer kompleks informasjon om store populasjoner og grupper. Men overvåking er ikke bare byråkrati, skriver han (Lyon, 1994: 4). Overvåking er også tett knyttet opp til at vi som borgere skal etterleve sosiale regler og forventninger, og er slik en form for sosial kontroll. Samtidig er overvåkingssystemer ment å sikre at vi får lønnen og de velferdsgodene vi har krav på, sikre vår stemme ved demokratiske valg, holde terrorister og narkotikasmuglere i sjakk, gi oss informasjon om de nyeste produktene, ha oversikt over egen helse, og en rekke andre ting. Han påpeker at de fleste i det moderne samfunn ser dette som noe positivt, og dermed er overvåking, som Lyon skriver: «[...] not unambiguously good or bad; and hence the dilemmas surrounding the use of computer databases for storing and processing personal data» (Lyon, 1994: 5).

Dermed finnes det både en optimistisk og en pessimistisk side ved overvåking og informasjonsteknologi, som begge er tydelige i mye av forskningen på temaet. Men ingen av disse synene er helt renspektet eller korrekte – realiteten er langt mer kompleks, og vi trenger en ansvarlig sosiologisk analyse, hevder Lyon (1994: 223). Ingen enkel metafor kan brukes for å forklare det sentrale ved moderne overvåking (Lyon, 1994: 78), selv om både Orwells «1984» og Bentham's panoptikon kan gi oss noen hint. Spesielt panoptikonet mener Lyon kan være lovende for å forklare vår tids diskrete, datamaskin-baserte overvåking, ved at teorien om panoptikonet «peker på underkastelse *via* usikkerhet, og på hvilke måter makt gjennomsyrrer sosiale relasjoner» (Lyon, 1994: 78, min oversettelse), før han fortsetter med å advare mot at teorien også er fylt med vanskeligheter, og at panoptikonet ikke gir oss noen total forklaring på overvåking. Tolv år senere skrev han: «Surveillance theory cannot ignore the panopticon but it can surely move beyond it» (Lyon, 2006: 12).

Overvåking har altså to ansikter. På den ene siden er overvåkingen inngripende, kontrollerende og potensielt en trussel for privatlivet. På den andre snakker vi om teknologi som er muliggjørende og beskyttende. Den gjør livene våre på mange måter enklere, og den beskytter oss mot alvorlig kriminalitet. Som Lyon (Lyon, 2001: 136) også påpeker er mange av oss mer opptatt av dette positive ansiktet enn vi er av det inngripende. I denne oppgaven vil dette «overvåkingens janusansikt» komme til syne i mine samtaler med informantene i fokusgrupper. Deres uttalelser og oppfatninger vil bli forsøkt satt inn dette rammeverket for overvåking, og vi vil se hvilket «ansikt» som opptar mine informanter mest.

2.3 Sosial kontroll

«Et helt sentralt skille i kriminologien går mellom den *primære* og den *sekundære* kontroll», skriver Christie (2007: 91). Primær betyr de nære. Familie, slekt og venner. En *primærgruppe* er den gruppen vi er nærmest, den vi er født inn i eller på andre måter har en sterk tilknytning til, som familien, vennekretsen eller tette organisasjoner. «Man er som deltaker i primære relasjoner inneholder av en nesten uuttømmelig sosial kapital», skriver han (Christie, 2007: 92), og «primærrelasjonen overskygger avviket», ved at de som observerer våre ugjerninger også *kjenner* oss, og dermed vet så mye om oss at handlingen vår «[...] blir en liten tråd blant de mange» (Christie, 2007: 92).

Men slik er det ikke med de sekundære kontrollørene. Disse finnes «lenger ut», de er fjernere. Eksempler er politi og andre myndigheter, eller overordnede i store bedrifter. «Ved sekundærrelasjoner overskygges avviket av kontrolløren, og den handlende blir sitt avvik» (Christie, 2007: 92). Betegnende ved sekundær kontroll er spesialister, slike som politibetjenter, dommere, leger og sosialarbeidere. Disse har forståelsesmåter som plasserer handlinger og handlende i rammer fra sine institusjoner, samtidig som «de vet så lite om det dagligdagse, det alminnelige, ved den personen de møter [...]» (Christie, 2007: 93). Det finnes her svært få – kanskje bare en – tråd.

	<i>Uformell</i>	<i>Formell</i>
<i>Primær</i>	Familiemiddagen.	Arvesammenkomst.
<i>Sekundær</i>	Fangen og betjenten i samtale om tippekupongen.	Børsen. Rettssalen.

Tabell 1 - Primær og sekundær kontroll (Christie, 2007: 95)

Tabellen er Christie sin. Fra toppen og nedover ser vi inndelingen mellom primær og sekundær kontroll. Horisontalt deles det inn mellom *uformell* og *formell* kontroll. Dette er det andre hovedinndelingen av kontroll (Christie, 2007), og tabellen gir gode eksempler på hvordan kontrolltypene skiller seg fra hverandre. Uformell primærkontroll og formell sekundærkontroll er

kanskje de «vanligste» formene for kontroll, men tabellen illustrerer at det finnes blandingsformer.

Overvåking er kontroll. Når myndighetene overvåker internettrafikk, er dette kanskje en kontrollform så nært det sekundære og formelle det kan bli. Hvilke rammer våre handlinger plasseres innenfor – og således hvilken mening disse handlingene tillegges – blir gjerne styrt av et datasystem basert på algoritmer og annen programvare. Det er så fjernt at vi ikke alltid tenker over det. Hvordan påvirker denne kontrollen oss da? Og hva om overvåkingen ikke utføres av myndighetene, men av våre egne, de primære? Dette blir relevante spørsmål videre i denne oppgaven.

2.4 **Goffman: The Presentation of Self in Everyday Life**

Erving Goffmans største inspirasjonskilde er den symbolske interaksjonismen, skriver Louise V. Johansen (2013: 521-522). I *The Presentation of Self in Everyday Life* (1959) bruker Goffman metaforer fra felt som teater og ritualer for å forklare sitt syn på at «menneskelige møter i hverdagen utgjør en ritualisert virkelighet» (Johansen, 2013: 522), og Goffman presenterer derfor en slags «dramaturgisk modell» på sosialt liv. Vi møter sosiale situasjoner med en viss forhåndskunnskap, og dette gjør at vi bevisst benytter oss av bestemte måter å handle på, slik at vi kan møte de sosiale forventningene i situasjonen. Dette innebærer også at vi til enhver tid må lese våre omgivelser for å finne ut av hva som er passende atferd i gitte situasjoner (Johansen, 2013). En atferd kan virke «normal» eller «avvikende» avhengig av den sosiale situasjonen man befinner seg i. Det avvikende defineres ut fra majoritetens «normalitet» (Goffman, 1959, Johansen, 2013).

Sentralt i denne teorien er idéen om at mennesker i sosiale settinger konstant engasjeres i en prosess han kaller «impression management» (Goffman, 1959: kap. 6), hvor deltakerne forsøker å presentere seg selv og oppføre seg på en måte som forhindrer pinlige episoder for seg selv og andre. Det viktigste her er at alle deltakerne i en sosial situasjon har samme definisjon av situasjonen. Dette innebærer at alle forstår hva som er ment å skje i situasjonen, hva man kan

forvente av de andre involverte og dermed også hvordan de selv skal oppføre seg (Goffman, 1959).

Et annet sentralt aspekt ved Goffmans teori er skillet mellom *front stage*, *back stage* og *off stage*. «Front stage» er der aktøren «opptrer» og følger de konvensjoner som gir mening for «publikum». Aktøren vet her at han eller hun blir fulgt med på, og opptrer deretter. Når man er «back stage» kan man oppføre seg annerledes enn man gjør foran publikum. Det er her individet kan være seg selv og gi slipp på rollen(e) som spilles foran andre. «Off stage» er når individer møter deltakere av publikum utenfor «front stage». Dette kan også kalle for spesifikke opptredener (Goffman, 1959).

Bullingham og Vasconcelos (2013) eksemplifiserer og diskuterer hvor anvendelig Goffmans teori er i analysen av identitet og presentasjon av selvet på nett, spesielt i blogg og «Second Life» (en onlinebasert «livs-simulator»)-sammenheng. Deres hovedfunn er, som de skriver, at «contrary to engaging in the process of whole persona adoption, the participants in this particular study were keen to re-create their offline self online» (Bullingham og Vasconcelos, 2013: 10). «Online»-selvet er forankret i vårt «offline»-selv, skriver de, og ulikhetene mellom de to minimeres. Bullingham og Vasconcelos (2013) hevder at dette, blant annet, begrunnes i et ønske om å «være ærlige og direkte med andre, og i troen på at identitet ikke egentlig forandres online» (Bullingham og Vasconcelos, 2013: 10, min oversettelse). Dette understreker en viktig premisse for Goffmans teori, nemlig at vi, på «front stage», bevisst projiserer en gitt identitet. Videre er det klart at visse personlighetstrekk kan minimeres, mens andre kan fremheves, og at dette gir muligheter for redigering eller «utsmykning» av selvet (Bullingham og Vasconcelos, 2013).

For deltakerne i studien som spilte «Second Life» fant de at noen, til en viss grad, skapte seg (delvis) nye identiteter, men at dette var mindre vanlig i den andre gruppen de studerte («bloggere»). De skriver videre at funnene deres demonstrerer at Goffmans arbeid fortsatt ikke bare er gyldig, men også svært nyttig som et rammeverk for å forklare og forstå identitet gjennom interaksjon og presentasjon av selvet i en online verden (Bullingham og Vasconcelos, 2013: 10).

Goffmans teori kan derfor vise seg å være nyttig i analysen og diskusjonen av hvilke oppfatninger og tanker mine informanter har i forbindelse med overvåking, hvordan overvåking påvirker dem på nett, og de eventuelle tiltakene de har gjort for å unngå å bli overvåket eller eksponert på forskjellige måter. Skillene mellom «front-», «back-» og «off stage» er kanskje mer flytende på internett og sosiale medier enn i våre mer fysiske interaksjoner med andre, og hvordan

informantene forholder seg til dette, og dermed hvordan «impression management» kan fungere i en digital hverdag er interessant.

3. METODE

En problemstilling som omhandler en gitt gruppes oppfatninger, tanker og idéer, gjør det naturlig å snakke direkte med den gjeldende gruppen. En kvalitativ metode lot meg komme i direkte kontakt med de jeg ønsket å lære noe om, og få høre dem selv prate, argumentere og diskutere. Prosjektets tema er komplekst, og en inngående kunnskap om teamet er ikke nødvendigvis normalt. Samtidig har svært mange av oss noen, og gjerne kraftige meninger om temaet. For meg fremsto det da som svært interessant å snakke med *grupper* fremfor enkeltindivider. Erfaring fra eget liv har vist meg at når en liten gruppe mennesker snakker om disse temaene, har vi en tendens til å vekke nye tanker og idéer i hverandre etter hvert som samtalen utvikler seg – og slik kan samtalen bli mer fruktbar enn om jeg skulle snakket med enkeltmennesker. Derfor bestemte jeg meg for å gjennomføre fokusgruppeintervjuer.

3.1 Fokusgrupper

Fokusgrupper er en underkategori av gruppeintervjuer (Wibeck, 2010), hvor en liten gruppe mennesker møtes for å diskutere et gitt tema, og en av grunnene til å velge nettopp dette er når man ønsker å få frem og forstå ulikheter. I mitt utvalg så jeg det som sannsynlig at det ville være store forskjeller i hva deltakerne tenkte og mente om fenomenet vi skulle snakke om. Deltakernes diskusjon om temaet står sentralt i en fokusgruppe, og min rolle blir derfor som en slags moderator. Dynamikken i gruppen er i seg selv en kilde for informasjon i slike intervjuer, og på denne måten skiller fokusgrupper seg fra andre former for intervjuteknikk.

Wibeck (2010) skriver at det er blant annet to forutsetninger for fokusgrupper. Først, at deltakerne er engasjert for temaet, og deretter at temaet er enkelt å diskutere. Temaet i dette prosjektet, spesielt etter tidligere nevnte avsløringer fra Edward Snowden, får stor

oppmerksomhet på mange arenaer, og diskuteres i dag av de fleste samfunnslag. Jeg følte det var relativt trygt å anta at personer i slutten av tenårene har et visst engasjement for dette temaet, og fokusgrupper fremsto derfor som en passende metode for dette prosjektet.

Helt i startfasen av arbeidet med denne oppgaven vurderte jeg å benytte meg av enkeltintervjuer, men dette slo jeg etter hvert fra meg. Skillet mellom enkelt- og gruppeintervjuer handler til en viss grad om bredde versus dybde. Wibeck (2010: 51) skriver at det oftere kommer frem en bredere skala av idéer i et gruppeintervju eller en fokusgruppe, nettopp fordi det er flere deltakere som kan spille på hverandres uttalelser, og man kan røre ved flere aspekter ved et fenomen, dog ofte på bekostning av den virkelige dype forståelsen for den enkelte deltaker. Individuelle intervjuer passer således godt i situasjoner hvor man ønsker mange detaljer om enkeltpersoner, noe jeg fant mindre viktig enn en bred skala av idéer, tanker og oppfatninger, som var målet grunnlaget for selve oppgaven

Et kvantitativt prosjekt om samme tema ville hatt sine kvaliteter i form av et langt større utvalg, og data som kan testes matematisk for validitet og reliabilitet – og et slikt prosjekt kunne derfor vært svært interessant. Disse begrepene er mindre relevante i en kvalitativ undersøkelse (Halvorsen, 2008, Kvale og Brinkmann, 2009). Et kvantitativt prosjekt er samtidig avhengig av enklere spørsmål med gitte svaralternativer, og vil derfor heller aldri kunne gi den samme dybden, eller de samme nyansene som et kvalitativt prosjekt kan. En problemstilling som handler om en gitt gruppes «forestillinger, oppfatninger og opplevelser» er vanskelig å få dyptgående og gode svar på i en kvantitativ undersøkelse, og et kvalitativt prosjekt, i dette tilfellet fokusgrupper, fremstod for meg som det naturlige valget.

3.1.1 Planlegging

Både Krueger og Casey (1994) og Wibeck (2010) skriver at hver gruppe bør bestå av fire til seks personer, og jeg satt derfor sammen grupper på minimum fire personer. Totalt hadde jeg tre grupper på fire personer, og tre grupper på fem personer. Slik sikret jeg at alle deltakerne fikk tid til å delta og komme med sine innspill i de omtrent én time lange intervjuene, samtidig som jeg fikk nok materiale.

Utvalget i gruppene kan bestemmes av flere demografiske variabler som kjønn, utdanning, yrke eller etnisk tilhørighet (Wibeck, 2010). Jeg ønsket i dette prosjektet å sette sammen grupper hvor alle var i omtrent samme alderstrinn; helt i slutten av, eller akkurat ferdig med, videregående skole. Dette fordi, som nevnt i innledningen til oppgaven, at dette er en gruppe som er svært aktive i sosiale medier og på internett generelt, og har forholdt seg til og brukt internett gjennom brorparten av sine liv. Utover dette ønsket jeg å ha en fordeling på omtrent halvparten av gruppene satt sammen av minoritetsungdom, og den andre halvparten med ikke-minoriteter. Bakgrunnen for dette valget var basert på tidligere forskning som gir grunn til å tro at det kan finnes en forskjell i hvordan overvåkingen påvirker ulike grupper i samfunnet, særlig muslimer i denne sammenhengen (se innledningskapittel). Dette var også en av mine hypoteser da jeg startet planleggingen av oppgaven.

Krueger og Casey (1994) peker på at det er en fordel å ha en viss grad av homogenitet i gruppene, og foreslår at deltakerne både har noe til felles, men også skiller seg fra hverandre. Dette for å legge til rette for størst mulig variert diskusjon samtidig som man opprettholder den enkeltes vilje (og trygghet) til å si det en måtte ha på hjertet. Deltakere som til en viss grad kjenner til hverandre er heller ikke nødvendigvis negativt, da dette også kan bidra til at deltakerne føler seg trygge på å snakke i en gruppe. Alderstrinnet jeg ønsket å intervjuer viste seg vanskelig å rekruttere uten å finne allerede mer eller mindre sammensatte grupper. Etter forskjellige vurderinger kom jeg frem til at jeg måtte gå via videregående skoler, ungdomsklubber og lignende for å finne informanter. Gruppene jeg ønsket å sette sammen hadde dermed allerede til felles at de stort sett kom fra samme klasse, eller i alle fall samme skole. Jeg planla derfor å ha grupper som ellers var blandet på tvers av kjønn og andre bakgrunnsfaktorer. Den opprinnelige planen med å dele gruppene i minoriteter og ikke-minoriteter viste seg i tillegg vanskelig å gjennomføre grunnet utfordringer i rekrutteringsfasen, og ble derfor forkastet, noe jeg med Krueger og Caseys poeng følte jeg trygt kunne gjøre. Mer om dette i neste delkapittel om rekruttering.

En utfordring jeg ventet å støte på, med tanke på at gruppene ville bestå av personer som i større eller mindre grad kjente hverandre fra før, var at dette kan føre til at enkelte ting gjerne *tas for gitt* i slike grupper (Wibeck, 2010: 65), eller at samtalen kan bli «intern», noe som kunne gjøre min forståelse ekstra utfordrende. Som nevnt følte jeg meg avhengig av å gå den veien jeg gikk for å komme i kontakt med de jeg ønsket å ha som informanter, og jeg valgte heller å ta høyde for denne utfordringen i utformingen av intervjuguiden og -situasjonen fremfor å revurdere utvalget.

Wibeck (2010) påpeker også at ferdig etablerte grupper *kan ha en fordel* i at de allerede er en sosialt velfungerende gruppe, noe som igjen ofte er positivt i en intervjusituasjon. Allerede eksisterende grupper kan også gjøre det enklere å rekruttere effektivt. Kitzinger (1994) skriver at den største fordelen med å rekruttere eksisterende grupper er at man – litt slik som via deltagende observasjon – kan få innblikk i «naturlig data», altså at man får observert en gruppe som prater sammen, slik de alltid gjør. Dette er en sosial kontekst hvor idéer formes og beslutninger fattes.

Fokusgrupper kan være mer eller mindre strukturerte. Jo lavere strukturnivå, jo mindre innblanding fra ordstyrer/moderator (meg), som igjen gir en friere diskusjon (Wibeck, 2010: 57-58, se også Morgan, 1997). For meg var det svært ønskelig med en fri diskusjon blant deltakerne, samtidig som jeg ønsket å – i alle fall tidvis – følge en grov intervjuguide for å styre alle samtalen innom de temaene som for meg var vesentlige at vi pratet om. Dette ville vært enda enklere i mer strukturerte intervjuer (Wibeck, 2010), men et ustrukturert opplegg har en av sine styrker i at deltakernes interesser kan analyseres, ved at de selv velger hva de ønsker å prate om, og dette så jeg som vesentlig i mitt prosjekt. Dette kom også tydelig til syne i de forskjellige intervjuene, kanskje aller mest i den ene gruppen hvor alle var studenter innen samme fagretning, noe som farget måten de pratet sammen på i relativt stor grad.

Jeg forsøkte i stort å finne en balanse mellom strukturerte og ustrukturerte intervjuer, ved at jeg lot samtalen «løpe fritt», for heller å presentere nye spørsmål eller påstander i de tilfellene jeg følte det var nødvendig å trekke samtalen tilbake på rett spor, eller hvis samtalen tok slutt.

Kitzinger (1994) skriver at teoretisk metning oppnås når nye intervjuer ikke gir noe nytt – altså at man etter hvert når et punkt for hvor mye informasjon man kan få innenfor gjeldende rammer. Prosjektet mitt handler i stor grad om idéer og oppfatninger, noe som i utgangspunktet gir rom for at dette metningspunktet kanskje aldri nås. Likevel var det noen spørsmål, slik som «hvem overvåker internett?» som fikk omtrent de samme svarene i de aller fleste gruppene. *Noe* interessant og nytt dukket opp hos samtlige grupper, men etter seks fokusgrupper var det også

mye som ble repeterende, og jeg tror ikke nødvendigvis at et mye større utvalg – innenfor de samme rammene – ville gitt et veldig annerledes totalinntrykk.

3.1.2 Rekruttering

I planleggingen av prosjektet ønsket jeg å ha et minimum på fem grupper, med mulighet for flere, og fire til seks deltakere per gruppe. Bakgrunnen for at jeg ønsket å ha egne grupper med minoritetsungdommer var som nevnt tidligere forskning, hovedsakelig fra USA, samt min egen hypotese om at disse ungdommene kanskje ville ha lettere for å snakke om disse temaene om de var flere samlet, og at dette kunne bidra til en god diskusjon om temaer som kanskje ikke virket like innlysende for ikke-minoritetsungdom. En annen hypotese jeg hadde var at ikke-minoriteter, av frykt for å for eksempel fremstå rasistiske, kunnskapsløse eller lignende ovenfor deltakere med minoritetsbakgrunn, ville vegre seg for å snakke fritt om temaene i intervjuet. Derfor ønsket jeg å dele gruppene på nevnte måte.

I rekrutteringsfasen møtte jeg på flere utfordringer. I håp om å komme i kontakt med mange minoritetsungdommer gikk jeg bredt ut, og sendte e-poster til samtlige videregående skoler på østkanten i Oslo, da dette er området i Norge med høyest andel minoritetsbefolkning (Høydahl, 2015). Etter særdeles dårlig respons tok jeg kontakt med skolene via telefon. Et par skoler avviste meg allerede i sentralbordet, grunnet dårlig tid eller lignende. Et par andre sentralbord satt meg over til, eller gav meg nummeret til, rektor. Hos kun én videregående skole på Oslos østkant kom jeg etter hvert i kontakt med rektor, som til gjengjeld uttrykte stor interesse for prosjektet, og skulle ringe meg opp igjen etter å ha snakket med fagkoordinator for samfunnsfag. Jeg hørte aldri noe mer, til tross for flere purringer fra min side på både e-post, SMS og telefon.

Samtidig kontaktet jeg flere ungdomsklubber på østkanten, hvor interessen virket høyere til å begynne med, men også her falt ting igjennom. Noen hadde «klientell» i et alderstrinn langt utenfor min målgruppe, andre var interesserte men henviste meg til andre personer i en slags evig sirkel, mens noen også måtte avvise meg grunnet svært ny-oppstartede og sårbare grupper eller lignende. Dette vil jeg si var beskrivende for mitt arbeide med rekruttering i en lang periode, og til slutt måtte jeg – tung om hjertet – si meg ferdig med å forsøke å rekruttere ungdom fra østkanten.

Jeg fikk til slutt ett intervju hos en videregående skole i Oslo, men denne lå ikke på øst-kanten, og ingen i utvalget hadde minoritetsbakgrunn. Alle gikk siste året. Disse fikk jeg rekruttert etter å ha blitt satt i kontakt med en lærer ved skolen som hjalp meg, slik at jeg fikk komme i en undervisningstime og rekruttere elever direkte. Jeg fikk også ordnet to intervjuer med studenter fra UiO, alle på første året i en bachelorgrad, hvor de aller fleste også kom rett fra videregående og slik passet godt inn i alderstrinnet jeg ønsket å snakke med. I disse intervjuene var det henholdsvis én og to deltakere med minoritetsbakgrunn. I en annen, mindre by, fikk jeg ordnet to intervjuer via bekjente, hvor det ene var en gruppe tredjeklassinger fra videregående skole, og den andre gruppen var førsteårs-studenter ved en høyskole. Igjen var det én person med minoritetsbakgrunn i det ene intervjuet, og to i det andre. Et sjettede intervju fikk jeg avtalt via en annen bekjent, og denne gruppen bestod av totalt fire ungdommer fra Oslo, alle i sitt siste år på videregående. Totalt endte jeg da med seks grupper. Intervjuene ble utført fortløpende etter hvert som rekrutteringen «gikk i boks», og i de to siste intervjuene begynte jeg å ane konturene av et teoretisk metningspunkt (Kitzinger, 1994), og summen av dette og tiden jeg hadde til rådighet, gjorde at jeg så meg fornøyd og avsluttet rekrutteringen. Alle informantene i studien var i alderstrinnet 18-21 år, med unntak av to personer, på henholdsvis 22 og 23 år. Derfor vil jeg, når jeg snakker om utvalget i sin helhet, snakke om et alderstrinn på 18-21 år.

3.1.3 Intervjuguiden

I planleggingen av selve intervjuene stod jeg ovenfor et valg vedrørende om intervjuguiden skulle skrives separat eller tilpasses for hver enkelt gruppe, eller om jeg skulle bruke den samme i alle intervjuene. Hadde gruppene vært mer forskjellige i utvalg, ville jeg gjort justeringer i intervjuguiden for hvert enkelt intervju (eller i alle fall for hoved-grupperinger), men grunnet at intervjuene stort sett var satt sammen av ungdommer i omtrent samme alder, og det ellers ikke fantes noen klare tegn til at det skulle være noen store forskjeller i deres forforståelse av temaene vi skulle snakke om, valgte jeg å bruke den samme guiden i alle intervjuene. Intervjuguiden var uansett ment for relativt ustrukturerte intervjuer, hvor spørsmålene jeg stilte var av svært åpen karakter, og hvor jeg enkelt kunne følge opp med spørsmål avhengig av hva deltakerne endte med å snakke om.

Krueger og Casey (1994) skriver at for å gjøre det enkelt for både meg som forsker og for deltakerne selv å avdekke hva de har til felles, og hverandres standpunkter, er det lurt å stille et

åpningsspørsmål som gjør settingen uformell. Videre nærmet jeg meg temaet på en mest mulig nøytral måte, med et åpent spørsmål («Hvis jeg sier overvåking, hva er det første dere tenker på?») for å få deltakerne i snakk om temaet for intervjuet. De fleste spørsmålene mine omhandlet hva deltakerne tenkte eller trodde om forskjellige ting, og ble forsøkt stilt så åpne som mulig. Krueger og Casey (1994: 15), skriver at spørsmålene er selve stimulusen for informantene, og at åpne spørsmål gir en blank side de kan fylle med sine egne svar, samtidig som de ikke avslører hva jeg som forsker ønsker å finne, og dermed ikke er spesielt ledende. Jeg forsøkte derfor å holde meg – i størst mulig grad – til åpne spørsmål. Krueger og Casey (1994) foreslår også at om man skal ha noen mer styrende spørsmål i intervjuene, bør disse komme sent. Mot slutten av intervjuene spurte jeg alltid om det var noe deltakerne hadde forventet å prate om som ennå ikke var tatt opp, eller noe annet de ønsket å legge til. Deretter fremsatte jeg noen påstander som jeg ønsket at informantene diskuterte, etter å ha presisert at jeg kom til å gjøre dette, og at det ikke nødvendigvis var noen sannhet bak påstandene. Dette valget tok jeg etter å ha gjennomført et pilotintervju.

Pilotintervju

I arbeidet med planleggingen følte jeg på at jeg hadde svært begrenset erfaring med å gjennomføre intervjuer, spesielt i gruppesammenheng. I tillegg tok det langt mer tid enn ventet å skaffe de første gruppene med informanter. Derfor benyttet jeg anledning til å få testet både intervjuguiden og -situasjonen ved å gjennomføre et pilotintervju. Deltakerne til dette intervjuet ble rekruttert via medstudenter, og i etterkant er jeg svært glad for at jeg tok det valget.

Intervjuguiden fikk seg en kraftig overhaling etter pilotintervjuet mitt, og det var også dette som fikk meg til å legge til noen påstander mot slutten av hvert intervju. Årsaken til at jeg ønsket å ha med disse påstandene (slik som «Stater som f.eks. USA overvåker så å si all internett- og telefontrafikk»), var at pilotintervjuet gjorde det tydelig at informantene hadde svært forskjellige oppfatninger av *hva* og *hvem* som overvåker, hvor omfattende dette er, og stort sett alt annet som handlet om overvåking. Temaet er fullt av hemmelighold og usikkerheter, og derfor fant jeg det interessant å fremme noen slike påstander for å lære mer om hva informantene mine tror på, hvilke assosiasjoner slike påstander kan vekke, eller generelt hvordan de reagerer når slike påstander blir fremmet og hvilke diskusjoner det kan sette i gang.

3.1.4 Gjennomføring

Til de jeg rekrutterte gikk jeg ikke altfor nøye inn på hva intervjuene skulle handle om. Dette fordi dette kunne lede informantene til å tro at visse temaer ikke ville være relevant å ta opp (Wibeck, 2010). Alle informantene ble naturligvis informert om at jeg studerte kriminologi og at intervjuene skulle handle om overvåking, men jeg vegret meg for å utdype noe særlig utover dette. Dette kan ifølge Wibeck (2010) bidra til at informantene kommer med perspektiver og tanker jeg ikke hadde tenkt på i forkant, og slik kaste nytt lys over temaer og fenomener. Dette følte jeg også i stor grad var tilfelle. Jeg var også nøye på å understreke at intervjuet ikke var å anse som en kunnskapstest, men at det skulle handle om *hva de tenkte*.

I en gruppe bør alle deltakerne føle seg velkomne til å snakke. Min rolle som moderator ble derfor preget av å forsøke å involvere alle deltakerne. Det er også fare for at det kan danne seg allianser i en slik gruppe (Wibeck, 2010), men dette følte jeg ikke var noe problem i mine intervjuer. Den største utfordringen for meg gikk på *hvem sin tur* det var, noe som kan foregå på ulike måter: Man kan ta *sin egen tur*, ved at en deltaker får et spørsmål og svarer på dette, man kan *ta en fri tur*, ved at et spørsmål stilles og de som ønsker svarer, eller man kan *stjele en tur*, ved at man svarer på noe som var ment for noen andre, eller ved å avbryte. Stjeling av tur forårsaker at noen blir hindret i å uttrykke sine meninger, eller at noens meninger får forrang og slik skaper skjevheter i makt, men også potensielt skjevheter i forskerens funn (Wibeck, 2010).

For min del ble dette med «stjeling av tur» den største utfordringen, da nesten samtlige av gruppene hadde minst én person som pratet mye og slik ble dominerende, mens minst én annen ble veldig stille og deltok i liten grad. Jeg forsøkte da som moderator å henvende meg direkte til de som ble stille for å spørre «hva tenker du?» eller tilsvarende, og fikk slik ofte involvert de som ellers ville «meldt seg ut». I et av intervjuene fungerte dette også som et slags (noe uintendert) hint til en deltaker som ble svært dominerende, som utover i intervjuet forstod at «nå tar jeg for mye plass», og deretter roet seg litt ned, og videre i intervjuet også hjalp meg i å involvere de som var litt for forsiktige med å ta både sin tur og disse «frie turene».

Deltakerne kom ofte til intervjuene med færre oppgjorte meninger enn jeg kanskje hadde sett for meg. Dette gjorde at intervjuene ofte virket å ikke bare være en arena hvor deltakerne fikk delt sine meninger og argumentert for sitt syn, men også hvor noen dannet seg *nye* meninger, gjennom diskusjon med de andre deltakerne, eller bare ved å lytte til hva de andre sa.

3.1.5 Førforståelser

Overvåking er et stort tema. I denne oppgaven er det overvåking av internett som står sentralt, og jeg hadde på forhånd lest mye om temaet, både i akademiske tekster, men også i media, spesielt etter Edward Snowdens avsløringer gikk verden rundt. Jeg har – naturligvis – som en engasjert borger og kriminologistudent naturligvis gjort meg opp egne meninger, som jeg har vært svært bevisst på å holde for meg selv i intervjusituasjonene (det er tross alt ikke meg selv jeg forsker på). Mer om dette i kommende delkapittel om min rolle.

Jeg hadde også en viss førforståelse av selve debatten om overvåking for veldig mange blir en slags «frihet versus sikkerhet»-debatt, samt en oppfatning av at «alle» hadde en mer eller mindre tydelig mening om temaet. Denne oppfatningen har nok blitt forsterket av mitt studiemiljø og omgangskrets for øvrig. I intervjusituasjonen fant jeg som sagt at jeg kanskje hadde overvurdert informantene mine sitt engasjement for temaet. Flere av informantene viste få tegn til å ha gjort seg opp klare meninger om flere av temaene vi snakket om gjennom intervjuene. Jeg forsøkte i disse tilfellene å bruke min førforståelse for debatten for å gi informantene gode og engasjerende spørsmål og påstander, som de kunne bruke for å diskutere temaet. Dette ble ofte supplert av at det alltid var en eller flere deltakere som syntes temaet var interessant og kom med tydelige meninger, noe som ofte igjen engasjerte de andre deltakerne, og samtalene fikk god flyt og ble interessante selv de gangene jeg til å begynne med var tvilende.

3.1.6 Min rolle

Kvale og Brinkmann (2009: 87) kaller forskerens rolle – eller spørsmålet «Hvordan vil forskerens rolle påvirke studien?» – et *usikkerhetsområde*. Dette er ikke et spørsmål som kan gis et utfyllende svar i forkant av intervjuene, men snarere et problemområde som «man skal forholde seg til og reflektere over gjennom hele intervjuundersøkelsen» (Kvale og Brinkmann, 2009: 87).

Svarene jeg får på mine spørsmål kan være farget av min rolle som forsker, ved at informantene for eksempel forsøker å svare det de tror jeg ønsker å høre. Katrine Fangen (2010) skriver at en intervju effekt alltid vil være til stede, men at dataene fortsatt er gyldige så lenge egen rolle reflekteres over. Som nevnt var jeg forsiktig med å fortelle informantene mine noe særlig om prosjektet før intervjusituasjonen, og jeg var også, i introduksjonsrunden i starten av hvert

intervju, forsiktig med å snakke noe særlig om meg selv og min bakgrunn på en måte som kunne farge informantene.

I andre samtaler jeg har vært i gjennom de siste fem årene har jeg sjeldent møtt utenforstående som vet eksakt hva en kriminologistudent *egentlig* studerer, men de fleste har en eller annen idé – riktig eller ikke – om hva vi driver med. Jeg antar at informantene i mitt prosjekt også hadde en eller annen oppfatning rundt dette. En fordel for meg, så vidt jeg kan forstå, er nettopp at mange er noe usikre rundt hva kriminologi handler om, og dette er kanskje spesielt gjeldende for aldersgruppen jeg ønsket å intervju. Dette gjorde det sannsynligvis vanskeligere for informantene å gi meg «de svarene jeg ville ha», om de skulle ønsket dette.

Jeg opplevde riktignok flere ganger at informantene – da de fikk presentert spørsmål hvor det er vanskelig å komme med noe enkelt svar – spurte meg om hva jeg trodde, eller om jeg visste det ene eller andre. I disse tilfellene forsøkte jeg – der det passet seg eller hørte hjemme som et forsøk på å fremstå så nøytral som mulig – å poengtere at jeg kunne se begge sider av en sak, og understreket nok en gang at intervjuene ikke var en kunnskapstest, at spørsmålene handlet om tanker, oppfatninger og formeninger, at spørsmålene ikke nødvendigvis hadde noen fasit, og at påstandene jeg presenterte mot slutten ikke nødvendigvis var sanne. Med mindre mine tanker eller utdypninger kunne bidra til å gi diskusjonen «nytt liv», unngikk jeg å snakke om meg selv og mine tanker også i disse situasjonene.

3.1.7 Refleksjoner

Som nevnt i slutten av delkapittelet om gjennomføring, var det noen av deltakerne som til en viss grad formet seg nye meninger gjennom intervjuene. Dette fordi de – i alle fall slik det oppfattes av meg – ikke nødvendigvis hadde tenkt mye over disse temaene på forhånd. En forutsetning for å velge fokusgrupper som metode, som også nevnt innledningsvis i kapittelet, er at informantene er engasjert for temaet. Dette var også tilfelle for flere av deltakerne, og slik var det aldri et problem å holde samtalen i gang eller få deltakerne til å snakke.

En ting jeg likevel tror jeg overvurderte i planleggingsfasen, var *nivået av engasjement* hos deltakerne. Riktignok var det mange som var engasjert, men det var nok også slik at like mange ikke var utpreget engasjert for temaet. Dette gjorde samtalen i noe mindre grad argumentative enn det en kanskje ønsker med en slik metode. Samtidig er dette et viktig funn i min studie: Oppgaven

handler om hvilke forestillinger, oppfatninger og opplevelser utvalget har rundt overvåking, og å finne at informantene viste et tidvis lavt engasjementnivå for temaet bidrar nettopp til å besvare disse forskningsspørsmålene.

Wibeck (2010) skriver om flere faktorer som kan påvirke intervjusituasjonen, slik som fysisk fremtoning og fysiske omgivelser. Fysisk fremtoning, altså utseende, klesstil og andre lignende faktorer var ikke et stort problem. Dette ville kanskje bydd på større utfordringer i et intervju hvor deltakerne hadde tydeligere roller, hvor noen (men ikke alle) var elite- eller fagpersoner eller på en annen måte fremstod på en måte som gir et spesielt inntrykk eller konkrete forventninger. Mitt utvalg var i all hovedsak jevnaldrende ungdommer, hvor det aldri var forventet noe «ekstra» av noen, og dette følte jeg også at informantene oppfattet som uproblematisk. For min egen del tenkte jeg over min egen fremtoning i form av at jeg verken møtte opp i dress eller joggebukse, men heller gikk for et helt normalt og dagligdags, men ordentlig antrekk. Et annet aspekt ved fysisk fremtoning er hvordan informantene oppfører seg i intervjusituasjonen. Også her var mine grupper – med unntak av de nevnte «turtyvene» – uproblematiske. De var respektfulle ovenfor hverandre og pratet i en hyggelig tone i alle intervjuene, de var stort sett flinke til å lytte og reflektere over det de andre sa.

Fysiske omgivelser, slik som hvor, og i hva slags rom, intervjuene holdes, kan ha en påvirkning, skriver Wibeck (2010). Ting i rommet kan virke distraherende, og små rom har en tendens til å skape en mer intens samtale enn større rom. Jeg hadde ikke alltid så god tilgang på rom å velge mellom, men føler selv at vi alltid kom frem til en god løsning. Alle gruppene som ble rekruttert fra en skole, ble intervjuet i et kollokvierom e.l. i sitt eget skolebygg. Å intervju noen på en vant arena kan bidra til at informantene føler seg trygge, og dette er den viktigste miljøfaktoren (Krueger og Casey, 1994, Wibeck, 2010). De andre intervjuene ble også holdt på deltakernes arena: Intervjuet jeg ordnet via en bekjent ble holdt hjemme hos en av dem, og intervjuene jeg ordnet med studenter ved UiO ble holdt i et kollokvierom på deltakernes fakultet.

Andre faktorer som kan påvirke intervjusituasjonen, slik som formen på bordet gruppen sitter rundt, bilder på veggen og andre forstyrrende elementer, og også avstanden mellom deltakerne, blir trukket frem av både Krueger og Casey (1994) og Wibeck (2010), men disse faktorene er mindre viktige, og var i tillegg vanskeligere for meg å påvirke samtidig som jeg skulle ta høyde for at deltakerne skulle føle seg «hjemme». Dette ble derfor nedprioritert. Likevel sørget jeg for at vi i alle intervjuene satt i en (tilnærmet) sirkel, da dette skal være positivt for deltakelsen (Wibeck, 2010).

Gruppesamhold og -kompatibilitet

Økt følelse av tilhørighet kan bidra til en bedre diskusjon (Wibeck, 2010), og at deltakerne føler seg som en del av gruppen er derfor viktig. Dette gjør det enklere å føle seg trygg og dermed også delta mer i samtalen, men samtidig er det ikke ønskelig at alle skal være enige om alt.

Fokusgrupper benyttes iblant for å sammenligne forskjellige grupper med hverandre, men for meg har ikke dette vært poenget. Alle gruppene var naturligvis forskjellige, men det er ikke noen nevneverdige forskjeller i *sammensetningen* av gruppene – igjen, dette ville vært annerledes om jeg hadde intervjuet grupper basert på minoritets- og ikke-minoritetsungdom. Da ville det vært mer interessant å se på hvordan gruppene, som helhet, var annerledes fra hverandre.

«Gruppetenking», at bare én måte å tenke rundt et gitt tema blir akseptabel, blir av Wibeck (2010) presentert som et mulig problem i grupper hvor alle er enige. Dette merket jeg i ett tilfelle, men da var det, slik jeg forstod, ikke grunnet at alle var enige, men snarere at én person fremstilte seg selv som mer kunnskapsrik enn de andre, som igjen fikk de andre til å vegre seg for å si noe de kanskje trodde var feil. Dette følte jeg selv at jeg klarte (i alle fall delvis) å balansere noe for ved å henvende meg direkte til de som ble litt stille.

Gruppekompabilitet handler om at lignende karakteristika hos deltakerne i et intervju bidrar til at det skal mindre til for å «opprettholde» gruppen (Wibeck, 2010). Dette gjør diskusjonen mer effektiv enn i mindre kompatible grupper. Som tidligere nevnt har jeg intervjuet grupper som mer eller mindre kjenner hverandre fra før, og mange av de har i skole- eller studiesituasjon blitt vant med å snakke eller arbeide sammen i grupper. Alle gruppene fant stort sett selv en fin dynamikk veldig raskt, og samtalene fløt jevnt over svært godt, og det virket alltid som om de bet seg merke ved hva som ble sagt rundt bordet og tenkte over dette før de uttalte seg om et tema selv. Alle gruppene var ellers preget av mye enighet, men også mye uenighet, og her skilte ingen grupper seg vesentlig fra noen andre.

Også sosial makt er noe en må ta høyde for i intervjuer av grupper (Wibeck, 2010). I mine grupper var det som nevnt, med noen unntak, ingen tydelige problemer verken deltakerne i mellom, eller mellom gruppen og meg som moderator. Deltakere som blir veldig dominerende, eller deltakere som vegrer seg for å si noe fordi de føler seg «mindre» enn de andre, «dum» ovenfor moderator e.l. kan ses som ubalanse i den sosiale makten. Dette var – som også redegjort for tidligere – ikke en utfordring i mine intervjuer. Det var dog ett tilfelle av at en deltaker som var muslim gjentatte ganger ble noe «overkjørt» i diskusjonen, og dermed trakk seg tilbake. Jeg forsøkte å henvende meg direkte til denne personen og følge opp det som ble sagt, men jeg

hadde ikke noe stort hell med dette. Dette kan tyde på at denne personen følte lite tilhørighet til gruppen, var «mindre kompatibel» med resten av gruppen, eller følte en slags ubalanse i den sosiale makten. Dette var også i et av mine første intervjuer, og det er mulig jeg var noe utrent, og dermed kunne brukt min rolle bedre for å endre situasjonen. Heldigvis får dette eksempelet stå alene, som et unntak – og ikke som en regel for min erfaring med fokusgrupper.

3.2 Analyse

Som Kvale og Brinkmann (2009) poengterer, må man avgjøre hva slags analyse som skal benyttes i planleggingen av intervjuene – altså før man gjennomfører de. Datainnsamling og analyse er å anse som parallelle prosesser (Wibeck, 2010: 100). Man bør altså gå i gang med analysen med en gang det første intervjuet er utført. Dette kan bidra til å gjøre forskeren bedre forberedt inn i videre intervjuer, som igjen kan gjøre intervjuene mer fruktbare. Samtidig kan dette gjøre forskerens rolle ytterligere komplisert, da analysen kan farge forskerens forventninger for fremtidige intervjuer. Dette er viktig å være klar over i arbeidet med datainnsamling og analyse (Wibeck, 2010).

Det er flere måter å analysere funnene fra fokusgrupper på. Man kan lete etter analogier, metaforer og eksempler, eller man kan analysere sekvensen i hvordan ting snakkes om, aktører og diskursivt konstruerte handlingsrom, implisitte antagelser i det som blir sagt, eller informantenes fortellinger/narrativ (for et godt eksempel på narrativ analyse av fokusgrupper, se f.eks. masteroppgave fra Helstad og Ingjer, 2016). I intervjuer hvor utvalget antas å ha sterke forhåndsbestemte meninger, eller en agenda med det de sier, slik som i intervjuer med elitepersoner, fagfolk eller andre med klare oppfatninger og sterke meninger om temaet, vil det være aktuelt med en analyse av flere av disse nevnte aspektene, kanskje spesielt informantenes narrativ. I mitt utvalg ble ikke dette relevant på samme måte, og jeg har derfor valgt å utføre en generell innholdsanalyse av mitt materiale (Wibeck, 2010).

3.2.1 Innholdsanalyse

Wibeck skriver at innholdsanalyse fra fokusgrupper i hovedsak handler om å «kode materialet, dele det opp i enheter og se etter trender, mønstre og overordnede temaer» (2010: 134, min oversettelse). I arbeidet med intervjuene startet jeg med å transkribere. Deretter skrev jeg ut de anonymiserte transkripsjonene på papir. Jeg gikk så gjennom en og en transkripsjon, og brukte fargetusjer for å kode og sortere de forskjellige uttalelsene. På denne måten ble mønstre og temaer langt mer synlige. Disposisjonen for «Funn og Analyse»-kapittelet i denne oppgaven har blitt til på bakgrunn av dette. For eksempel kategoriserte jeg uttalelser om *hvem* som overvåker, og kodet dette på en spesifikk måte (med en bestemt farge), og denne kategorien har igjen flere mer spesifikke underkategorier – dette gjenspeiles i de forskjellige underoverskriftene i kapittelet. De andre delene av kapittelet ble til på samme bakgrunn: *Hvorfor* vi overvåkes ble et tydelig tema, det samme gjelder *tillit* til egne og andre myndigheter og kommersielle selskaper, *nettnett*, *primærkontroll* og alle de andre inndelingene. Disse er alle resultater av innholdsanalysen gjort på bakgrunn av transkripsjonene. Wibeck (2010) anbefaler for øvrig å klippe og lime fysisk i transkripsjonene for å samle temaene. I mangel på et stort nok bord (eller gulv) til å holde orden i alle utklippene valgte jeg å gjøre dette digitalt, noe som etter min oppfatning fungerte utmerket.

Utover dette skal det nevnes at jeg gikk til intervjuene med visse antagelser og forventninger rundt hva vi skulle snakke om. Jeg var samtidig bestemt på å ha et åpent sinn, og som nevnt tidligere dukket det opp temaer i intervjuene jeg ikke var forberedt på, og disse har fått sin plass i analysen. Datainnsamlingen og analysen har således blitt en dynamisk prosess. Noen av de største temaene for min analyse er nettopp ting jeg ikke selv hadde planlagt å snakke med informantene om, men som likevel ble store temaer. Dette gjelder spesielt temaet primær og sekundær kontroll, eller primær/sekundær *overvåking*, et tema som samtlige grupper snakket mye om, uten at jeg «dro» samtalen i den retningen.

3.2.2 Andre datakilder

Jeg har basert meg på fokusgrupper, noe som gjør at jeg har skapt et stort materiale selv. I tillegg til denne empirien har jeg også benyttet meg av en rekke teoretiske tekster, rapporter og artikler fra tidsskrifter, både norske og internasjonale. For å finne og få tilgang til disse tekstene har jeg benyttet meg av Universitetet i Oslos biblioteksdatabase, UiOs fysiske bibliotek og Google

Scholar. Veileder, medstudenter og andre engasjerte mennesker har også bidratt med tips og anbefalinger i prosessen.

3.3 Etikk

3.3.1 Informert samtykke

I planleggingsfasen vurderte jeg å benytte meg av skriftlige samtykkeskjemaer, som jeg skulle dele ut og få signert av alle informantene før intervjustart. Jeg satt meg inn i hva et slikt skjema må inneholde, og utformet et utkast, men valgte likevel å ikke bruke det til fordel for muntlig samtykke. Dette fordi jeg ønsket å oppfordre til en så uformell og naturlig diskusjon som mulig om det gitte temaet, og jeg følte selv at et slikt formelt skjema kunne bidra til å skape større distanse mellom informantene og meg selv, og gjøre hele situasjonen mindre naturlig. Før jeg startet intervjuene tok jeg, med utgangspunkt i NSDs anbefalinger for et skriftlig samtykkeskjema, en grundig runde hvor jeg muntlig forklarte hva det innebar å delta i studien, samt at alle ville bli anonymisert, og at de når som helst kunne trekke seg. Alle deltakerne fikk også kontaktinfo til meg om de skulle ønske å trekke seg fra studien i etterkant av intervjuene. Muntlig samtykke ble gitt av alle respondentene, og jeg unngikk samtidig å gjøre intervjusituasjonen mer formell enn den måtte være.

3.3.2 Konfidensialitet

«Konfidensialitet i forskningen innebærer at private data som identifiserer deltakerne, ikke avsløres» (Kvale og Brinkmann, 2009: 90).

Å sikre 100% anonymitet vil i praksis aldri være helt mulig (Kvale og Brinkmann, 2009: 90-91), spesielt i intervjuer av grupper (Wibeck, 2010). Dette blant annet fordi noen av deltakerne i gruppen kan fortelle om intervjuet i etterkant, og dermed også gjengi hva noen andre i gruppen sa, samt hvem som sa det. For noen av mine grupper er det også sannsynlig at medelever har fått med seg at noen deltok i et intervju, og også dette kan skape prat. Spesielt i intervjuet jeg fikk ordnet ved en videregående skole i Oslo, hvor deltakerne meldte seg frivillig i en

undervisningstime, var det svært tydelig for medelever hvem som deltok og ikke. Dette gjør at det ikke finnes noen garanti for at noen av deltakerne i studien aldri avsløres.

I starten av alle intervjuene snakket jeg alltid med informantene om dette, og gjorde det klart at jeg skulle anonymisere de i mitt arbeid, men at denne risikoen fortsatt finnes. Ingen i mitt utvalg uttrykte på noen måte bekymring for dette. Intervjuenes art, og spørsmålene som ble stilt, har heller ikke vært kontroversielle eller sensitive på noen måte, og i de få tilfellene hvor veldig private fortellinger har blitt fortalt har jeg foretatt enkeltvurderinger, og noen fortellinger har jeg derfor valgt å ikke gjengi, nettopp fordi de er veldig spesifikke og slik enkle å bruke for å identifisere en eller flere deltakere. Dette medførte for min del ikke noe stort tap av data.

I denne oppgaven har jeg endret alle navn, og ikke gjengitt noe om hvem som tilhører hvilken gruppe. Det kommer frem at noen er fra UiO, og at noen er rekruttert via en bekjent. Jeg følte, grunnet refleksjon rundt min egen rolle, at dette var nødvendig å ha med i et metodekapittel, Samtidig gjør ikke disse faktaene det, i seg selv, nevneverdig enklere å identifisere deltakerne, etter min vurdering.

Jeg valgte å beholde to karakteristika ved informantene da jeg transkriberte og analyserte. Først kjønn, fordi dette kan være interessant i funn og analyse, og deretter om informanten hadde minoritetsbakgrunn eller ikke. Alle informantene har naturligvis fått nye navn, men informantene som hadde minoritetsbakgrunn har fått nye navn som reflekterer dette, igjen fordi jeg anser dette for å være potensielt relevant for andre aspekter i oppgaven.

3.4 Til slutt

I neste kapittel er det mange sitater. Mange av sitatene er av noe lengde og omhandler iblant flere forskjellige ting. Disse kunne derfor i flere tilfeller like gjerne vært plassert i en annen del av kapitlet enn der de til slutt havnet. Jeg har forsøkt – så godt det lot seg gjøre – å dele opp sitatene for å kunne bruke de forskjellige poengene som trekkes frem i sine gitte kategorier, uten å fjerne mening fra sitatene. Dette har vært en krevende oppgave, og jeg har forsøkt å bruke alle sitatene der de er mest beskrivende for de funnene jeg til enhver tid trekker frem. Årsaken til at noen av sitatene er lange er fordi det foregår en meningsutveksling eller en dynamikk i samtalen

jeg følte det ville vært unaturlig å klippe i. Å klippe i noen av disse sitatene ville vært å klippe bort funn etter min oppfatning, og derfor er flere av sitatene av noe lengde.

Jeg har også forsøkt å ikke bruke de samme sitatene flere ganger annet enn da dette har vært svært nødvendig eller ønskelig, men dette betyr ikke at flere av sitatene ikke kan ha gyldighet også i andre deler av «Funn og Analyse»-kapittelet. Samtidig har jeg, for å unngå å gjøre oppgaven repeterende eller lengre enn den trenger å være, forsøkt å ikke bruke for mange «like» sitater. I flere tilfeller, og om flere temaer, var det mange grupper som sa omtrent nøyaktig det samme, og jeg har derfor ikke sett det nødvendig å gjengi hva alle disse gruppene sa. Jeg har heller valgt, i de fleste tilfeller, å poengtere det selv de gangene noe var en generell oppfatning eller stadig kom igjen i de fleste gruppene.

4. FUNN OG ANALYSE

Men det er jo lover og sånn, at de ikke bare kan gå og se på hvem som helst.
Erlend, gutt i tidlig 20-årene fra Oslo.

Det er – i kanskje flertallet av forskningsprosjekter, en viss avstand mellom det en *trodde* en skulle finne, og det en *faktisk fant*. Da jeg gikk i gang med planleggingen av dette prosjektet hadde jeg noen hypoteser om hva jeg ville komme til å finne, og visse idéer om hva slags funn jeg ville få. Noen av disse fikk ny grobunn og ble ytterligere forsterket av annen litteratur og forskning på området, andre hypoteser ble mindre eller forsvant. Etter hvert som jeg kom i gang med intervjuene endret disse oppfatningene seg ytterligere.

I denne delen skal jeg presentere funnene fra intervjuene, gjøre egne analyser og starte prosessen med å sette mine funn og analyser opp mot de teoretiske bidragene. Dette fortsettes i diskusjonskapittelet senere i oppgaven. Jeg vil først redegjøre for mine informanternes opplevelser, forestillinger og fortellinger om hvem som *overvåker* og hvem som *overvåkes*. Deretter vil jeg se nærmere på primærkontrollens rolle, før jeg går videre til hvilke oppfatninger informantene har av hvorfor internett overvåkes. Til slutt vil jeg se nærmere på funnene som handler om informantenes syn på overvåking.

4.1 Hvem overvåker?

Hvem overvåker? Når jeg som kriminologistudent diskuterer overvåking med mine medstudenter eller professorer, snakker vi gjerne om «Storebror»; Vi snakker om hvordan våre egne og andre myndigheter overvåker borgere, og hvordan store kommersielle aktører som Facebook og

Google samler data om oss når vi bruker deres tjenester. Gjennom intervjuene mine har jeg funnet at flere av informantene kan snakke om og være opptatt av dette, men samtidig dukket det opp nye og andre opplevelser og oppfatninger av hva overvåking er og *hvem* som overvåker. Mange jeg snakket med beskrev overvåking som noe langt *nærmere* enn hva jeg umiddelbart gjorde i forkant av prosjektet. «Staten» eller «myndighetene» blir nevnt, men det er sjeldent der samtalen i fokusgruppene endte opp:

J: Hvem tror dere det er som overvåker?

YASSINE: Spesielt interesserte.

FADIME: Er det staten?

YASSINE: Jeg tenker ikke over hvem som overvåker, men at muligheten finnes.

ANE: Jeg tenker egentlig ikke så mye på overvåking, men jeg har begynt å tenke på ... Sånn Facebook for eksempel, før var det en arena der jeg kunne dele ting med vennene mine og det var veldig gøy, men plutselig kom bestefar, også kom tanta mi og kusina mi og jeg ble litt sånn «Jeg vet ikke om disse fyllebildene bør være på Facebook-siden min». Før hadde jeg jobb, og da hadde vi vaktlista via Facebook, så jeg var venn med sjefen, og nå er jeg veldig opptatt av hva jeg viser, bare fordi sånn generelt så vil jeg ikke at den siden av meg skal være offentlig, fordi nå kan ALLE se det [...] Så det er ikke så mye at jeg tenker «Hvem ser det?», men mer «Hva ønsker jeg å dele?».

J: Er det noen andre som følger med da?

GRO: Staten?

[...]

YASSINE: Men, ikke bare det, jeg synes det er veldig ekkelt at folk bare kan ta bildet ditt og si «dette er meg», altså *catfish*. Og det har skjedd maaange! Det er jo helt vanlig.

[...]

ANE: Jeg tenker ikke så veldig mye på overvåking, det eneste er hvis jeg skal søke jobb eller noe, at sjefen kan sjekke meg på Facebook.

GRO: Det er mest sånn jeg tenker på, jeg tenker ikke så mye på at det er noen helt andre som sitter og følger med på hva jeg driver med. Jeg tenker mer sånn «Hva vil jeg egentlig vise til andre?» og derfor legger jeg ut det jeg vil vise, og andre ting holder jeg for meg selv.

Dette sitatet er typisk for intervjuene i dette prosjektet. «Staten» blir nevnt som en aktør når vi snakker om overvåking, men ikke først og fremst. Staten er ikke alltid – faktisk ganske sjeldent – den viktigste aktøren, eller det som opptar informantene mest. Det er de nære, som familie og venner som er de viktige «overvåkerne» i mitt utvalg. Både Fadime og Gro i sitatet over trekker inn staten når jeg spør om hvem som «følger med», men begge ganger tar samtalen likevel en annen retning. Samtalen skifter raskt spor, og ender med å handle om de nære relasjonene, eller frykt for ting som er nære informantene. Den fjerne overvåkingen fra «Storebror» havner i

bakgrunnen. Både kriminelle aktører («catfish») og familie blir snakket mer om enn statlig overvåkingen i sitatet over, og dette var ikke uvanlig i fokusgruppene.

4.1.1 Facebook, Google og Snapchat

Facebook og andre store kommersielle selskaper som Google og Snapchat sitter etter hvert på store mengder data om brukerne sine. Disse dataene er blant de viktigste inntektskildene for disse aktørene (se f.eks. King, 2016). Flere av informantene var klar over at disse aktørene samler data om brukerne sine, og disse ble trukket frem som aktører innen overvåking i samtlige grupper jeg intervjuet:

J: Hvis jeg sier «Internettovervåking», eller «Overvåking» ... Hva tenker dere på da?

SIGURD: At de ser på hva man sender til hverandre, og det man legger ut, at de tar logg av det du skriver ... Sånn at hvis jeg snakker med <navn> på Facebook, at de på en måte lagrer det da.

J: At Facebook gjør det?

SIGURD: Eller at de har fått beskjed om det da, det er jeg litt usikker på, men at det er ... Men det er det jeg tenker ... Det første jeg tenker når jeg hører overvåking.

Sigurd trekker her frem Facebook når jeg ber gruppen hans si det første de tenker på når jeg sier «overvåking» og «internettovervåking». Facebook, og iblant også andre kommersielle aktører som Google og Snapchat, ble ofte trukket frem som aktører som overvåker oss, og informantene hadde forskjellige syn på dette:

TARA: Er det ikke også sånn at Facebook på en måte har mye mer informasjon om deg enn det du tror, liksom, var det ikke noen som ba Facebook lage en slags rapport om alt de hadde på han ...

JOHN: Ja, også fikk han sånn tolv tusen sider?

TARA: Ja, han fikk tolv tusen sider om ... Og det er sjukt.

KRISTIN: Jeg tror også det har blitt gjort undersøkelser på Harvard som fant ut at Facebook vet mer om deg enn din egen kone, eller, altså.. "Spouse", så det er jo litt ... skummelt da, hehe.

TARA: Det er skummelt at de vet så mye om deg, utfra hva du selv deler.

Aller først, som en liten digresjon, historien Tara og John diskuterer her er faktisk sann. Max Schrems, en østerisk jusstudent, fikk i 2011 Facebook til å sende ham alle dataene de hadde på han, og han fikk en fil på over 1200 (ikke tolv tusen) sider. Forbes Magazine (Hill, 2012) skrev at:

Schrems, who has been on Facebook since 2008, had a file that was over 1,200 pages long, including everyone he had ever friended and de-friended, every event he had ever been invited to (and how he responded), a history of every “poke” he had ever received, a record of who else signed onto Facebook on the same computers as him, email addresses that he hadn’t provided for himself (but that must have been culled from his friends’ contact lists) and all of his past messages and chats, including some with the notation “deleted.” (Hill, 2012).

Å diskutere hvordan Facebook lagrer og behandler data om sine brukere vil jeg ikke bevege meg videre inn på i denne oppgaven – det kunne vært en masteroppgave i seg selv. Men mange har en mening eller oppfatning av at de store aktørene, og spesielt Facebook, «følger med» på brukerne sine, av forskjellige årsaker. Yassine mente Facebook har en «egen form for overvåking», som hun sier, og antyder at de gjør det for å sortere ut uønskede brukere:

YASSINE: Jeg tenker at Facebook har vel en form for egen overvåking også, for jeg leste i går tror jeg at han ordføreren, han som ble dømt for overgrep, at han ble kastet ut av Facebook sånn type tre ganger fordi de ikke ønsker dømte overgripere på Facebook. Så de må jo ha en form for overvåking på selve Facebook også. De vet jo hvem han er, tydeligvis.

Dette sitatet forteller en litt annen historie enn sitatet fra Tara, John og Kristin. Der hvor de sistnevnte snakket om hvordan Facebook satt på skremmende store mengder data om brukerne sine, snakker Yassine tilsynelatende om hvordan Facebook bidrar til å gjøre sin plattform tryggere for brukerne ved å «kaste ut» uønskede kontoer. Disse to ganske forskjellige synene på den overvåkingen som finner sted på Facebook kan derfor sees som det Lyon (se f.eks. 2001) beskriver som et slags «janusansikt». Overvåking, i dette tilfelle fra en kommersiell aktør (Facebook), kan sees som noe skummelt og inngripende som samler data og vet skremmende mye om oss, men det kan også sees som en aktør på et marked som ønsker å tilby forbrukerne et best mulig, eller en tryggest mulig, produkt eller løsning. Dette vil jeg se nærmere på senere i oppgaven.

4.1.2 Familie og venner

Flere av informantene forteller at familie og venner kan overvåke oss, spesielt på sosiale medier, eller mer direkte ved å «snoke».

J: Hvis jeg sier «internettovervåking», eller «overvåking» ... Hva tenker dere på da?

ELI: Foreldre ...

SIGURD: Ja, som kan passordet og bare logger inn.

Foreldre er blant våre primære relasjoner (Christie, 2007), og de fleste kan nok relatere til det å ha foreldre som er interessert i våre liv og hva vi gjør, spesielt i den alderen informantene mine er i, hvor de fleste fortsatt bor hjemme. Mange har nok også minner fra de slitsomme tenårene hvor dette kunne oppleves som slitsomt og kontrollerende. For mine informanter er foreldre, som Eli og Sigurd i sitatet over uttrykker, blant det første de tenker på når de blir spurt om hva de assosierer med «overvåking» eller «internettovervåking». «Eli» i sitatet under forteller også om hvordan hun har tatt grep for å unngå å bli overvåket:

J: Har dere noensinne gjort noe for å unngå å bli overvåket da? Skjule dere på nett?

[...]

ELI: Ja. Sletta logger, samtaler og meldinger og ... Lasta ned app for å gjemme bilder og. Men det er for foreldre da. Eller søstre eller slekt, venner.

Dette sitatet er hentet fra et langt senere tidspunkt i samtalen, hvor temaet en god stund hadde dreid seg rundt statlig overvåking, men da jeg stilte dette spørsmålet tenkte Eli nok en gang på familie og venner. Det var disse hun virket mest bekymret for i denne sammenhengen. Hun kan fortelle at hun har slettet logger, meldinger og lignende, samt gjort aktive tiltak for å holde bildene sine ekstra «hemmelige» fra sine primære relasjoner. Noen grundigere utdyping av *hvorfor* hun har gjort dette kom vi ikke inn på, men at hun har et ønske om å kunne holde noen ting privat er åpenbart. Lignende oppfatninger fantes hos stort sett alle gruppene jeg intervjuet, og primære relasjoner kan derfor forstås som en «overvåker» – om enn på en noe utradisjonell måte.

Her kunne det kommet en rekke flere eksempler – disse primære relasjonene ble viet stor oppmerksomhet i fokusgruppene. Dette har derfor isteden blitt et eget kapittel kalt «Primærkontroll», litt senere i oppgaven.

4.1.3 Egne og andre myndigheter

Myndighetene er en naturlig aktør å tenke på når vi snakker om overvåking. De foregående avsnittene har vist at overvåking for mine informanter også kan komme fra mange andre aktører, gjerne aktører som kanskje føles nærmere enn myndighetene, og som derfor kanskje også føles sterkere i deres liv. Men statlig overvåking ble også nevnt og diskutert:

J: Hvis man snakker om å overvåke eller å følge med på internett, hvem er det som gjør det?

STIG: Staten.

SYNNE: Får lyst til å si myndighetene. Det er sikkert andre og. Det er sikkert kriminelle som bruker det også.

STIG: Er det ikke PST? NSA?

SYNNE: Når de avslører planlagte terrorangrep for eksempel da.

Og i en annen gruppe:

J: Hvem følger mest med på internett?

MARI: Myndighetene.

MITRA: Myndighetene.

JOHANNA: Ingen aning.

MALIN: Jeg tror også myndighetene.

Både staten og myndighetene, Politiets Sikkerhetstjeneste (PST) og det amerikanske NSA blir her nevnt som aktører som overvåker oss. Det er ingen tvil om at mange av informantene i mitt materiale vet at myndighetene overvåker – eller *kan* overvåke, og myndighetene blir ofte nevnt som en aktør når vi prater om overvåking. Mange av informantene snakker om USA:

J: Hvis jeg sier «internettovervåking», eller «overvåking av internett», hva er det første dere tenker på da?

KRISTIN: USA.

TARA: Ja!! USA, det stemmer.

Den norske staten er altså én ting. Ofte virket informantene mer interessert, bedre informert og mer bekymret for overvåkingen som foregår i USA. Mange virket å ha en oppfatning av at USA følger nøye med, og at «feil oppførsel» på sosiale medier kan hindre deg i å få lov til å reise til landet. Mange av informantene kunne fortelle historier som denne:

ELIN: Nei jeg vet ikke jeg, nei men sånn, i USA så vet de jo at de overvåker, og jeg vet ikke hvordan det er i Norge egentlig, i det hele tatt. Det er i hvert fall sånn, hvis man søker på Google, har jeg hørt da, hvis man søker på google på "how to kill the president" sånn liksom hvis man bare søker på det, så har jeg hørt at man ikke kommer inn i USA, eller får hvert fall problemer med å komme inn i USA.

KRISTIN: Herregud, søker ikke på det da.

ELIN: Jo men mener sånn, det er jo ... jeg mener. Det var hvert fall en som hadde sagt det da, det er ikke sikkert det er sant ... Men jeg føler det er sånt som USA kunne gjort.

JOHN: Ja men altså, jeg har hørt sånn, jeg tror det var noen svensker eller noe som delte sånn disse linker til sånne nettsider som var sånn USA-fiendtlige, også fikk de ikke visum, på grunn av det, de fikk liksom ikke komme inn.

TARA: Nei, men det er liksom, ja, men jeg vet om, jeg har liksom en venn som drev liksom og delte sånne videoer og sånt som var lagd av amerikanere om liksom, det sanne forholdet mellom USA og IS og Taliban og sånt ikke sant, og det var på en måte amerikanere som hadde, amerikanske journalister som hadde lagd det, eller jeg vet ikke helt, det var ... hvem som hadde lagd det, men og i og med at han hadde delt det på Facebook, så var det noen som advarte ham at han kan faktisk risikere å ikke komme inn i USA fordi han driver og deler på Facebook og han har på en måte ... driver og graver i sånn informasjon da, så, ja.

Om disse historiene er sanne er vanskelig å si, og det er kanskje heller ikke veldig relevant for denne oppgaven, men vi har hatt lignende eksempler på dette også for (profilerte) nordmenn, slik som John Christian Elden. Etter å ha hatt kontakt med en terrorismistenkt klient via Facebook ble han nektet visum til USA, og han opplevde også at meldingene klienten sendte han via nettstedet ble «slettet av amerikanerne» (Thorvaldsen, 2013).

J: Hvis jeg sier overvåking, hva tenker dere på da?

JENS: PST!

ERLEND: Det er jo databasene som lagres fra sidene da.

Jens fremhever igjen PST som en overvåker, mens Erlend sitt svar er noe mer flertydig. Han kan mene at kommersielle aktører har databaser på sine medlemmer «for sin egen del», og at det er dette han tenker på. Det kan også være slik at han mener PST eller andre statlige organer leter i disse databasene, og at han dermed er enig med Jens.

Foreløpig har vi altså sett at kommersielle aktører som Facebook og Snapchat, primære relasjoner og egne eller andre myndigheter alle regnes som overvåkere av informantene. Myndighetene blir nevnt i de fleste gruppene, men om det er dette de er mest bekymret for er en annen sak. Det finnes enda en gruppe som stadig ble nevnt i fokusgruppene, og dette var en gruppe jeg selv ble overrasket over at informantene pekte ut som «overvåkere»:

4.1.4 Kriminelle

Også kriminelle *overvåkere* internett – dette var en vanlig oppfatning blant informantene, og dette handler sannsynligvis om idéen om *hva* overvåking er. Dette fant jeg svært interessant, da jeg føler dette står i en nesten ironisk motsetning til de akademiske og politiske diskusjonene som gjerne

omhandler overvåking *av*, og ikke *fra*, kriminelle. Informantene er opptatt av at kriminelle aktører kan bruke internett i sin «virksomhet»:

ANE: Kriminelle overvåker internett da kanskje. Jeg så det på Dr. Phil, menn som leter etter sårbare jenter som utleverer seg på nett og lurer de. Det er en ekstrem sak da, men jeg tror det er interessant å se på hvordan kriminelle også bruker internett for å finne sårbare mennesker da.

YASSINE: Altså til og med bare på Finn.no var det en periode hvor folk var redde for å legge ut annonse hvor de selger en sykkel fordi de er redd for at folk skal vite at du har en dyr sykkel i kjelleren.

J: Hva slags andre typer kriminelle bruker internett tror dere?

GRO: Rekruttering til å være med på ting. Både lovlig og ulovlig.

FADIME: Skal man ha en demonstrasjon og sånn så blir det jo stort sett lagt ut på Facebook. Og jeg tror jo det er mye lignende ovenfor folk som på en måte er i en slags risikogruppe eller på en måte viser interesse i forskjellige typer aktiviteter, og at det da er ulovlige organisasjoner for eksempel som da plukker opp folk og rekrutterer dem til å være med på forskjellige ting da. Som for eksempel IS. Radikalisering.

ANE: Mm.

YASSINE: Man merker det jo bare på Instagram og sånn at bedrifter følger deg avhengig av hva slags bilder du liker og sånt. Så det er jo mulig å følge med på folk og rekruttere den veien ja.

Kriminelle aktører kan overvåke internett på flere måter, sier informantene. De kan, som Ane nevner, bruke det som en kanal for å nå sårbare jenter. Yassine forteller at vinningskriminelle bruker kjøp-og-salg-sider som Finn.no for å finne ting å stjele. Jeg spør litt videre om hvilke typer kriminelle som bruker internett, og Fadime forteller at internett også overvåkes av terrororganisasjoner, gjerne ved å følge med på mennesker som deltar i spesifikke aktiviteter eller har en spesifikk atferd på nett, for deretter å forsøke å radikalisere og rekruttere de til terrorgrupper.

Hvem som overvåker blir i denne sammenhengen altså tolket som «hvem som følger med». Vinningskriminelle, seksualforbrytere (slik jeg tolker Ane), og terrorister er alle forskjellige kriminelle aktører som «overvåker oss» ifølge mine informanter, og overvåking kan således ses som en trussel mot oss som brukere av internett på samme måte som forskjellige kriminelle aktører er en trussel for oss også utenfor internett. I for eksempel Lyon (1994, 2001, 2006) blir det i stort sett snakket om forskjellige grener av myndighetene, samt kommersielle aktører, som «de som overvåker». Sitatet over er et godt eksempel på at det – i alle fall for mine informanter – også finnes minst en aktør til. En kriminell aktør har kanskje mange av de samme motivene som de kommersielle for å overvåke, spesielt i ønsket om å profitere på de som overvåkes, men utover

dette passer «kriminelle» dårlig inn i kategoriene fra Lyon. Dette kan naturligvis være et resultat av hvordan man definerer overvåking. En voksen mann som leter etter unge jenter på internett driver ikke nødvendigvis med overvåking etter de fleste definisjoner, men det er interessant at informantene definerer det slik.

Dette tegner altså et bilde av at når informantene ble bedt om å svare på hvem som overvåker, trekkes det frem fire grupper; 1) Kriminelle, 2) kommersielle aktører som Facebook og Google, 3) familie og venner, og 4) egne og andre myndigheter. Dette er fire svært forskjellige grupper, som alle har til felles at de overvåker informantene, ifølge dem selv. Felles for alle disse er kanskje også at de kan samle og bruke data om oss uten at vi nødvendigvis er klar over det eller har gitt en eksplisitt (eller i alle fall, i forbindelse med de kommersielle aktørene, bevisst eller nøye overveid) godkjenning til dette. Mitt inntrykk er at det fortsatt finnes en forskjell mellom hva slags overvåking de utøver. Myndighetene, både våre egne og andre, blir trukket frem som overvåkere av internett, men ikke nødvendigvis som overvåkere av *informantene*. De primære relasjonene, familie og venner, samt kriminelle aktører er de som av informantene oftest knyttes til deres egne liv og deres aktivitet på nettet. Dette gjelder også kommersielle aktører, men i litt mindre grad. Myndighetene spesielt, men også kommersielle aktører, ser derfor ut til å overvåke «de andre», etter informantenes oppfatning. Dette er interessant, og jeg vil komme tilbake til dette i diskusjonskapittelet senere i oppgaven.

4.2 Hvem overvåkes?

I intervjuene stilte jeg alltid spørsmål som «Hvem overvåkes?», «Hvilke personer eller grupper tror dere overvåkes *mest?*» og andre spørsmål for å få informantene til å diskutere og reflektere rundt hvem i samfunnet vårt, eller verden i sin helhet, som blir overvåket, eller hvem som er mest i «overvåkernes» søkelys. Alle gruppene hadde en oppfatning av at kriminelle eller andre mistenkelige personer overvåkes, flere grupper snakket om at muslimer, og spesielt unge, muslimske menn også følges med på. Idéen om at vi alle blir overvåket var – kanskje noe overraskende for meg – ganske sjelden, men dette ble også hevdet i noen av intervjuene. Disse tre kategoriene er relativt dekkende for svarene jeg fikk på spørsmål om hvem som overvåkes.

4.2.1 «Unge muslimske menn»

Etter å ha gjennomført fokusgrupper med alle de seks gruppene i utvalget sitter jeg med et inntrykk av at det finnes en relativt utbredt holdning om at muslimer i samfunnet overvåkes mer enn andre. Noen grupper antydte dette svært forsiktig, og det virket ofte som om dette var noe de var redd for å si, eller at dette var et tema hvor det var lett å bli oppfattet som diskriminerende, rasistiske eller støtende. Noen grupper, derimot, var veldig direkte i å fortelle om denne oppfatningen:

J: Hvem overvåkes? Tror dere det er noen som blir tettere fulgt enn andre?

YASSINE: Unge muslimske menn.

FADIME: Skjeggfolk. Brune skjeggfolk.

ANE: Sikkert sånne Islam-forum og sånn.

YASSINE: Du finner veldig mange, Mullah Krekar og sånn, jeg tror de blir overvåket ganske nøye.

BLERIM: Noen skriver «Islam» på nett også popper det opp i systemene ikke sant, hehe.

Sitatet over skiller seg ut i måten denne oppfatningen blir uttrykt så direkte. Yassine, Fadime og Blerim er alle minoritetsungdom, og her kan det være en sammenheng. Gruppen som siteres var også unik ved at den bestod av et flertall med minoritetsbakgrunn. Mitt totalinntrykk var at denne oppfatningen var ganske utbredt, men at ungdommene som selv var muslimer hadde mindre barrierer for å faktisk si det høyt. Følgende sitat er fra en gruppe hvor hele utvalget var ikke-minoriteter, og de virker langt mer forsiktige eller nølende i sine uttalelser:

J: Tror dere det følges mer med på enkelte grupper enn andre?

ELIN: Altså, det kan jo hende det følger samfunnet litt, altså jeg vet ikke dette jeg, men det kan jo hende de kanskje følger mer med på muslimer nå eller sånne ting ... Det er jo ikke bra, men jeg vet ikke.

TARA: Det er fordommer veit du.

JOHN: Ja.

TARA: Men jeg vet ikke om, det er sikkert ikke et register med «her er det muslimer og her er det kristne» liksom, men ... Altså, jeg vet ikke.

JOHN: Ja men jo, du må jo være registrert i et trossamfunn.

TARA: Ja, det er sant.

JOHN: Så de har jo registre.

ELIN: Men det er jo kjempeteit hvis de gjør det.

Denne gruppen snakker om at dette *kan* være tilfelle, og skiller seg derfor noe fra den forrige. De er også tydelige på at de ikke vet, og som Elin og Tara sier, så er dette – om det skjer – fordomsfullt og «kjempeteit». De er altså nøye med å uttrykke at dette ikke er noe de synes er «OK», om det skulle skje. Det neste sitatet viser en gruppe som kanskje er enda mer forsiktige i sine uttalelser:

J: Hvis de ikke har noen spesifikke mennesker å følge med på da? Tror dere det er noen grupper i befolkningen som blir tettere fulgt?

MARI: Unge gutter.

JOHANNA: Ja.

MARI: Kanskje hvor de er fra.

JOHANNA: Hvor de opprinnelig er fra, om du kom inn til Norge for ett år siden ... Jeg tror faktisk ikke det er helt fordomsfritt.

MARI: At de generaliserer ... Men det må de kanskje også.

MALIN: Ja, ut i fra statistikk så burde de jo ... Men er det rett eller ikke, det er ikke like lett å svare på.

MARI: Men jeg tror definitivt menn følges mest.

Her kommer det i og for seg ikke frem om de snakker om muslimer eller Islam i et heletatt, men Johanna og Mari snakker om at det kanskje generaliseres på bakgrunn av for eksempel opprinnelse, og at de kanskje hverken er (eller bør være, som Malin sier) helt fordomsfrie i hvem de velger å «følge med på». De er enige med informantene fra det første sitatet om at unge menn eller unge gutter overvåkes mer enn andre, men de er langt mindre eksplisitte eller konkrete rundt dette med religiøs tilhørighet. Om dette skyldes forskjellige oppfatninger, eller en vegring mot å si dette som etnisk norsk, er ikke mulig å vite.

Det kan ha seg slik at minoritetsungdom tror muslimer følges tettere enn ikke-minoriteter, og at ikke-minoritetsungdom stort sett ikke tror eller tenker på dette. Det var minoritetsungdommer i flere av de andre fokusgruppene også, men oftest bare én per gruppe, noe som kan ha påvirket ønsket om å ta opp dette, eller den generelle muligheten til å få frem dette synspunktet i samtalen. Alternativt kan det være slik jeg fikk inntrykk av – at *alle* i utvalget i større eller mindre grad tror dette, men at ikke-minoriteter, av forskjellige årsaker, er forsiktige med å *si det* (kanskje spesielt i grupper hvor det også er minoritetsungdom tilstede). Det er vanskelig å vite, og det blir som nevnt spekulasjoner, men dette kan i alle fall hinte om at et annet utvalg med flere

minoritetsungdommer kunne vært interessant for å se om denne oppfatningen ville kommet til syne oftere.

Én gruppe, en vennegjeng med unge, norske gutter, (jeg har i transkripsjonsfasen kalt de «guttegruppa» da de var veldig pratsomme og energiske, og stadig tok lengre reiser ut i digresjonenes verden), var mer direkte enige med Yassine, Fadime og Blerim:

J: Hvem blir overvåket? Eller hvis alle blir overvåka, hvem overvåkes mest?

JENS: Mullah Krekar.

FRANK: Folk som har vært i Midtøsten.

J: Noen andre?

ERLEND: Kanskje muslimer, det har jo vært mye styr med syriakrigen og IS osv.

FRANK: Det er jo bare terror etterforskning går på da ...

Disse guttene virker mer overbevist enn hva for eksempel Mari, Johanna og Malin i det forrige sitatet gjorde. De prater i alle fall mer direkte om at muslimer kan bli mer overvåket enn andre, og dette knyttes mot etterforskning av terror. Denne gruppa var som nevnt en meget godt etablert gruppe i forkant av intervjuet. Som diskutert tidligere kan det være slik at ikke-minoriteter kan vegre seg – av forskjellige årsaker – for å si visse ting. Kanskje de er redd for å støte noen, fremstå rasistiske eller på andre måter havne i en «ubehagelig» situasjon. «Guttegruppa» var åpenbart vant til å prate sammen om det aller, aller meste, og de skilte seg også noe fra de andre gruppene ved å være en gruppe uten en eneste deltaker med minoritetsbakgrunn. Satt i sammenheng med resten av denne diskusjonen *kan* det igjen tenkes at det her finnes en sammenheng. Hvis det er slik at dette er en vanlig oppfatning, men at det på noe vis er «skummelt» å ta det opp, er det naturlig at akkurat denne gruppen – som er trygge på hverandre, og deler samme bakgrunn – «tør» å ta det opp. Dette diskuterer jeg også mer senere i oppgaven.

4.2.2 «De som gjør noe galt»

Kriminelle blir som vist tidligere trukket frem som «overvåkere», altså aktører som kan overvåke andre. Men, på spørsmål om hvem som overvåkes, blir kriminelle igjen nevnt:

J: Hvem tror dere føler seg overvåket?

SYNNE: De som gjør noe galt – da føler man seg overvåket.

(Stillhet ...)

J: Hvis stater, samfunn eller lignende følger med ... Tror dere noen folkegrupper følges mer med på enn andre?

IDIL: Det blir de gruppene man ser da, etter forskning, hvem som er mest utsatt for å havne i miljøer hvor det drives med kriminalitet. Sikkert mange som har lyst til å si «utlendinger» da, men det er jo nordmenn som driver med kriminalitet og ... Eller etnisk norske.

STIG: Men de tar jo ikke bare random personer heller ... De tar jo sikkert de som er litt kjent fra før, hos politiet.

SYNNE: Kjenninger, eller ulike miljøer ...

Mennesker eller grupper som involverer seg i kriminelle aktiviteter er altså blant de som overvåkes. Spørsmålet jeg stilte akkurat denne gruppen var kanskje noe vagt («Hvem tror dere *føler seg* overvåket?»), og det kan være derfor det til å begynne med ble lite respons. Svaret til Synne var kanskje noe styrt av min ordlegging, men det er interessant. Hun sier at om man gjør noe galt så føler man seg overvåket, noe som – snudd på hodet – blir som å si at de som ikke gjør noe galt ikke føler seg overvåket. Det er sannsynligvis flere tilgjengelige tolkninger av det Synne sier, men dette fremstår i alle fall som en av dem. Om det er dette hun mener, så er hun ikke alene. Holdningen kommer frem i flere tilfeller gjennom mitt materiale, og er derfor gjort til et eget punkt litt senere i kapittelet («Jeg har ingenting å skjule»).

Det neste spørsmålet jeg stilte (i sitatet over) gav en bedre diskusjon. Idil foreslår at grupper som er utsatte for å havne i kriminelle miljøer blir overvåket. Hun er selv av den oppfatning at mange ville svart «utlendinger» på dette spørsmålet, men påpeker at det også er mange etniske nordmenn som driver med kriminalitet. Stig mener «tilfeldige personer» ikke overvåkes, men at de som er kjenninger av politiet sannsynligvis blir det. Det Stig antyder her, og som også kommer frem i utsagnene til mange av de andre, er at overvåkingen er *målrettet* – ikke tilfeldig. Dette var en gjennomgående oppfatning av overvåking, spesielt fra myndighetene, i hele mitt materiale.

J: Hva slags aktivitet blir tettest fulgt tror dere?

FRANK: Ulovlig greier da, barneporno og sånt.

JENS: Jihadister.

Også Frank i denne gruppen virker enig i at «de som gjør noe galt» blir overvåket, og bruker barneporno som eksempel. Jens fremhever jihadister. Det er gjennomgående her en oppfatning av at *mennesker som gjør noe galt* blir overvåket. Overvåking oppfattes igjen som målrettet, og ikke tilfeldig, og som diskutert finner vi også en referanse til den såkalte «rent-mel-i-posen»-metaforen,

at gjør man ikke noe galt, så har man ikke noe å frykte. Samtidig er spørsmålene jeg stilte i de foregående sitatene kanskje formulert på en måte som gjorde det naturlig å svare disse tingene, og jeg kunne kanskje ha hatt en bedre spørsmålsformulering. I neste sitat spør jeg mer generelt:

J: Hvem blir overvåket, tror dere?

JOHN: Ehm, folk som er medlem av IS. Eller de som er åpne om at de for eksempel støtter IS eller noe sånt no på internett, jeg tror de blir overvåket ganske mye.

KRISTIN: Hvis du, ehm, gjør ett eller annet på internett eller i virkeligheten, som er litt «dodgy», at det da ... Er ting som gjør at du blir litt mer overvåket enn andre da, ehm, sånn, altså, jeg tror kanskje man er mer interessert i et Google-søk av «Mein Kampf» enn av «Min Kamp» av Knausgård. Eller sånn hvis du flyr mye frem og tilbake mellom Russland og USA, jeg har hørt at hvis du gjør det mer enn sånn fem ganger i løpet av et halvår så vil du på en måte havne i ett eller annet register som gjør at du vil ha større sjanse til å bli overvåket enn mange andre da, så det er vel et eller annet man må gjøre, eller gjør, som trigger en effekt eller et eller annet som gjør at man havner utpå.

JOHN: Ja eller hvis man blir mistenkt for kriminell aktivitet eller no, så vil jeg jo tro at PST eller noe sånt vil få tillatelse til å overvåke hva du gjør på Facebook eller nettforum eller sånne ting.

TARA: Eller tidligere fanger kanskje, som har sluppet ut.

JOHN: Ja.

Igjen ser vi at overvåkingen rettes mot de som gjør noe galt, har mistenkelig atferd eller som myndighetene av andre grunner mener det er verdt å følge med på, slik som tidligere fanger, slik Tara foreslår. John trekker frem ekstremister, slik Jens gjorde i det forrige sitatet. Kristin snakker om mennesker som søker opp «Mein Kampf» på internett eller har mange flyturer mellom USA og Russland, og som hun sier, for å bli overvåket er det «et eller annet man må gjøre, eller gjør, som trigger en effekt eller et eller annet som gjør at man havner utpå» – overvåkingen er målrettet. Som nevnt tidligere ser det ut til at overvåking – spesielt den fra myndighetene, som i all hovedsak er den informantene trekker frem i akkurat denne sammenhengen, rammer *de andre*. Samtidig er det tilfeller av at informantene gir uttrykk for at overvåking er «et videre nett», eller et mer omfattende system som rammer oss alle. Det virker ikke alltid som om dette nødvendigvis er noe de er klar over selv, men noe av det de sier kan likevel tyde på dette. Derfor vier jeg et eget delkapittel til dette:

4.2.3 Alle?

Mange mener at Facebook (og andre store selskaper) lagrer data om brukerne, og at dette er en form for overvåking. Så å si «alle» har i dag brukerkontoer på sosiale medier eller hos andre store selskaper som Google, og hvis informantene mener at de lagrer informasjon om brukerne sine, og at dette er overvåking – mener de da at «alle» overvåkes? Dette var ingen tydelig uttalt oppfatning blant så mange av mine informanter, men flere kunne si *noe* som kan tolkes slik.

RAKIA: De har helt sikkert noe program som plukker opp ...

FADIME: De har sikkert ett eller annet filter som «catcher» opp ord, også får man et pling eller ...

RAKIA: Ja, sånn «Her må vi se nærmere».

Samtalen mellom Rakia og Fadime her kan tolkes som en oppfatning av at overvåking er et slags større, diskret system som følger med på oss alle, og som «plinger» når noen gjør ett eller annet av interesse for de som overvåker. Også Sigurd sin uttalelse kan tolkes i samme retning:

SIGURD: Men altså jeg tror jo allerede at det er veldig mye som blir overvåket [...] Det vil jo si at det blir jo lagret et eller annet sted, og de har sikkert nok plass til å lagre alle sine ... Eh, meldingene jeg sender til Ola går jo gjennom noe annet før de kommer frem, så hva er det som stopper at de blir lagret?

Sigurd tror veldig mye blir overvåket, og at det blir lagret. Meldingene man sender går via noe, sier han, og han stiller spørsmålsteget rundt hva det er som hindrer disse i å bli lagret «på veien». I den samme fokusgruppen stilte jeg også et annet spørsmål hvor Sigurd også svarte noe som kan tolkes som at han er av den oppfatning at de fleste av oss blir overvåket:

J: Hvilke former for nettaktivitet tror dere blir mest fulgt med på?

SIGURD: Hva man søker på eller hva man skriver med andre, kanskje?

«Hva man søker på eller hva man skriver» er rimelig generelt, og dette kan gjelde så å si alt og alle. Det er i hovedsak myndighetene som trekkes frem i de få eksemplene jeg har på at «alle» blir overvåket etter mine informanters oppfatning. Gro i det følgende sitatet er av en lignende oppfatning, men hun nevner også kommersielle aktører i sammenheng med markedsføring:

J: Hva slags trafikk blir fulgt med på, tror dere?

GRO: Hva folk søker på, hva man sender ut. Hvis man ønsker å finne ut hva folk ønsker med tanke på markedsføring og sånt, men jeg tenker at man kan finne ut en del om kriminalitet og du har jo forskjellige sånne porno ... Spesielt sånn barneporno, eventuelt terror. Mye sånt no foregår jo også over internett, som kan være en grunn til å overvåke. Eller andre former for kriminalitet.

Gro sier at det følges med på hva folk søker på og sender. Hun sier videre at dette brukes i markedsføring, men også at det kan brukes i jakten på kriminelle. Igjen, om det følges med på hva folk søker på og hva folk sender, vil dette medføre at alle som bruker internett blir overvåket. Men de to siste sitatene, fra Gro og Jens, *kan* tolkes noe annerledes enn at de faktisk snakker om at *alle* overvåkes. Når informantene svarer på disse spørsmålene kan det være at de allerede har en underliggende idé om at det er «noen» som overvåkes, og at metodene de trekker frem for denne overvåkingen ikke er rettet mot alle, men snarere «de som overvåkes». Dette var, som delkapittelet har vist, den mest utbredte oppfatningen. Eli er et unntak:

J: Hvem tror dere blir overvåka da?

ELI: Facebook har sikkert en overvåking på alle brukerne sine på ett eller annet vis.. Foreldre som er bekymra, eller har hørt noe fra skolen [...] er ekstra påpasselige.

Om jeg måtte oppsummert funnene mine for «hvem som overvåkes» i to ord, måtte det blitt «de andre». Det er unge muslimske menn, ekstremister, kriminelle og mistenkelige personer som overvåkes, og informantene ser generelt ikke ut til å tro at de selv blir fulgt med på i noen stor grad. At vi alle blir overvåket er tilgjengelige tolkninger av noe av det informantene sier, men dette havner i skyggen av oppfatningene om at overvåking er noe treffsikkert som rammer noen andre enn dem selv, eller «oss». Dette er en interessant oppfatning, spesielt i lys av hvordan de klassifiserer familie og venner som overvåkere, samt deres oppfatning av at kommersielle aktører, som leverer tjenester de selv er store brukere av, også hører til i denne kategorien. De eneste i hele mitt utvalg som nevner kommersielle aktører eller primære relasjoner i denne sammenhengen, er som vist Gro, og Eli i sitatet over. Med dette som bakteppe går vi videre til å se på hva informantene tenker om *hvorfor* internett overvåkes.

4.3 Primærkontroll

Som vi så i «Hvem overvåker» var familie og venner en av gruppene som overvåker oss, ifølge informantene. At disse primære relasjonene følger med på internettaktiviteten vår kan kalles primærkontroll, og kontroll er kanskje også årsaken til at de gjør det, i mange tilfeller. Slik kunne

delkapittelet kanskje blitt plassert under den kommende hovedinndelingen «Hvorfor», men dette føltes ikke helt passende. Dessuten er primærkontroll, og informantenes fokus på dette i fokusgruppene et funn i seg selv, og jeg har mye materiale på dette. Derfor plasseres dette her, som en selvstendig «bulk» i mine funn.

J: Er det noen av dere som blir eller har blitt begrenset på nett hjemme?

MARI: Ja, foreldre ... I MSN (*populær chatte-tjeneste på sent 90-/tidlig 00-tallet, min anm.*) så var det en innstilling som kunne lagre alle samtaler, og det var det ikke alle ungdommene som visste at var mulig. Da måtte man være litt forsiktig.

MITRA: Pappa hadde et sånt program som tok opp alle meldingene jeg skrev, og sendte det til sin PC. Jeg visste jo ikke det, han har fortalt det senere at han bare gjorde det i tilfelle de ikke fikk tak i meg og sånn i tilfelle det skulle skje noe.

MARI: Jeg visste det, og vi hadde kodeord for absolutt alt. Alkohol hadde vi kodeord for, fest hadde vi kodeord for, hvor vi skulle være, klokkeslett ... Alt.

NINA: De tok mobilen etter et visst klokkeslett, men det var for at jeg skulle legge meg da. Men jeg hadde alltid en «backup» da, iPaden eller ...

MALIN: Jeg hadde ikke noe sånn i det hele tatt jeg. Jeg vet ikke om det var fordi mamma og pappa ikke var helt klar over hva som fantes på nett, det begynner jo å bli en stund siden. Vi hadde den stasjonære PC-en som alle satt på.

Mange av informantene kunne, som i sitatet over, fortelle at tilgangen til internett ble begrenset da de var yngre. Ingen kunne fortelle at de fortsatt har noen slik form for kontroll hjemmefra i dag, til tross for at flere av de fortsatt bodde hjemme. Dette er ikke spesielt overraskende tatt i betraktning at alle informantene var myndige ved intervjuetidspunktet. Kontrollen som beskrives av informantene ovenfor kan sees som en form for primær kontroll, ved at familie «bryr seg» og forsøker å styre eller beskytte barna sine. Overvåking er kontroll, men den blir kanskje ikke tradisjonelt diskutert som *primær*? Den vanligste måten å snakke om overvåking på, spesielt for meg og andre som studerer eller forsker innenfor mitt felt, er som en form for *sekundær kontroll*. Overvåking fra myndigheter eller store, amerikanske firmaer er fjernt, og karakteriseres gjerne av profesjonelle mennesker, tydelige rammeverk for klassifikasjon av handlinger og universelle regler.

J: Har dere noensinne gjort noe for å unngå å bli overvåket?

OLA: Ja.

ELI: Sletta logger, samtaler og meldinger og ... Lasta ned en app for å gjemme bilder og ... Men det er for foreldre da. Eller søstre eller slekt ... Venner.

(*anm.: I et forsøk på å få informantene til å reflektere videre stiller jeg et noe ledende spm.*):

J: La oss si at du sitter i en bil med en kompis eller ei venninne, eller et annet sted hvor du vet at dere er alene og ingen andre hører dere ... Er det ting dere tenker at dere kunne sagt eller snakka om der, som dere ikke ville skrevet til de på internett?

ERIK: Ja.

OLA: Ja.

SIGURD: Det er det alltid tror jeg.

ELI: Men det er fordi om telefonen blir tatt, eller du ikke har passord, eller venninner som leser det, eller foreldre ... Bedre å si det muntlig enn å ha det svart på hvitt.

SIGURD: Det er litt sånn, da blir det ikke brukt mot deg. Eller om det blir det så er det ord mot ord da.

ELI: Blir det skrevet så kan folk screenshote det også blir det sendt videre også ... Det er liksom mer kontrollert når man har en muntlig samtale alene enn over nettet.

Her kan «Eli» fortelle at hun har gjort flere grep for å unngå å bli overvåket. Men de hun ønsker å «skjule seg» fra er ikke de sekundære kontrollørene – hun er bekymret for de primære. I fokusgruppene var dette et inntrykk jeg fikk svært ofte; Informantene viste, med noen få unntak, ingen stor bekymring for statlig eller kommersiell lagring av informasjon eller profilering. De var – som det foregående sitat illustrerer – langt mer bekymret for at en annen person skulle få uønsket innsikt, mulighet til å stjele profilbildet deres og utgi seg for å være dem, eller lignende scenarier. Med «annen person» menes de *nære* – familie, venner, medstudenter og lignende.

J: Hva er hovedgrunnen, eller grunnene, til at internett blir overvåket tror dere?

SIGURD: Det er jo forskjellig fra hvem som overvåker. Foreldre er mest redd for barna sine. Myndighetene er sikkert redd for terrorister og sånn.. Beskyttelse.

Det er ikke slik at overvåking fra myndighetene ikke blir nevnt eller diskutert. Som dette sitatet (over) og mange andre har illustrert gjennom oppgaven er det flere tilfeller av at informantene diskuterer overvåking også fra det vi kan kalle de sekundære kontrollørene. Men det er ikke dette som fremstod som mest interessant for mine informanter, og som tidligere diskutert virket det ikke som om de mente dette i noen utstrakt grad «gjelder» dem selv. De var i stort langt mer opptatt av familie og venner. Det var i flere grupper snakk om den sosiale bildedelingsapplikasjonen Snapchat, og hvordan de «lagrer og eier alle bildene». Noen uttrykte også en frykt for at disse skulle dukke opp i en kommersiell sammenheng uten deres spesifikke samtykke, men det var i hovedsak ikke her informantenes hovedbekymring lå. Langt oftere dreide samtalen seg rundt «stalkers»; mennesker som så å si «forfølger» de på sosiale medier, eller at mor, far, lærere eller arbeidsgivere skulle se de aller festligste bildene av dem på Facebook. Selv samtalene om Snapchat handlet sjeldent om personvernprinsipper eller frihetene selskaper kan ta seg hva

gjelder profilering eller lagring av informasjon. Det handlet som oftest om den enkelte brukers frykt for å bli blottlagt, og svært sjeldent tjenestetilbydernes mulighet til å gjøre det, eller nivået av aksept for dette i samfunnet. Størst var som nevnt idéen om og fokuset på overvåking av de nære – de primære. Foreldre, venner (både på og utenfor internett) og andre mennesker i «umiddelbar nærhet»:

JOHANNA: Jeg tenker mer sånn i den grad at «oi shit vennene mine har kanskje passordet mitt», og jeg planlegger en bursdag ... Det er veldig uskyldige ting. Hvis vi snakker kritisk om ei venninne eller noe, hva tenker de hvis de ser det.

Johanna gir også uttrykk for at det er de primære, i dette tilfelle venner, det er vanligst å bekymre seg for når det gjelder invadering av private samtaler. Erik kan også fortelle at foreldre overvåker barna sine, og at dette gjøres for å beskytte dem:

ERIK: Med tanke på foreldre da, så overvåker de for å beskytte ungen sin.

Mari i sitatet under gir en interessant fortelling om en situasjon som er snudd litt på hodet sammenlignet med hva som var vanlig i intervjuene i dette prosjektet:

MARI: Jeg har laget regler med niesen min, 1) Aldri send bilder av deg selv til noen du ikke kjenner, 2) Hvis noen er ubehagelige, si ifra til mamma eller pappa, og 3) Aldri fortell noen hvor du bor. Det er de tre hovedreglene vi har. Noe mer husker de ikke, men spør jeg «hva er reglene?», så vet hun det. Og hvis jeg spør om jeg kan gå gjennom dataene hennes og sjekke, så er det helt greit. Og det er også reglene hun har for å få bruke dataen.

Denne historien forteller for det første om en primærkontroll («vi er alle kontrolløren», som Christie (2007: 96) sier), samtidig som den på en måte treffer begge sider av Lyons janusansikt. Reglene hun har laget for niesen sin er definitivt kontrollerende og begrensende, men de er laget av ren og skjær omsorg og et ønske om å beskytte et familiemedlem. Måten informantene stort sett bruker «overvåking» som begrep i intervjuene gjør at det Mari forteller om å gå gjennom dataene til niesen sin faller innenfor begrepet, og er slik en primær, om enn med et ønske om å beskytte. Mari er «overvåkeren». Flere informanter med yngre søsken eller andre familiemedlemmer kunne fortelle lignende historier.

Ola trekker frem et eksempel fra arbeidsplassen til en bekjent, om hvordan arbeidsgivere også kan følge med:

OLA: Jeg tenker også ... Sånn som de har i (vekterfirma) da, så har de sånn «Facebook» for de som er ansatt i (vekterfirma), og der har du en mulighet til å sette på sånn «min posisjon» ikke sant, sånn at de alltid kan se hvor de som er medlemmer der er da ... Så hvis sjefen plutselig trenger noen til å jobbe da, så kan han sende melding å skrive «Hei, JEG SER DU ER HJEMME, kan du komme og jobbe?» Da blir du overvåka ikke sant, sånn overvåking, at de alltid vet hvor du er.

SIGURD: De kan også sjekke hvilke nettsider du har besøkt når du er på jobb.

OLA: Men. Det er en privat del av hverdagen hvor du oppholder deg, om du er ...
Arbeidsgiveren trenger ikke vite om du er i Norge eller om du er et annet sted, hvis du ikke er satt opp på jobb så kan han sende melding og spørre, istedenfor å si «Jeg ser du er hjemme»!

Om en arbeidsgiver er en primær eller sekundær kontrollør er litt vanskelig å gi kun ett svar på. Er sjefen din en nær venn kan kontrollen være primær, men dette er igjen avhengig av hva slags kontroll vi snakker om. Noe er åpenbart relatert til arbeidssituasjonen, arbeidsoppgavene og arbeidsplassens hierarki, mens noe annet er kanskje en kommentar vedrørende dårlig oppførsel på en grillfest begge deltok på. Har man ikke et spesielt tett forhold til sjefen sin vil kontrollen kanskje alltid være sekundær. Kontroll fra arbeidsgiver kan i så måte kanskje være både primær og sekundær, avhengig av situasjonen. Ola beskriver i alle fall atferden til sjefen i sitatet over som overvåking, og gir uttrykk for at han ikke synes det bør være sånn.

Primærkontroll fremstår altså som særdeles relevant for mine informanter når de blir spurt om overvåking. Kontroll deles i kriminologisk forskning som nevnt ofte inn i primær og sekundær, men også formell og uformell (se f.eks. Christie, 2007). Spesielt dette skillet mellom primær og sekundær kontroll kommer tydelig frem i fokusgruppene. Igjen vil jeg, som i teorikapittelet, presentere Christies tabell:

	<i>Uformell</i>	<i>Formell</i>
<i>Primær</i>	Familiemiddagen.	Arvesammenkomst.
<i>Sekundær</i>	Fangen og betjenten i samtale om tippekupongen.	Børsen. Rettsalen.

Tabell 2 - Primær og sekundær kontroll (Christie, 2007: 95)

«Overvåking» kan kanskje plasseres i denne firefelts-tabellen, men hvor skal det plasseres? Kanskje passer overvåking, i forskjellige former, inn i alle fire rubrikkene? Dette kommer jeg tilbake til i diskusjonskapittelet.

4.4 Hvorfor blir internett overvåket?

Hvorfor overvåkes internett? I alle fokusgruppene tok jeg opp dette temaet. Flere svar ble gitt, og David Lyons skille mellom «care» og «control», altså dette «overvåkingens janusansikt», samt Christies skille mellom primær og sekundær kontroll fremstår begge som nyttige for å bedre forstå svarene de gav. De aller fleste gruppene hadde oppfatninger som stemmer med både omsorgs- og kontrollsiden av Lyons «ansikt», men omsorgsaspektet veier mest. Overvåking fra primære relasjoner vies også stor oppmerksomhet. Som de foregående delkapitlene har demonstrert finnes det en oppfatning av overvåking brukes blant annet for å hindre kriminalitet og terrorisme. «Kriminalitet, terror og ekstremisme» ble vurdert som et eget underkapittel i denne delen av oppgaven, men som vi snart skal se knyttes dette til å beskytte «oss», og dette havner derfor innunder første delkapittel, med den passende tittelen «Til vårt beste». Deretter kommer jeg til delkapittelet «salg og brukerrettet reklame».

4.4.1 «Til vårt beste» — Janusansiktets ene side

I alle intervjuene ble det snakk om at Facebook og andre aktører lagrer data om sine brukere. Jeg prøvde å få alle gruppene til å reflektere rundt *hvorfor* de gjør dette. En utbredt måte å forstå dette på blant mine informanter var at Facebook (og andre store kommersielle aktører) er ute etter å gjøre tjenestene *bedre* for brukerne. De lagrer data og fører statistikk for å levere treffende og bedre reklame og sette oss i kontakt med de riktige menneskene. Dette gjøres for å forbedre tjenesten, og for å gi oss som forbrukere en bedre opplevelse:

J: Neste påstand: Selskaper som Facebook og Google analyserer data om meg og bruker det for å profilere hvem jeg er og selge det til andre.

SYNNE: Det kommer an på hvem de selger til og hva du mener med salg ... Om det er så enkelt at de lar folk logge inn med Facebook overalt er det bare chill.

JOHN: Ehm, også er det jo sånn sosiale medier for eksempel, de bruker informasjonen din for å knytte deg til andre mennesker, men hva de gjør med den informasjonen videre, det vet man ikke ...

David Lyon sier at overvåking har to ansikter, og skiller mellom «care» og «control» (Lyon, 2001: 3). «Care»-aspektet er enkelt å finne i John og Synne sine uttalelser; at sosiale medier tilbyr enkel innlogging rundt om på nettet og knytter oss til andre mennesker passer godt inn. «Control»-aspektet er noe vanskeligere å spore i deres uttalelser – informantene virker ofte langt mer

interessert i de muliggjørende effektene av overvåking. John uttrykker skepsis i forhold til hva informasjonen kan brukes til videre, men heller ikke det vitner om noe syn på denne overvåkingen som kontrollerende. Kontroll blir omtalt i flere av intervjuene, men også denne kontrollen knyttes av informantene til «omsorgs»- («control»)-aspektet av overvåkingens «Janusansikt».

KRISTIN: Ja, reklame kan det være, det er jo økonomisk vinning. Men det kan jo også være sikkerhet på en måte ... Sånn hvis du søker «how to make a bomb», altså, det er jo litt fint å vite hvem som har søkt det.

Det er «fint å vite hvem som har søkt det» sier Kristin. Hun snakker om hvem som har søkt opp bombeoppskrifter på internett, og knytter overvåking av dette til sikkerhet. Igjen er det omsorgstanken som havner i fokus. Overvåking handler om sikkerhet, og ved å vite hvem som søker på bombeoppskrifter kan vi hindre alvorlig kriminalitet. Det kan argumenteres for at overvåking av søkeord eller mennesker som bruker disse, samt en slags visshet hos mennesker om at denne formen for overvåking finner sted, har et tydelig kontroll-aspekt ved seg, men dette virker ikke å være noe Kristin eller mange andre informanter tenker over. Bruken av skillet mellom «care» og «control» er litt annerledes enn hva David Lyon gjør selv, men det passer likevel godt i analysen av disse funnene. Yassine, Ane og Fadime har flere eksempler på hvordan overvåking knyttes til omsorg, og vår egen beskyttelse og sikkerhet:

YASSINE: [...] Altså, den overvåkingen kan faktisk ... Hvordan skal jeg si det ... «Speak up for you», hvis du skulle bli tatt for ett eller annet du ikke har gjort, for eksempel. At det er sånn «Nei jeg var faktisk ikke der», og nå har du jo Ruter-kortet du må registrere hvis du mister det og skal få det igjen, og da vet de jo hvor du har vært i løpet av den dagen, altså at det nesten er et alibi da. Så det kan «work in your favor too», jeg vet ikke.

FADIME: Men gjør det det, noen gang?

YASSINE: Jeg vet ikke.

ANE: Et eksempel er nettbanken, jeg var en gang i Kristiansand også ringte telefonen og de bare «Ja hei unnskyld, vi tror kortet ditt er stjålet fordi det ble brukt i USA for fem timer siden, og du er jo i Kristiansand, så jeg går ut fra at det er noe galt her», og jeg bare «Åh shit tusen takk», så da fikk jeg 3000 kroner tilbake med en gang. De plukka det opp på dagen liksom.

FADIME: Tanta mi opplevde det samme fordi det hadde blitt handla på nett for veldig store summer, og da ringte banken og fiksa opp i det.

[...]

YASSINE: Og hvis du skulle bli utsatt for «foul play», altså, et overgr... La oss si at du er borte da, vi finner deg ikke ... DA, kan det lønne seg med den overvåkingen, så det har sine fordeler også.

Yassine snakker også om omsorgsaspektet ved overvåking, ved å vise at dataene som samles kan vise seg å være «på vår side» om vi skulle få behov for det. Både Ane og Fadime forteller en historie om hvordan overvåking fra kommersielle aktører, i dette tilfelle banken, også er ment for vår egen – eller våre pengers – sikkerhet, og således er denne overvåkingen «til vårt beste». I neste sitat diskuterer Kristin og John overvåking i forbindelse med terror og sikkerhet:

KRISTIN: Jeg tror det på en måte, jeg hørte et eller annet sted at det at man driver med overvåking faktisk har stanset terrorangrep ... Jeg tror det faktisk gjør deg tryggere til en viss grad, men jeg tror ikke ... Den følelsen av at en stat invaderer privatlivet ditt på en måte blanker ut trygghetsfølelsen for mange [...]

JOHN: Men, men derfor er det tryggeste å faktisk ha det, men ikke la deg vite det, for da trenger du ikke føle deg overvåket ...

KRISTIN: Ja ...

JOHN: For det er liksom sikkerhetskameraer for eksempel – Du tenker ikke over dem, men sånn som Oslo S for eksempel, det er jo det mest overvåkede stedet i Nord-Europa, eller ett av dem, de kan følge med på absolutt alt du gjør hele tiden mens du er der, men, det er for din sikkerhet, det er jo for å hindre slåsskamper de ikke vet om eller at folk hopper ned på skinnene ... Det er jo for å beskytte folk, liksom.

Overvåking har stanset terrorangrep, sier Kristin at hun har hørt, og dette er hun nok ikke alene om (se f.eks. Andersen og Haram, 2014, Persen, 2014). Videre drøfter hun problemet med sikkerhet versus privatliv, og snakker om overvåkingen som noe «invaderende», og rører slik bort den kontrollerende siden av overvåkingen. Det er kanskje fortsatt omsorgsaspektet som får størst oppmerksomhet, og spesielt fra John, som sier at overvåkingskameraene på Oslo S er der for å beskytte oss, og også hevder at det beste er å overvåke, men ikke la borgerne vite det. Det å føle seg overvåket tillegges dermed å ha en slags negativ effekt, slik jeg tolker det, hvis ikke ville det ikke vært noe poeng i å *ikke* fortelle det.

Også Ola kan fortelle om hvordan Facebook overvåker for å beskytte oss:

ELI: [Facebook] har jo regler da. De forholder seg til reglene, at ingen tar over en account ... Hva heter det ... Identitetstyveri. Det er kanskje for å luke ut det da.

Disse eksemplene illustrerer en hovedtendens i mine funn. De aller fleste virker å være relativt positive, eller i alle fall ikke spesielt negative, til overvåking. Den ene siden av David Lyons janusansikt virker mye større enn det andre. Overvåking stanser terrorister, sørger for at folk ikke svindler oss for pengene våre, gjør sosiale medier bedre, og kan også bidra med alibi om vi skulle være så uheldig å bli uskyldig mistenkt i en eller annen sak. Dette vitner om en gjennomgående stor tillit til at dataene som lagres om oss ikke samles inn for å «ta oss», men snarere for å «hjelp

oss», og bidrar også til å bekrefte inntrykket av at overvåking gjelder «de andre». Dette diskuteres videre senere i oppgaven.

4.4.2 Salg og brukerrettet reklame

Noen av sitatene som akkurat har blitt presentert handler om nettopp dette med salg og brukerrettet reklame, og slik blir dette delkapittelet noe overlappende med det forrige. Temaet fikk stor oppmerksomhet i samtlige fokusgrupper, og det er derfor naturlig å ha dette som et eget delkapittel. At kommersielle aktører overvåker for å tjene penger var en utbredt oppfatning blant informantene:

J: De som overvåker internett ... Hvorfor gjør de det?

ERLEND: For å tjene penger. Reklamegreier, når du søker på sko så kommer det opp sko.

(Alle enige.)

At Facebook og Google har mye penger er velkjent. Erlend, og resten av gruppa hans ser ut til å være enige om at overvåking av internett blant annet brukes for å tjene penger. Facebook er i all hovedsak gratis, det samme gjelder Google sine mest brukte tjenester, som Gmail, YouTube og selve søkemotoren. Hvordan kan de da ha så mye penger? Dette var spørsmål jeg ønsket å få informantene i fokusgruppene til å tenke over og diskutere, og derfor fikk alle gruppene presentert påstanden i følgende sitat:

J: Neste påstand: Selskaper som Facebook og Google analyserer data om sine brukere og selger det til for eksempel reklameselskaper.

KRISTIN: Jeg tror ikke det er selskapene, nei at det er Google eller Facebook som gjør det, jeg tror det er ... Ikke ...

JOHN: (avbryter) ... Jo det er sånn de tjener penger!

KRISTIN: Serr, jeg trodde ...

JOHN: Ja, alle de annonsene og sånn!

KRISTIN: Ja fra Google, enig.

ELIN: Mm.

TARA: Eh, ja ... Jeg vet ikke. Det kan være ja og nei for min del. Jeg kan godt tro på det i hvert fall. Ikke helt usannsynlig.

Denne påstanden er noe ledende, og derfor ble den også plassert helt mot slutten av intervjuundene, og hensikten var som nevnt å få informantene til å tenke over og diskutere temaet. John avbryter Kristin, men det ser ut til at hun ikke tror Facebook og Google bruker dataene om sine brukere for å tjene penger. John påstår at disse store kommersielle aktørene tjener penger nettopp på dataene de har om brukerne sine, og Kristin ser ut til å snu, i alle fall vedrørende Google. Tara virker noe mer usikker. Dette temaet ble iblant snakket om også tidligere i intervjuene, slik som i sitatet under, hvor samtalen handlet om hvorvidt informantene lot overvåking påvirke atferden deres:

JOHN: Jeg tenker på den Viagra-reklamen jeg..

KRISTIN: Hmm?

TARA: Hæ?

JOHN: Ja det var sånn sak hvor, eh, det var en fyr som hadde lagt ut et bilde på Facebook, også var det bildet brukt i en Viagra-reklame.

TARA: Uten at de hadde bedt om tillatelse?

JOHN: Ja, uten at de hadde bedt HAM om tillatelse, fordi at Facebook eier bildene du legger ut.

TARA: Jaha?

JOHN: Så Facebook hadde solgt det bildet til den reklamen.

TARA: Shit, ja det var jeg ikke klar over.

JOHN: Det samme er det med Snapchat, de kan selge bildene dine.

Begge de to foregående sitatene er fra samme gruppen. Det kan se ut til at John har noe mer kunnskap enn de andre i denne gruppen, og han tok kanskje derfor litt kontroll over samtalen. Denne «Viagra-reklamen» som John omtaler i det andre sitatet er kanskje en sann historie, og kanskje ikke, men John virker i alle fall klar over at aktører som Facebook tjener penger på å levere (riktig) reklame til brukerne sine. De fleste informantene hadde noe å si om dette:

MALIN: Jeg har følt meg litt overvåket de gangene jeg har fått reklame som passer nøyaktig med hva jeg har drevet med på internett, det er kanskje de eneste gangene jeg har tenkt over at de vet akkurat hva jeg klikker på.

MARI: Men jeg vet hvorfor, så det skremmer meg ikke.

MALIN: Det skremmer ikke meg heller, men man føler seg overvåket.

JOHANNA: Det er en form for overvåking.

Mange av oss har nok opplevd at internettaktiviteten vår veldig raskt gjenspeiles i reklamene vi blir servert på forskjellige nettsider. Malin sier hun har reagert på dette og følt seg overvåket i de tilfellene hvor reklamene «vet akkurat hva hun klikker på». Johanna er enig i at dette er en form for overvåking. Mari virker på en måte enig, selv om hun uttrykker at dette ikke skremmer henne. I en annen gruppe:

ERLEND: Facebook bryr seg om hva som selger. Kanskje kjendiser blir tettere fulgt på en måte? For å levere nyheter om dem.

Igen ser vi oppfatningen av at Facebook ønsker å levere riktig reklame. Så godt som alle har altså lagt merke til at de får reklame som er tilrettelagt deres vaner eller interesser:

SIGURD: Man ser jo det på nettet.. Jeg leste om det en gang, også la jeg merke til det, sånn som mamma som drev på nettet for å kjøpe sko til lillebroren min, også gikk hun på en annen nettside senere, og reklamen hun fikk var sko. Da ser du at de ser etter hva du ser på på nettet. Jeg tror det fortsatt er litt sånn at hvis du ser etter klær, så er det reklame for klær.

ELI: Facebook er sånn ja. Har du søkt etter noe, så kommer det ofte opp der.

SIGURD Ja.

[...]

OLA: Google-søk, de tre øverste sponsede treffene.

SIGURD: Jeg tror Facebook gjør det

OLA: Og sånn som hvis du søker på porno da ... Så kommer det jo sånne pop ups med «horny teens in your area».

(Alle ler)

OLA: Det var bare et eksempel, men på samme måte så tror jeg noen overvåker aktiviteten din for å tilpasse innholdet.

J: Hva er det for eksempel Facebook selger om deg da? Hvilken informasjon?

SIGURD: Hva man har sett på, Facebook-sider, hva man har likt, delt og skrevet.

ELI: Hva man kommenterer.

SIGURD: Og hva man søker på ellers på nettet.

Hva man har sett på, likt, delt og skrevet, samt hva man har søkt på ellers på nettet (utenfor Facebook), er alle forskjellige typer data Facebook lagrer om oss som brukere, sies det i denne samtalen. De fleste virket klar over at det samles data for å levere reklame som er interessant for brukerne. Men ikke alle. I en samtale hvor det kom frem at flere mente Facebook lagrer mye data, spurte jeg hvorfor:

J: Hvorfor tror dere Facebook og andre lignende aktører lagrer disse dataene da?

MARI: Fordi de har lov til det. Du signerer når du lager konto. Du godtar alle vilkårene uten å lese de.

J: Joda, sant, men *hvorfor?*

MITRA: Det har jeg aldri tenkt over.

MARI: Bilder og sitatene dine og sånn er jo fordi de selger de videre. De derre «Ivar fikk jobben»-bildene som plutselig er en fyr du kjenner som ikke heter Ivar.

JOHANNA: Kan det være for videre utvikling av siden da?

MARI: Sosiale mønstre, hvem liker hva, hva gjør de, hvor er interessene?

MALIN: Det må jo være noe i det for å tilfredsstille brukeren også, sånn «dette interesserer han og hun».

MARI: De lagrer all aktiviteten din, det er jo sånn hvis du har sett en dokumentar, også handler det om en sykdom, og det første du får opp når du trykker én bokstav så får du opp nøyaktig det du så en dokumentar om. Så de leser jo alt du gjør.

MITRA: Det har jeg faktisk aldri tenkt over, jeg har bare vært sånn «Åå så fett, det er SÅ tilfeldig, jeg satt akkurat og leste om det», haha.

Igjen ser vi at de fleste vet noe om hvorfor det lagres data om oss når vi bruker Facebook, og at penger og reklame er sentralt. Mitra sine uttalelser er ikke *helt* unike i mitt materiale, men representerer definitivt et mindretall. Hun har «aldri tenkt over» dette, og kan fortelle om opplevelser hvor hun har reagert på at ting er «SÅ tilfeldig», etter å ha fått reklame for noe hun akkurat hadde lest om. Spørsmålene jeg stilte handlet ofte om Facebook, Google og andre store kommersielle aktører, men som vi ser på sitatene ovenfor var det Facebook som i de fleste tilfeller ble tema for disse samtale. Google ble tidvis nevnt, men i hovedsak de gangene jeg spurte om det også var andre enn Facebook som har lignende praksis. Her i en samtale hvor informantene allerede var enige om at kommersielle selskaper overvåker brukerne sine:

J: Hva tror dere de private selskapene har som formål med å overvåke brukerne?

GRO: Det er reklame og sånn, forbrukerstatistikk. Jeg merker det hvis jeg har vært inne på Nelly, også går jeg på Facebook så får jeg masse reklame.

ANE: Forslag og sånne ting ja.

FADIME: Det er sånn hvis du skriver på Facebook hvilken skole du går på og sånn så får du jo opp «Folk du kanskje kjenner» og sånn.

J: Hvorfor tror dere at de gjør det da?

ANE: Salg.

GRO: Ja, salg.

J: Hvem andre tror dere driver med lignende?

BLERIM: Google.

(Alle enige).

Begge de to foregående sitatene, og spesielt det fra Mari, Mitra, Johanna og Malin, vitner igjen om oppfatningen av at overvåking brukes (blant annet) til vårt beste. Johanna spør om overvåkingen brukes for videreutvikling av i siden, og Malin følger opp med at det må være noe av det som gjøres for å tilfredsstille brukeren. I det siste sitatet er det noe mer usikkert, men det Fadime sier om at Facebook anbefaler venner de tror du kjenner, kan i alle fall anses for å være en positiv funksjon ved tjenesten.

Oppsummerende kan vi si at overvåking utført av kommersielle aktører har i hovedsak to hovedformål ifølge mine informanter: 1) Som vist tidligere i kapittelet, et ønske om «vårt beste» i form av en bedre tjeneste og opplevelse, og 2) fortjeneste, i form av (tilrettelagt og tilpasset) reklame. Dette har igjen en slags todeling, da reklame er noe de leverer for å tjene penger, men samtidig er kanskje «riktig» reklame bedre enn «tilfeldig» reklame.

4.5 Informantenes syn på overvåking

I dette delkapittelet skal jeg se nærmere på informantenes syn på overvåking. Her er det mange forskjellige oppfatninger som dukker opp, men jeg har forsøkt å dele de inn i hovedkategorier så godt det lar seg gjøre. Et viktig funn er det første delkapittelet «Jeg har ingenting å skjule», som handler om hvordan overvåking ikke oppleves som noen trussel for «oss», så lenge vi ikke gjør noe galt. Deretter kommer vi til et tema som kan nyansere dette noe, ved at flere av informantene også uttrykker en viss frykt for å «bli sett» når de bruker internett. Videre ser jeg på hvordan informantene svarte på en påstand om at overvåking gjør oss tryggere, som jeg presenterte mot slutten av alle fokusgruppene. Vi har allerede sett at overvåking er «til vårt beste», og dette har jeg kalt «janusansiktets ene side», og i delkapittelet kalt «Man kan bli 'framet'» vil vi også få fremmet den «andre siden» av dette janusansiktet fra informantene, før jeg går videre til å se på informantenes tillit til de forskjellige aktørene som overvåker, og avslutter med funn som kan vise om det finnes noen nedkjølingseffekt blant informantene.

4.5.1 «Jeg har ingenting å skjule»

Edward Snowden sa i et intervju: «Arguing that you don't care about the right to privacy because you have nothing to hide is no different than saying you don't care about free speech because you have nothing to say» (Rusbridger et al., 2015). Påstanden kan sikkert diskuteres, men at mange som blir spurt om overvåking svarer at de ikke har noe å skjule og på den måten ikke «bryr seg», er tydelig. At det er «de som gjør noe galt» som blir overvåket har vi allerede sett, og dette forlanges i synet på at de som ikke har noe å skjule ikke har noe å frykte. Overvåking rammer ikke «oss», med mindre vi gjør noe galt. Dette er et utbredt syn i mitt materiale. Som jeg har vært inne på tidligere anses overvåking som noe treffsikkert, altså at det kun rammer kriminelle eller andre som måtte fortjene det. Informantene gir også uttrykk for at overvåkingen er tilnærmet ufeilbarlig, ved at feilkategoriseringer ikke skjer. Det er naturligvis noen unntak, men dette virker for meg som en utbredt oppfatning i mitt materiale.

J: Hvis dere hatt håndfaste bevis på at alt dere gjør blir fulgt med på ... Hadde dere gjort noe annerledes?

JENS: Nei.

ERLEND: Hvis det er ting som ikke er lovlig, så ...

J: Er det noe dere gjør eller skriver på nett som ikke nødvendigvis er ulovlig, men som fortsatt føles ubehagelig at myndighetene skal vite eller lagre?

FRANK: Det blir jo ikke blottlagt for verden uansett da, det er jo bare politiet og sånn som har det hvis det skulle være noe.

(Alle er enige med Frank)

«Hvis det er ting som ikke er lovlig, så ...». Flere av informantene tenker ganske likt som Erlend og Frank i dette sitatet. Om man hadde hatt håndfaste beviser på at *alt* man gjør blir fulgt med på, så er det en god grunn til å forandre atferd – men bare hvis atferden vi snakker om er kriminell. Som Frank sier videre er det bare politiet («og sånn») som ender med å sitte på denne informasjonen, og dette føles tilsynelatende trygt. Andre informanter uttrykte også det samme:

MARI: Jeg bryr meg ikke altså, for min del må gjerne både myndighetene og naboen lese informasjonen min, jeg skriver på en måte ikke ting jeg ikke kan stå for [...] Så, jeg er helt for mer overvåking jeg, hvis man da kan ... Spesielt når det gjelder barneporno. Det blir lettere å ta de. Hvis de må lese mine samtaler for å ta en overgriper så er det helt OK.

[...]

JOHANNA: Ja, hvis det er myndighetene som gjør det så ...

MARI: Eller aviser.

Mari i dette sitatet (over) ser ut til å langt på vei være enig med Erlend og Frank fra den forrige gruppen. Hun gjør ingenting hun ikke kan «stå for», som hun sier, og derfor er det helt greit om hun blir overvåket. I tillegg er hun positiv til *mer* overvåking om dette kan forhindre alvorlig kriminalitet. Her virker det å være en sammenheng mellom overvåkingens omsorgsaspekt og Mari sin aksept for mer overvåking.

SYNNE: Det er jo et prinsipp på en måte, det er en frihet og det er jo personvern at man ikke skal bli overvåket. Men ... Jeg personlig hadde på en måte ... Jeg bryr meg ikke så mye, for jeg har ikke noen planer om å drive med noe kriminelt.

Synne uttrykker også det samme, om enn noe mer nyansert. Hun ser ut til å mene at overvåking kan true personvernet, og at her finnes det et prinsipp, men *hun* bryr seg ikke om hun blir overvåket, fordi hun ikke har planer om å gjøre noe kriminelt. Litt senere i samtalen om det samme temaet:

SYNNE: Det er jo en ekkel tanke da, på en måte, for man tenker jo over det, men jeg kunne fortsatt å drive på sånn jeg gjør nå, for jeg gjør ikke noe som er ulovlig eller skadelig på en måte, tror jeg.

IDIL: Tenker liksom ikke sånn at hvis jeg skulle fått rulleblad da, at «Jaa du har rulleblad fordi du lasta ned Frozen fra Pirate Bay liksom», tenker ikke at det er så fælt.

STIAN: Eller liksom hvis det ... Hvis det ikke er et problem, hvis jeg ikke får noe problem, da, samme for meg. Da får de overvåke meg så lenge det ikke skjer noe eller jeg får noe problem, samme for meg ...

«Jeg kunne fortsatt å drive på sånn jeg gjør nå», sier Synne, og dette understreker det hun sa i det forrige sitatet. Idil er langt på vei enig, og uttrykker at hennes atferd på nett ikke gir noen stor grunn til å være bekymret for overvåking. Hun bruker et eksempel som for så vidt er ulovlig (piratkopiering), men ser ikke ut til å tenke at dette er alvorlig nok til at overvåking ville gjort noen stor forskjell, og bagatelliserer eventuelle konsekvenser det vil gi å bli tatt for dette. Stian sier at så lenge det ikke berører han bryr han seg ikke. «De får overvåke meg så lenge det ikke skjer noe eller jeg får noe problem», sier han. Jeg tolker dette som en antagelse om at de som gjør noe galt får problemer, og at han derfor ikke vil berøres av det med mindre han gjør noe galt selv, eller at det lille gale han måtte gjøre ikke er det overvåkingen leter etter. Sigurd i det følgende sitatet uttrykte også lignende tanker om overvåking, på spørsmål fra meg om overvåking gjør oss mindre frie:

SIGURD: Jeg tenker at hvis det er lovlig så er det ikke noe poeng om det blir lagra. Eller da er det jo ikke noe ... Da gjør det jo for så vidt ingenting.. holder du det lovlig så er det jo fortsatt.. Har jeg lyst til å bade og sender ei melding om at jeg bader så er jeg jo like fri. Men har jeg lyst til å røyke hasj eller noe sånt og sender det, og det blir lagra, så føler jeg meg mindre fri. Men det er jo ikke lovlig uansett, så ... Tror ikke man føler seg så mye mindre fri. Er man kriminell så gjør man det kanskje uansett.

Igjen, gjør man lovlige ting har man ingenting å frykte. Jevnt over kan jeg altså si at dette var et utbredt syn på overvåking i de fleste fokusgruppene. Noen kunne gi uttrykk for å ha visse prinsipielle holdninger til overvåking i stort, men de fleste kom tilbake til at de selv ikke gjør noe galt, og derfor ikke har noe å frykte. For lovlydige borgere uten noe å skjule fremstår overvåking altså ikke som et stort problem for mine informanter. Dette tyder på et høyt nivå av tillit til at myndighetene ikke misbruker informasjonen de samler, og at overvåkingstiltakene ikke er ment for å begrense oss på nett eller «ta oss» for små lovbrudd, men snarere at overvåkingen er myntet på å hindre alvorlige lovbrudd og fange opp alvorlige lovbrøyttere – en kategori de selv ikke passer inn i.

J: Synes dere det er greit om dere skulle bli overvåket?

ERLEND: Ja.

JENS: Ja.

ROY: Man har ikke noe valg da, man kan liksom ikke gjøre noe med det uansett.

ERLEND: Du kan jo bli en sjaman i Tibet da.

ROY: Ja, det funker, men i det normale liv så funker ikke det så bra. Men altså, det er jo ikke noe problem for meg da, jeg gjør ikke så mye galt at de kan søke opp.

«Det er ikke noe problem for meg» er som vi ser et gjennomgående argument. Overvåking oppleves i mange tilfeller ikke som et problem eller en utfordring for de av oss som ikke gjør noe galt. Dette representerer, til en viss grad (og etter min oppfatning), holdningen «har man rent mel i posen har man ingenting å skjule». Forskning sier også at dette har vært en ganske utbredt holdning til blant annet videoovervåking i det offentlige rom (se f.eks. Lomell, 2005, Saetnan et al., 2004). Roys observasjon er interessant. «Man har ikke noe valg», sier han. Dette er i utgangspunktet et ganske annerledes syn på overvåking enn «jeg har ingenting å skjule», men også Roy fortsetter med å si at dette ikke er noe problem for han, siden han ikke «gjør så mye galt».

KRISTIN: Jeg tror sånn, altså, hvis jeg hadde gjort et eller annet som var, på en måte, viktig.. Sånn hvis jeg satt på noe som.. Folk ikke kunne vite, så kanskje jeg hadde tenkt mer på det da, men det er litt sånn ... Jeg vet ikke, ingenting jeg skriver har så stor effekt på andre.

ELIN: Så kan jo de finne ut hva vi har lagt ut, og da er det jo litt lurt å tenke litt over det kanskje, men ... Ja. Vi vet jo ikke sånn detaljert hvem som vet hva og hvem som kan få tilgang til hva.. Men vi vet jo at ... Mange kan få tilgang til mye, på en måte. Men likevel så ...

TARA: Nei, jeg hadde heller ikke gjort noe spesielt mye annerledes, for hva skal man gjøre det, man kan ikke gå rundt å være superparanoid hele tiden heller.

Jeg var i oktober gjest under en boklansering og debatt i regi av tankesmien Civita, hvor Jon Wessel-Aas snakket om nettopp dette med behovet for å være anonym. Han trakk frem et eksempel med varslere, og påpekte at hvis journalister skal kunne ha tilgang til informanter i for eksempel kontroversielle saker som omhandler myndighetene, er disse hypotetiske informantene avhengig av å være helt sikre på at de er anonyme. Om dette ikke kan garanteres, er det sannsynlig at informantene trekker seg, og at samfunnet aldri får informasjonen vi kanskje burde hatt (for opptak av hele debatten, se Civita, 2016). Kristin snakker her om noe av det samme, og har dermed et litt annet perspektiv enn mange andre i mitt utvalg. De fleste snakker om å ikke ha noe å skjule fordi man har «rent mel i posen», men her dukker det opp et annet perspektiv, om enn innenfor samme logikk. Hun sier at ingenting av det hun skriver har noen stor effekt på andre, eller at hun ikke gjør noe som er «viktig», men later samtidig til å reflektere rundt at det *kunne hun hatt*. Det handler fortsatt om å ha noe å skjule, men det er altså flere ting som kan være verdt å skjule enn bare «urent mel».

4.5.2 Frykt for å bli sett

Veldig mange av informantene har altså en oppfatning av at om man ikke har noe å skjule, så er ikke overvåking nødvendigvis et problem eller noe å bekymre seg over. Likevel er det flere som kan fortelle at de tenker over at de kan «bli sett», via lagring av aktivitet eller lignende, men også mer direkte, ved at noen *faktisk* ser deg gjennom web-kameraet på for eksempel PC-en. Det er ikke nødvendigvis noen motsetning mellom rent-mel-i-posen-metaforen og en viss frykt for å bli sett på den måten, i alle fall ikke i alle tilfeller – det kan være hackere eller andre kriminelle som gjør det, noe som vil være en trussel også for de med rent mel i posen – men denne frykten vitner også om at noen av informantene tenker over andre aspekter ved overvåking, enn bare om de «gjør noe galt».

J: Har dere vært i situasjoner hvor dere føler at det dere gjør akkurat nå, blir overvåket?

ERLEND: Det kan være hvis du sitter på Facebook, også skal du søke opp litt voksenfilm, så lukker jeg Facebook, for å være sikker.

FRANK: Jeg tenker over kameraet mitt.

ROY: Jeg teipet over kameraet på PC-en da jeg var yngre.

JENS: Man blir jo det ofte da. Folk kjøper jo sånne greier nå, fra Amazon og sånn, som de setter i stua. Eller Xbox med kamera og sensorer og ...

FRANK: Jeg var på noe høyreekstreme sider en gang i andreklasse for et historieprosjekt, og da tenkte jeg over det i etterkant.

Her dukker det opp flere ting. For det første kan både Frank og Roy fortelle at de tenker over kameraet på PC-en. Roy skjulte det med teip da han var yngre. Jens følger opp med å si at man ofte blir overvåket, via moderne «dingser» som spillkonsollen Xbox, eller det jeg antar er «Amazon Echo», en «alltid-online» høyttaler og tale-assistent for hjemmet, som på samme måte som nevnte Xbox, (blant annet) lytter til det du sier for å plukke opp kommandoer (se f.eks. Gera, 2013, Olivarez-Giles, 2015). Erlend forteller at han logger ut, eller i alle fall lukker Facebook fra PC-en om han skal se på «voksenfilm», sannsynligvis fordi han tenker at Facebook kan følge med på aktiviteten hans også utenfor Facebook sine egne sider. Til slutt sier Frank at han har vært på høyreekstreme nettsider i forbindelse med et skoleprosjekt, og i etterkant tenkt over at han kan bli overvåket på grunn av dette.

Å teipe over kameraet på PC-en dukket opp i de fleste gruppene jeg snakket med. For meg var dette litt overraskende, tatt i betraktning hvor avslappet brorparten av informantene virket til overvåking. Men i mitt utvalg tør jeg påstå at i alle fall halvparten av informantene kunne fortelle at de teipet over kameraet sitt:

J: Er det noen av dere som gjør noe som helst for å unngå å bli overvåket?

TARA: Vel, i alle fall en ting jeg gjør da, altså, det var en ting, jeg hørte at det var noen som klarte å komme seg inn på en ... En annen jentes Mac, og hacket seg inn, og slå på webkameraet hennes uten at hun så at den grønne lampa var på, men kameraet var alltid på, og liksom, de spionerte på henne da, og da jeg så liksom det på nettet, så har jeg alltid hatt en hvit lapp med teip over webkameraet når jeg ikke bruker det, det er bare sikkerhets skyld liksom, det er i hvert fall en ting jeg gjør.

Johanna har også tenkt over kameraet:

JOHANNA: Eller hvis jeg skifter med Macen åpen, da lukker jeg den fordi det er ekkelt å tenke at noen kanskje «fapper» (onanerer, min anm.) i andre enden.

På samme måte som Frank og Roy har Tara og Johanna altså tenkt over det samme. Tara gjør det fordi hun har hørt om konkrete eksempler på at disse kameraene kan hackes, og ønsker ikke å bli offer for det. For hverken Tara eller Johannas del virker det derfor som om det er statlige eller andre legale aktører som er bekymrende, men heller noen uvedkommende som spionerer på

henne, for eksempel når de skifter, som Johanna sier. Ola har en interessant historie å fortelle i denne sammenhengen:

OLA: Ja!! Jeg må bare fortelle om en gang ... Jeg og en kompis satt og prata om et spill, jeg hadde ikke tenkt på det på evigheter og jeg har ikke sett reklame for det på evigheter, vi satt og PRATA om det mens telefonen lå på bordet, og da jeg tok opp telefonen så fikk jeg reklame for spillet. Det synes jeg var litt sjukt.

[...] (Litt senere i den samme samtalen):

OLA: Som jeg sa i stad, jeg er stressa for mikrofonen jeg. Vi satt som sagt og prata om et spill, face to face, telefonen lå på bordet. Jeg har ikke skrevet eller noe som helst, men etter at vi snakka om det så kom det masse reklame for det ... Så jeg er litt usikker på hva som samles og selges.

Historien til Ola er interessant, ved at han forteller om en opplevelse som har gjort ham usikker rundt hva slags informasjon og data som samles og brukes til reklame, i dette tilfelle via mobiltelefonen hans selv når han ikke bruker den. Det er kanskje på grensen til paranoia å anta at telefonens mikrofon står på og lytter til enhver tid, men teoretisk er det naturligvis en mulighet, og med eksempelet med Xbox og Amazon Echo i bakhodet er det ikke *helt* utenkelig at slike ting kan skje. Det er for øvrig mange forklaringer på hvordan dette kan ha skjedd uten at mikrofonen hans plukket opp det han sa, men følelsen av å bli lyttet til på denne måten kan bety mer enn om det *faktisk* er tilfelle.

FADIME: Jeg tror jeg er den mest paranoide her, jeg tenker at hver gang jeg bruker internett så blir alt lagra, ikke sant. Sånn, tenk skolenett, jeg pleier vanligvis ikke bruke det på mobil, fordi det er veldig masse privat på mobilen, så jeg tenker hver gang jeg bruker nett her, så har de tilgang til tingene mine. Det kan godt lagres, altså ... Det vet ikke jeg.

YASSINE: Jeg er ikke så glad i åpne WiFis og sånn.

FADIME: Kanskje på PC-en der jeg ikke har noe privat, men ikke på mobil.

J: Gjør dere noe spesielt for å unngå å bli fulgt med på?

[...]

ANE: Jojo, jeg tror alle setter klistremerke på kameraet på Mac-en.

Både Fadime og Yassine uttrykker her bekymring for at dataene deres ikke er trygge når de kobler til offentlige nett. Fadime sier hun er «paranoid» og tror alt blir lagra hver gang hun bruker internett – en oppfatning som er ganske sjelden i mitt materiale. På spørsmål om de har gjort noe for å unngå å bli overvåket svarer Ane at hun tror alle dekker til kameraet på PC-en, og dette har hun i alle fall delvis rett i – dette er svært vanlig blant informantene. Vi ser altså at til tross for informantenes tilsynelatende høye tillit til at det ikke er dem selv som overvåkes, så kan de også fortelle om noe de gjør for å unngå nettopp dette. Dette viser at det for flere av informantene

også virker plausibelt at de *kan* bli overvåket – selv om de sjeldent uttrykker bekymring for å bli det. Bekymringen som kommer frem knyttes heller ikke til myndighetenes overvåking, her er det kriminelle som hacker kameraet på PC-en, eller kommersielle aktører som lagrer mer enn de burde, som er bekymringen for informantene.

4.5.3 Påstand: «Overvåking gjør oss tryggere»

Alle gruppene fikk som beskrevet tidligere servert noen påstander mot slutten av intervjuene. Jeg forklarte at påstandene ikke nødvendigvis var hverken sanne eller usanne, og at dette heller ikke var poenget, men at de var ment for å diskuteres og drøftes i gruppen. Påstanden «Overvåking av telefoner og internett gjør meg tryggere» var én av disse påstandene, og ledet til flere interessante diskusjoner med delte meninger:

J: Neste påstand: Overvåking av telefoner og internett gjør meg tryggere.

JOHANNA: Kan diskuteres.

MITRA: Både og.

MALIN: Både og ja.

MARI: Både og. Det er mye informasjon. Så det er litt sånn ... Hvor mye rekker man å fange opp?

JOHANNA: Kanskje over lengre basis vil det gjøre deg trygg om man ser på det store og det hele, men for det enkelte individ – som vil føle på det, vil de nok si «både og», siden det kommer an på hvem som overvåker deg, og de fleste vil jo være av myndighetene som prøver å skille ut kriminelle ...

«Kan diskuteres» sier Johanna, og de andre deltakerne i gruppen virker enige. Mari peker på en ting også forskning har pekt på. Det er for mye informasjon. Eller i alle fall for mye informasjon til at de som skal dra nytte av den alltid klarer å finne de viktige bitene. Mathiesen kaller dette «information overload» (se f.eks. 2013: 197-199). Et slags «nåla-i-høystakken»-problem, altså. Videre sier Johanna at dette er forskjellig for «det store og det hele» og «det enkelte individ». Denne opplevelsen av, slik jeg tolker det, at vi som enkeltmennesker ikke nødvendigvis blir tryggere, men at vi som samfunn fortsatt kan bli det, kommer også frem i en annen gruppe:

J: En påstand: Overvåking av internett- og telefonaktivitet gjør meg tryggere.

JENS: Nei.

ROY: Til en viss grad.

ERLEND: Det gjør jo på en måte det.

JENS: Hvorfor det?

ERLEND: De har jo funnet masse terrormistenkte i Belgia og sånn på grunn av overvåking.

JENS: Jaja, men ... Det gjør jo ikke *meg* tryggere.

FRANK: Det gjør jo det! Etter angrepet i Paris så fant de masse folk og [...] De fant jo ... i Paris, etter det første, det der Charlie Hebdo, så var det jo ut i fra telefonen og nettloggen til de som faktisk hadde gjort angrepet, det var jo ikke noe de hadde gjort i forkant. Så overvåking hadde ikke noe med saken å gjøre.

ERLEND: Men det er jo lover og sånn, at de ikke bare kan gå og se på hvem som helst.

JENS: Jojo, men de hadde jo kjempa for IS eller ett eller annet, så de var helt sikkert allerede på noen lister eller noe, men det hjalp jo ikke.

ROY: Men det hjelper jo ...

JENS: Ja, sånn i ettertid, det er bedre at det ikke skjer flere angrep, og det er bra at de gjør det, men ...

[...]

ROY: Det hjelper for landet da. Men sånn, for enkeltpersoner ... Jeg vet ikke.

Roy sier noe av det samme som Johanna, ved at han er usikker på om overvåking gjør enkeltpersoner tryggere, men at det hjelper for «landet», eller samfunnet i stort. Her føres det generelt en interessant samtale. Informantene er uenige om hvorvidt overvåking gjør oss tryggere. Eksempelen de snakker om er angrepet mot Charlie Hebdo, og om de som ble tatt for angrepet ble avslørt av informasjon innsamlet før eller etter angrepet. De virker både usikre og uenige om hvorvidt myndighetene kan gå inn og «se på hvem som helst», som Erlend sier, og de er også uenige om overvåking i det hele tatt hadde noe å gjøre med at terroristene ble tatt. Jens virker mer eller mindre bestemt på at overvåking ikke gjør *han* som enkeltperson tryggere, mens de andre i gruppen er, i varierende grad, uenige.

J: Neste påstand: Overvåking av internett og telefon meg tryggere.

KRISTIN: Nei.

ELIN: Nei.

TARA: Nei, overhodet ikke, faktisk.

ELIN: Eller at man føler seg tryggere, eller at man faktisk blir tryggere?

J: Begge deler kanskje?

ELIN: Jeg føler meg i alle fall ikke noe tryggere, tror jeg da.

JOHN: Jeg føler meg ikke noe tryggere, men når jeg tenker over det, så tror jeg jo at det er tryggere, altså, sånn, hvis de for eksempel kan «catche» at noen planlegger å drepe en person eller terrorisme eller sånne ting ... Så jeg tror de gjør det tryggere, at de på en måte kan oppdage ting tidligere.

TARA: Og de gjør det kanskje for vårt beste, jeg vet ikke, det å klare å ... Spå tidlig at det kan skje terroristaksjoner i fremtiden ikke sant, at de kan klare å stoppe det på en måte, så på den måten føler jeg meg trygg, men jeg føler meg fortsatt liksom ikke trygg når jeg vet at noen kan overvåke meg, fordi jeg har jo ikke gjort noe galt.

JOHN: Men det er liksom ... Hvorfor skulle de bry seg?

TARA: Ja, nettopp.

Også denne diskusjonen tar for seg noe av det samme. Her er de stort sett enige om at de selv ikke føler seg tryggere grunnet overvåking, men samtidig, når de får tenkt seg om, gir de fleste uttrykk for at overvåking likevel gjør nettopp det, ved at terrorister kan stanses. Tara påpeker at hun føler seg trygg nettopp på grunn av dette med terrorangrep som kan forhindres, men at hun likevel *ikke* føler seg trygg når hun tenker over at hun også kan overvåkes. Begge sider av Lyons janusansikt ser her ut til å gjøre seg gjeldende. Overvåkingen kan beskytte oss og gjøre oss tryggere ved at terrorhandlinger forhindres før de skjer, men samtidig føles det inngripende at de samme myndighetene også kan overvåke *oss*.

J: Neste påstand: Overvåking av internett, telefoner og så videre gjør meg eller oss tryggere.

SIGURD: Det kan man se på fra to sider føler jeg. På en måte så føler jeg meg tryggere med tanke på terrorister og sånn, de kan forebygge. Men på en annen måte så overvåker de jo alle, og min personlige samtale er jo ting jeg ikke ønsker å dele med hele verden.

Sigurd sier også at påstanden kan sees fra to sider. På den ene siden kan overvåking beskytte oss, men samtidig sier han også at overvåking rammer oss alle, og at han ikke ønsker at hans personlige samtaler skal deles med verden.

J: En påstand: Overvåking av internett- og telefonbruk gjør meg tryggere.

SYNNE: [...] Det er sånt dilemma mellom frihet og demokratiske prinsipper og overvåking for sikkerhet. Spesielt nå som det er mye sånn terrorfrykt og trusler og bla bla bla, man kan jo se på det som en fordel å kunne gå inn og se på mistenksomme mennesker sin aktivitet, men det er mye sånne krypterte greier.

STIG: Man vet aldri hvem som kan misbruke hva da. Man kan finne korruperte mennesker overalt.

Synne og Stig peker her på flere av de samme tingene som de andre gruppene når de blir presentert denne påstanden, men det er også noe nytt her. Stig sier at dataene overvåking skaper kan misbrukes. Dette var en noe uvanlig respons på akkurat denne påstanden, men temaet ble diskutert flere ganger. Dette kommer jeg tilbake til i delkapittelet «Man kan bli 'framet'» om litt.

Synne sier hun ser fordelene ved overvåking, men også et motsetningsforhold mellom «frihet og demokratiske prinsipper og overvåking for sikkerhet», som hun sier.

4.5.4 **Man kan bli «framet» — Janusansiktets andre side**

Et tydelig funn er som vist tidligere ideen om at overvåking er «til vårt beste». De fleste gruppene har argumenter for dette, og noen av gruppene snakket også om hvordan lagring av data og informasjon kan hjelpe oss («speak up for you», som Yassine sa), ved å gi oss alibi eller på annen måte bekrefte vår uskyld om vi urettmessig skulle bli mistenkt for noe. Kristin i følgende sitat snur denne ideen på hodet:

KRISTIN: Det eneste jeg tenker på.. [...] Hvis noen har ... Eller hvis det er en eller annen «governmental institution», som på en måte vil catche deg for noe, så har du sikkert en eller annen gang gjennom livet ditt søkt på noe du ikke burde søkt på, eller kommet inn på en side du ikke burde kommet inn på, som man kan bruke mot deg ... Og at det er det som på en måte er problemet da, og ikke det at ... Ja. For at hvis du har blitt overvåket, eller noen vil ta deg for noe, så er ikke det vanskelig. Men det er ikke noe jeg tenker mye på.

Du har sikkert søkt på noe du ikke burde søkt på, sier Kristin, og mange kan sikkert kjenne seg igjen i det utsagnet. Her har vi altså janusansiktets andre side, brukt om mer eller mindre samme eksempel som Yassine gjorde i nevnte eksempel – bare motsatt. At overvåking, med lagring av data og kommunikasjon er «til vårt beste», får utfordring av Kristin i dette sitatet, men også Elin:

ELIN: Men jeg tenker sånn, på det du sa i stad (navn), at man kan sikkert finne frem til ett eller annet man har gjort på nettet, som gjør at man kan bli «framet» for noe man ikke har gjort, kanskje ... Det synes jeg er litt skummelt egentlig, selv om jeg vet ikke hvor ofte det skjer. Men, ja.

Ola er inne på samme:

OLA: En korrumpert stat kunne jo brukt masse informasjon mot deg da. Si at du prater med en person, og du sier det over telefonen, og noe kan bli brukt mot deg, så er jo det jævlig kjipt. En ting som er veldig kjipt er hvis du kommer over noe ulovlig på nettet uten å mene det, snubler over noen bilder eller ett eller annet som staten får med seg ... Også var det ikke meningen, men du har ikke noe bevis for at du ikke mente det. [...] Det kan skje, man kan ufrivillig sette seg selv i et veldig dårlig lys.

Ola sier at en korrumpert stat kunne brukt lagret informasjon mot deg, og at man ufrivillig kan sette seg selv i en vanskelig posisjon, ved å tilfeldig komme over ulovligheter på nett. Disse tre sitatene, fra Kristin, Elin og Ola er unike i mitt materiale – ingen andre snakket om overvåking på akkurat denne måten i noen av fokusgruppene. De er derfor i et mindretall, men det er tydelig at

oppfatninger som at overvåking er til vårt beste, eller at den som ikke har noe å skjule ikke blir berørt, også – om enn bare iblant – blir utfordret i mitt materiale.

4.5.5 Tillit

At man kan bli «frameb» for noe man ikke har gjort er en oppfatning som dukker opp, og dette vitner om en viss skepsis til at det skal eksistere forskjellige overvåkingsmetoder og store databaser med informasjon om oss. Men som vi har sett er denne mistilliten relativt sjelden, og andre deler av oppgaven vitner også om en generelt høy tillit til myndighetenes overvåking og deres behandling av data. Tillit er i seg selv noe vi finner mye av blant informantene:

J: Neste påstand: Overvåking av internett, telefoner og så videre gjør meg eller oss tryggere.

OLA: Jeg vil heller at staten skal lagre at jeg skriver «Jeg hater negere» til en kompis på Facebook enn at en terrorist skal kunne komme inn døra i huset vårt og drepe oss alle.. Hvis man skal se sånn på det. Sånn som terrorangrepet som ble avverget i Bergen, de hadde planlagt å gå inn i tilfeldige hus i Norge og gjøre bestialske mord ... Så i den forstand, så synes jeg det er greit. Det gjør meg jo tryggere på den måten.

J: Neste påstand: Selskaper som Facebook og Google analyserer data om meg og bruker det for å profilere hvem jeg er og selge det til andre.

STIG: Nei, de er såpass seriøse aktører, er de ikke det?

Stig tror ikke på påstanden om at de store kommersielle aktørene selger data om brukerne sine. Det skal nevnes, som vi også har sett, at de aller fleste er *noe* mer skeptiske til de kommersielle aktørene enn Stig. Han har også selv uttrykt skepsis til overvåking, men det later ikke til at han regner de kommersielle aktørene inn i dette. Han stoler mer på Facebook og Google enn de fleste andre i mitt utvalg. Mari og Johanna i følgende sitat snakker om hackere og overvåking fra myndighetene:

MARI: Også tenker jeg at den andelen som sitter og hacker seg inn på kameraet ditt det er så lite egentlig. Det er ikke så mange mennesker, og de som virkelig er gode er ute etter de større bransjene, sånn hele datasystemer og sånn, og de plukkes fort opp. Så det er litt sånn ... Det bekymrer meg ikke så mye.

JOHANNA: Også er det, jeg tror det er i Nord-Korea, hvor da myndighetene ... Altså hvis noen bruker PC-er på kaféer eller lignende så sjekker de jo hver logg hvert femte minutt eller noe for å sjekke at de ikke gjør noe som kan brukes mot dem eller noen som ytrer meninger for at de skal ha total kontroll over hva de sier. Og da er det jo et veldig ... Et veldig stort, nesten personlig overgrep, å skulle sjekke alt personene gjør.

Mari i dette sitatet sier at hackere ikke nødvendigvis er interessert i å hacke *henne*, og hun viser således en form for tillit til at hun får være «i fred». I tillegg sier hun at de som har kunnskapen til å drive med den slags (hacke) gjerne går etter større bedrifter og lignende, og at disse stanses raskt. Hun utviser dermed også tillit til at myndighetene har kontroll over og evnen til å ta kriminelle på nett. Dette reflekterer igjen oppfatningen av overvåking som treffsikkert, men også ufeilbarlig. Johanna snakker om den altomfattende overvåkingen i Nord-Korea. I hennes utsagn er det kanskje ikke noe *direkte* snakk om tillit, men hun snakker om hvordan all informasjonen lagres, og hvordan dette er et «veldig stort, nesten personlig overgrep». Sett i lys av andre ting hun har sagt og diskutert gjennom intervjuet, virker det i alle fall som om hun har tillit til at en slik omfattende innsamling av data fra vanlige folks nettbruk ikke skjer i Norge. Idil og Synne, i en samtale om hvor mye vi overvåkes, ser ut til å være enige:

IDIL: Jeg tror ikke det kan være så mye.

SYNNE: Nei, demokratiet er jo [...] Sikkert lite direkte overvåking på en måte ... Siden vi lever i et land med mye tillit, og, fred og sånn.

Johanna snakker om tilliten man gir disse store selskapene.

MARI: Google lagrer alt du søker opp.

JOHANNA: Haha, ja det kan de kose seg med, det er så mye rart man søker opp, sånn «Har pingviner knær?» og sånn [...] Sikkert mye man ikke vil at de skal se, men det tenker man ikke på. Man tenker på disse selskapene som en trygghet for en, ikke at de skal utlevere deg, man tenker på at man lager en konto som er trygg for deg, men ikke at de har full tilgang til den, det får man på en måte ikke ... Det tenker jeg i alle fall aldri over. Men de kan jo utnytte den informasjonen de lar meg ha der da.

Her reflekterer Johanna rundt det faktum at man stoler – ofte ganske blindt – på selskaper som sitter på veldig store mengder informasjon om brukerne sine, og sier selv at hun aldri tenker over hvilken eventuell risiko det innebærer å la disse store aktørene ha store mengder data om oss, selv om hun åpenbart er klar over at de *kan* utnytte denne informasjonen. I et annet intervju var alle informantene stort sett enige om at norske myndigheter er til å stole på når det gjelder overvåking og hvordan de behandler dataene de samler, og jeg spurte derfor om de kunne se for seg at det var annerledes andre steder i verden:

J: Kan dere se for dere andre steder i verden hvor det er verre at staten følger med?

ERLEND: Korrupte land, som Nord-Korea og sånn.

FRANK: Ja, land i Afrika hvor myndighetene er syke, og Kina.

(Alle snakker i munnen på hverandre og er enige om at det er trygt i Norge.)

J: Men kan det forandre seg?

JENS: Nei, ikke i Norge. Kanskje om hundre år. Men det er jo sånn i Russland for eksempel.

ERLEND: Der gjør de jo alt for å beskytte Putin og sånn. Men i Norge er det ikke sannsynlig.

Nord-Korea blir igjen nevnt, men også land i Afrika og Russland. I disse landene er det uheldig om staten følger med på borgerne, men de gir uttrykk for at det i Norge ikke er noe å frykte når det gjelder at dataene som samles og hvordan de blir brukt. Det samme spørsmålet stilte jeg også til en annen gruppe, av samme årsak:

SYNNE: Ja ... Ja det er flere eksempler på for eksempel politiske fanger eller ... Sånne ting, i land hvor yringsfriheten ikke er like god som i Norge. At du blir fengsla på grunn av en blogg eller ... Diktaturer. Da tror jeg at jeg ville vært mer kritisk til at staten har info om meg. Jeg føler ikke at Norge ville brukt noe mot meg med mindre jeg gir de en god grunn til det.

J: Kunne det forandret seg?

SYNNE: Sånn det er nå, gjennom mitt liv så tviler jeg, men det kan jo skje. Man vet jo aldri. Tviler på at Norge blir et diktatur de neste årene.

«Jeg føler ikke at Norge ville brukt noe mot meg med mindre jeg gir de en god grunn til det», sier Synne, og dette fremstår som en utbredt holdning blant mine informanter. Ideen om at den statlige overvåking er der for vår egen sikkerhet, og at den er feilfri og treffsikker, er igjen tydelig. Elin problematiserer dette:

ELIN: Men ... Ja, man stoler jo veldig på sånn som PST, og ... Det er jo, man vet jo ikke om det ... Eller, jeg stoler på PST altså, men jeg mener, sånn, det kan jo hende at feil hender kan være et sted inne i PST også, for det kan jo hende at det skjer feil der også.

Måten Elin prater om PST her er ganske unik i mitt materiale. Hun påpeker to ting, nemlig at, joda, hun stoler på PST, men også at det *kan* faktisk skje feil der også. Den utbredte tilliten til myndighetenes stålkontroll hva gjelder overvåking av borgerne får av Elin, som omtrent den eneste i mitt materiale, en interessant refleksjon. Den samme gruppen snakker om et litt annet tema:

J: Påstand: Stater som blant annet USA og Storbritannia lagrer mer eller mindre all internett- og telefontrafikk.

KRISTIN: Altså, det er jo noe på en måte, det er noe galt med det da. Jeg tror det er sant, men hvis det er sant da, så er det på en måte noe med at man har en individuell frihet som er beskyttet av menneskerettighetene og you name it, og det er jo dumt at den friheten skal krenkes uten at folk i hvert fall i stor grad er klar over det, men jeg ser jo positive ting i det også.

JOHN: Ja.

ELIN: Men det er jo også rart, eller sånn, gjennom internett, så kan jo USA som ikke vi ... Vi bor jo ikke i USA, men likevel kan de overvåke oss, og det er jo kjempeteit, at de, eller, ehm, det er jo ... Jeg tror egentlig vi har fått et bilde av USA at når du sier det så tenker vi at det er sant ... Fordi, vi tenker at USA ... Jeg vet jo ikke helt, vi har litt rart ...

JOHN: ... De er verdenspoliti.

ELIN: Ja, det føles i hvert fall sånn.

USA er verdenspoliti. Dette var ikke en helt uvanlig oppfatning blant informantene. Tilliten til myndighetenes overvåking er som vi har sett stor når det gjelder våre egne myndigheter, men den er gjerne en del lavere når det er snakk om USA. Og den er svært lav når vi snakker om land som Russland eller Nord-Korea. Ungdom i Norge, og i Norden generelt, har høy tillit til myndigheter og offentlige institusjoner (se f.eks. Schulz et al., 2010), og dette kan være noe av forklaringen på hvorfor overvåking anses for å være så ufarlig for «oss» i Norge, mens skepsisen er langt høyere med en gang vi snakker om andre land enn vårt eget. Dette vil jeg diskutere ytterligere senere i oppgaven.

4.5.6 **Nedkjølingseffekt**

Et av forskningsspørsmålene for denne oppgaven er om vi kan finne en nedkjølingseffekt blant informantene i min studie. En nedkjølingseffekt avhenger av at informantene vet at de enten blir, eller kan bli, overvåket. Et viktig spørsmål i denne sammenhengen blir derfor hvilke forestillinger informantene mine har om dette. Spørsmålet har allerede delvis blitt belyst gjennom de foregående delene av kapittelet, og vil her bli ytterligere utforsket.

Føler informantene seg overvåket?

Føler informantene seg overvåket – og hva med vissheten om at de *kan bli det*?

YASSINE: Jeg har tenkt over det sjæl, når jeg er på telefonen og prater om Islam, så tenker jeg «oi shit, det burde jeg kanskje ikke ha sagt ... Tenk om noen hører det og tror jeg kanskje skal bombe noe» eller no ikke sant, det er helt sykt. Du blir jo paranoid.

FADIME: Bare sånn «Åh, jeg er glad jeg har en gud. Åh, takk Islam ...»

YASSINE: Ja. Jeg merker at man må være forsiktig med hva man sier, altså jeg tenker meg om flere ganger nå enn tidligere.

Yassine og Fadime i sitatet over snakker om hvordan de har tenkt over at «noen kan høre det» når de snakker om Islam. Yassine sier også at hun tenker at det er ting hun ikke burde si. De sier ikke eksplisitt at de velger å ikke snakke om Islam, religiøs oppfatning eller lignende på telefonen, men når de sier at «dette burde jeg kanskje ikke har sagt», og «tenk om noen hører det og tror jeg skal lage en bombe», er det tydelig at de har en oppfatning av at Islam, i seg selv, er et samtaletema som kan vekke uønsket oppmerksomhet. De samme informantene snakket om at de trodde «unge muslimske menn» ble overvåket mer enn andre (i «Hvem eller hva overvåkes?»), og her igjen kommer en uttalelse som understreker deres oppfatning av at muslimer blir overvåket mer enn andre. «Man må være forsiktig med hva man sier», uttrykker Yassine, og forteller at hun tenker seg om mer nå enn tidligere. Et annet sitat med de samme informantene:

J: Hvis jeg sier «overvåking», hva tenker dere på?

FADIME: «Invadering» er det første jeg tenker på. Invaderende. Det er liksom privatliv, du gjør alt på nett. Og plutselig så vet noen alt du har og gjør ... Følger med på en måte.

YASSINE: Ingenting er privat. Men igjen tenker jeg at nettet er en offentlig plattform, og du kan ikke forvente noe annet enn at du blir overvåket. Så derfor må du aldri bruke ditt «real name». Jeg er ikke glad i at noen kan google meg, så jeg unngår å ha mitt egentlige navn noe sted og jeg prøver å unngå å ha bilder av meg. Så ja, det er litt ekstremt, men, jeg synes ikke det bare er greit at folk kan sette seg ned og google meg, også finner du ALT, bilder av bestemødre og alt. Så for min del synes jeg ikke noe om den overvåkingen.

For disse to deltakerne vil jeg påstå at det er åpenbart at de føler på at de blir eller kan bli overvåket. Yassine kan også fortelle om unngåelsesatferd, altså at hun gjør grep for at det ikke skal være så lett å søke henne opp og finne bilder eller lignende på nett, ved at hun aldri bruker sitt egentlige navn. *Hvem* hun ønsker å frata denne muligheten er ikke like lett å si.

Flere grupper kunne fortelle at de hadde følt seg overvåket, men på en ganske annerledes måte:

J: Har dere noensinne følt dere overvåket?

[...]

MARI: Jeg har blant annet søkt opp kunstgjødsel.

MALIN: Det er det sikkert mange som har søkt på de siste årene.

MARI: Helt sikkert på en radar. Men så søker man opp en blomst etterpå og da er det sånn «Åja, det var derfor».

Som Mari forteller her følte hun at hun ble overvåket da hun søkte opp «kunstgjødsel» på internett, da dette kan plassere en «på radaren» (kunstgjødsel kan brukes i konstruksjonen av bomber). Men hun sier også at om man så søker opp en blomst, vil dette i utgangspunktet noe

merkelige internettsøket plasseres i en legitim kontekst, og dermed er det ikke et problem. Det var ikke mange som kunne fortelle at de føler eller har følt seg overvåket, og fortellingene fra Fadime og Yassine skiller seg derfor noe ut. I de fleste tilfeller hvor informantene kunne fortelle at de hadde følt seg overvåket, var det i fortellinger som ligner på den vi akkurat så, fra Mari:

J: Har dere noensinne følt dere overvåket?

[...]

GRO: Jeg husker jeg hadde en periode da jeg var yngre, kanskje ungdomsskolen, og da hadde vi en time hvor vi hadde litt om torturmetoder. Også syntes jeg det var interessant, så jeg begynte plutselig å lese masse om det og sånn, og da fikk jeg sånn ... Følelse: «Shit, tenk om noen tror at jeg har tenkt å gjøre noe galt nå». Eller hvis jeg leste om forskjellige typer narkotika eller noe sånt.

YASSINE: Der kjenner jeg meg faktisk igjen. Vi var på et foredrag om animert barneporno, og da søkte jeg på «animert barneporno» på internett, også tenkte jeg «SHIT, det ser jo ikke bra ut». Så jeg er helt enig der.

Mari sitt eksempel med kunstgjødsel, Gro sine eksempler med torturmetoder og narkotika, samt Yassine sitt eksempel med animert barneporno er alle eksempler på det samme, og det kommer frem to ting; For det første virker det ikke som om informantene føler seg spesielt overvåket *med mindre de gjør noe galt*. Dette stemmer godt med hvilke oppfatninger de hadde da de ble spurt om hvem i samfunnet som blir overvåket og i andre samtaler i mine funn. Unntaket er som nevnt dette med å snakke om Islam på telefonen. For det andre kommer det frem at de gangene de selv har gjort noe de mener kan misforstås eller sette av noen varsler, føler de på det faktum at dette *kan* sees av noen som ikke kjenner konteksten, og de virker derfor bevisst på de *kan* bli overvåket. Synne uttrykker at hun rett og slett ikke vet:

SYNNE: Jeg føler meg ikke veldig overvåka, jeg vet ikke hvor mye jeg blir overvåka, eller om jeg blir det i det hele tatt, jeg har ikke peiling.

IDIL: Sikkert mer enn du tror.

SYNNE: Ja. Det tror jeg. Det har jeg ikke tenkt over, sånn egentlig.

Hun føler seg ikke veldig overvåket, og må innrømme at hun strengt talt ikke vet om hun blir det, og at dette ikke er noe hun har tenkt mye på. Mitt inntrykk er at dette var gjeldende for mange av de jeg intervjuet. Det var samtidig nesten alltid også en person som sa som Idil; vi blir sannsynligvis overvåket mer enn vi tror. Dette var en oppfatning jeg ofte følte vokste gjennom intervjuene. Jo mer de pratet om overvåking, jo mer overvåket følte de seg, noe som tyder på at de ikke har tenkt mye på dette. Flere var også av den oppfatning av at de ikke blir overvåket i det hele tatt, og uttrykte som Kristin:

KRISTIN: Hvorfor skal man gidde å overvåke internettet til vanlige folk, for det er jo veldig ... Kjedelig på en måte, men jeg vet ikke helt.

Vi ser altså at informantene ikke føler seg spesielt overvåket. Det er noen unntak, og spesielt blant minoritetsungdommene. De andre som forteller at de har følt seg overvåket knytter det utelukkende opp til situasjoner hvor de selv har gjort noe som ser mistenkelig ut og som de selv kanskje mener legitimerer at det tennes noen «varsellamper».

Situasjonen virket likevel fort litt annerledes for de i utvalget som kunne fortelle at de *har* gjort noe ulovlig, og det skal vi nå se litt nærmere på.

Piratkopiering, lovbrudd og gråsoner

Et tema som ofte kom opp i sammenheng med samtalene vi ha akkurat har sett på, var de eksemplene på episoder hvor informantene *faktisk* hadde gjort noe ulovlig, eller noe de i alle fall selv oppfattet slik. Flere kunne fortelle at de benytter eller har benyttet seg av tjenester som Popcorn-time (en gratis Netflix-lignende tjeneste som lar deg strøme piratkopierte filmer og TV-serier), «torrent»-sider som The Pirate Bay, og andre teknologier som gjør det mulig å laste ned og dele alt fra filmer og musikk til bøker og spill.

MINA: Jeg har alltid liksom syntes det har vært litt skummelt å liksom streame på nettet og se på filmer og sånt på nettet og, eh.. Jeg brukte sånn popcorn-time og sånn, det var en periode jeg brukte en del av det, men til slutt så slutta jeg, for jeg synes det virker så [...] jeg var redd for liksom [at] folk skulle vite at jeg drev med det der da, og sånn limewire og frostwire og sånne ting, at noen skulle oppda.. overvåke at jeg drev og kopierte og sånne ting. Eller få virus ... Sånne ting var jeg redd for. Så jeg slutta med det da.

Mange av informantene, som Mina, fortalte at de har sluttet å benytte seg av slike tjenester grunnet bekymring for at det blir fulgt med på og at de kan bli tatt for det, eller av andre årsaker, som at de er redd for å få virus. Andre forteller at de aldri har brukt det, mens noen bruker det fortsatt. Stig kan fortelle at han bruker Pirate Bay flittig, men også at han føler at han blir fulgt med på:

J: har dere noensinne vært i en situasjon hvor dere har tenkt at «nå blir jeg fulgt med på»?

STIG: Ja.

IDIL: Jeg har aldri turt å bruke sånne ting jeg ... Popcorn Time, Pirate Bay. Jeg ligger unna det fordi jeg skjønner så lite av det.

STIG: Men ja, jeg må jo innrømme at Pirate Bay har jo vært flittig brukt.

IDIL: For mange år siden, så var det sånn musikknedlasting som het LimeWire, da følte jeg ... Det var sånn. Jeg var 13/14 og noen sa at ja noen kan overvåke deg. Og jeg ble helt sånn «shit jeg kommer i fengsel». Man skjønnte ikke det da, at noen bare kan se liksom.

Idil forteller at hun har brukt et program kalt LimeWire, et fildelingsprogram som var populært for mange år siden, men at hun ble skremt av tanken på å bli overvåket eller straffet. I det neste sitatet forteller Erik noe av det samme, og Ola følger opp med en annen historie, som handler om «å skaffe noe som ikke er lovlig». Igjen ser vi at de gangene informantene selv har gjort noe ulovlig tenker de over at de kan overvåkes:

J: Har dere vært i situasjoner hvor dere føler at dere blir eller kan bli overvåket da?

ERIK: Lasta ned fra Pirate Bay?

J: For eksempel ... Piratkopiering?

ERIK: Ja. Eller jeg føler ikke at jeg blir overvåka, men jeg føler at det kan bli satt i et system, at jeg blir lagra et sted da, IP-adressen min eller et eller annet.

[...]

OLA: Det har hendt at jeg har ringt noen som har hatt noe som jeg har lyst på, som ikke har vært lovlig da ... Da har jeg tenkt den tanken da, at jeg håper ingen hører på telefonen da, eller ... Det blir jo lagra et sted da, mest sannsynlig, sånn som meldinger og sånn hvis man sender det også blir man tatt ...

Erik sier han tror det finnes et system for å loggføre hvem som laster ned piratkopiert materiale, og at han selv blir lagret om han gjør dette, men han sier også at han ikke føler seg overvåket. Ola har følt seg overvåket i situasjoner hvor han har brukt telefonen for å kjøpe noe ulovlig. På et annet spørsmål svarte den samme gruppa:

J: Har dere noensinne gjort noe for å unngå å bli overvåket da?

ERIK: Er det VPN det heter?

SIGURD: Ja, VPN ja, at du endrer IP-adressa di.

ERIK: Ja, har brukt det noen ganger.

J: Til hva da?

SIGURD: Har brukt det til å laste ned film da, eller popcorn time? Eller hvis jeg skal prøve å DDoS-e noen andre.

Igjen ser vi det samme: Overvåking er noe informantene tenker over når de gjør noe de anser for å være ulovlig. Også her kommer dette frem:

TARA: Altså, en annen ting, det går liksom under og laste ned filmer og musikk og sånn, men det er når man vil ha filmer på Netflix og sånn, hvis man vil ha tilgang til for eksempel amerikansk Netflix i Norge, og bruke den der «hola» eller noe sånt, jeg vet ikke, og det var sånn, da jeg brukte det, så var det litt sånn ekkelt, for jeg tenker det, det er jo egentlig ikke lov kanskje, men noen sier at det er lov og andre sier det ikke er lov.. Så jeg har vært litt sånn paranoid.

Tara forteller her om å ha brukt det samme som Sigurd og Erik snakket om i det forrige sitatet (VPN, en teknikk som lar deg skjule deg bak en annen IP-adresse enn din egen). Tara har brukt dette for å få tilgang til innhold som krever for eksempel en amerikansk IP-adresse. Erik og Sigurd kan fortelle det samme, men sier at de også har brukt til å utføre såkalte DDoS-angrep. Slike angrep er straffbare, og baserer seg på å oversvømme en annen PC eller server med forespørsler i den hensikt å forstyrre eller bryte noe eller noens tilgang til internett. DDoS angrep har blitt brukt til å ta ned store nettsider og -tjenester (se f.eks. Brown, 2015).

Oppsummerende ser det ut til at de eneste som gir uttrykk for å generelt være bekymret for å bli overvåket er informantene med minoritetsbakgrunn. De gir uttrykk for at det å snakke om Islam på telefonen skal gjøre at de havner i noens søkelys. For alle de andre i mitt materiale er det kun hvis de bryter loven, eller er av den oppfatning at de selv bryter loven, at de kan føle seg overvåket.

5. DISKUSJON

ELIN: Det er litt sånn, eh, jeg føler, eller jeg vet jo at det ikke er bra at man deler så mye på nett, men jeg klarer ikke å ta inn over meg hva det innebærer fordi jeg synes egentlig ikke det er så skummelt ... Men det er kanskje fordi jeg ikke vet nok om det.

JOHN: Eller fordi du har vokst opp i det?

ELIN: Ja.

Sitatet ovenfor gir en slags oppsummering av flere av mine hovedfunn i oppgaven. Informantene viser tidvis gode kunnskaper om temaene vi snakket om, og tidvis ikke. De fleste har en eller annen oppfatning av at det er lurt å tenke over hva man deler på internett, og også at det man skriver, poster og klikker på i stor grad kan lagres og graves frem igjen på ett eller annet tidspunkt. Samtidig er dette noe de i mindre grad tar innover seg eller tenker mye over i dagliglivet. Som John sier kan dette være fordi de har vokst opp i det. Og med «det» mener jeg ikke at de har vokst opp i et land med overvåking, men at de har vokst opp med teknologien. De ble født omtrent samtidig med internett, og har stort sett benyttet seg av, og latt seg underholde av internett siden de var små.

De mange og varierende funnene gir god grobunn for diskusjon. Noe diskusjon har blitt gjort fortløpende allerede, og jeg vil i det følgende forsøke ytterligere å forstå og analysere disse funnene, i lys av de teoretiske bidragene jeg har valgt.

5.1 Foucault versus treffsikker, ufeilbarlig overvåking

Panoptisk makt og disiplin slik Foucault fremstiller det er ikke nødvendigvis avhengig av at man føler seg overvåket, men at man vet man *kan bli det*. Og dette kan vi påstå er tilfellet for mange av mine informanter, om enn i noe varierende grad. Flere forteller at de vet de kan bli overvåket, flere forteller at de i enkelttilfeller *har* følt seg overvåket, og svært mange har også gjort grep for å *unngå* å bli overvåket, som å teipe over kameraet på PC-en. Det varierer hvem denne teip-biten er myntet på – det kan være alt fra statlige aktører til bedrifter, men også kriminelle. Dette vitner i alle fall om at de er av den oppfatning at overvåking faktisk skjer og at de selv *kan* ende opp med å bli «kikket på».

Foucault sin «Overvåking og straff» (1994) må kunne sies å være en rimelig pessimistisk fremstilling av moderniteten. Det ville vært svært interessant å høre hva han ville sagt om hvordan vi i dag bruker internett, og hvordan myndigheter og kommersielle aktører benytter seg av denne teknologiens muligheter. Panoptisk disiplin baserer seg på at man i moderne institusjoner alltid kan bli sett, og slik er Foucault relevant også i dag. Internett er kanskje ikke en institusjon, men den panoptiske disiplinen som muliggjøres og utføres av forskjellige institusjoner har via internett og andre digitale verktøy blitt stadig mer elektronisk. Ut fra hva informantene i mitt materiale forteller selv, virker det ikke som om de i noen utstrekning faktisk føler seg sett, men i noe større grad at de vet de kan bli det. Her er det overvekt av primære relasjoner som virker «altseende» i mine informanters fortellinger, men det gjelder også de kommersielle aktørene, som det i alle fall iblant blir fremhevet at «lagrer alb». De kan fortelle at de er forsiktige med hva de deler på sosiale medier og kan også uttrykke bekymring for at deres private bilder og data kan bli solgt, men det er gjennomgående de primære relasjonene som er deres hovedbekymring. Dette kan tolkes som en indikasjon på at den panoptiske disiplinen Foucault forkynder har en viss plass i mine funn, men kanskje ikke akkurat der jeg lette etter den.

Den kanskje største utfordringen for Foucaults rammeverk er i lys av mine funn det faktum at de fleste av informantene mener det er *de andre* som overvåkes, og ikke dem selv. De vet de *kan* bli overvåket, men tror sjeldent det er dem selv som faktisk blir det – i alle fall ikke av myndighetene. «Underkastelse via usikkerhet», som er en kjerne i panoptisk disiplin, blir derfor neppe resultatet av statlig overvåking for de jeg har pratet med. De kan derimot vise bekymring for å bli overvåket av sine primære relasjoner, eller for hackere og andre kriminelle på nett, men myndighetene utgjør ikke samme trussel. De har en høy tillit til at statlig overvåking er både treffsikker og

ufeilbarlig – det er kun de som «gjør noe galt» som overvåkes. David Garland (2002) skriver om «criminology of the other», som innebærer at de som gjør noe ulovlig og fortjener straff anses å være en «annen type» mennesker enn «oss», og at kriminalitet således er patologisk. Boken hans, «The Culture of Control» handler om kriminalitetskontrollens utvikling i USA og Storbritannia frem mot det 21. århundre, og han skriver at denne «kriminologien om de andre» har vokst i denne perioden, og at den blant annet har vært populær hos politikere (2002), noe som illustreres i for eksempel signalpolitikk (som «three strikes and you're out»). I Norge, med vårt velferdssystem og troen på rehabilitering står gjerne «criminology of the self», som anser lovbrøttere for å være vanlige mennesker, sterkere. Samtidig kan måten informantene trekker et skille mellom seg selv og «de andre» (de som blir overvåket) vitne om at «the criminology of the other» også gjør seg gjeldende her i Norge – i alle fall blant ungdommer når de prater om overvåking. Ungdom i Norge har som nevnt høy tillit til myndigheter og offentlige institusjoner (Schulz et al., 2010), og dette kan bidra til å svare på 1) hvorfor informantene ikke later til å bekymre seg for å bli overvåket av myndighetene, og 2) hvorfor de er av den oppfatningen at overvåkingen er både treffsikker og ufeilbarlig.

5.2 Lyon og overvåkingens janusansikt

David Lyon trekker på Foucault, men klarer etter min oppfatning å ha et mer nyansert syn på den moderne virkeligheten. Han gir – i alle fall delvis – Foucault rett, samtidig som han klarer å ikke falle for Foucaults pessimisme hva gjelder omfanget av den panoptiske makt og disiplin. Lyon presenterer overvåking som et slags janusansikt; som begrensende – men også muliggjørende. På den ene siden pessimistisk; overvåking er kontrollerende og inngripende, men på den andre noe optimistisk; muliggjørende og beskyttende. Dette janusansiktet kommer tydelig frem i mine informanternes vurderinger av overvåking på stort sett alle områder.

Yassine kunne (tidlig i Funn og Analyse-kapittelet) fortelle at Facebook har «sin egen overvåking». Brukerkontoen til en overgrepdomt ordfører hadde blitt fjernet. Hvis vi her skal peke ut hvilken side av overvåkingens janusansikt som gjør seg gjeldende, ser vi at det ikke er mulig å kun peke på den ene siden. At moderatorer hos Facebook fjerner brukerkontoer og slik styrer hvem de ønsker å ha – og ikke ha, som brukere, er åpenbart kontrollerende. Men samtidig kommer den omsorgsfulle, optimistiske siden av Facebooks overvåking frem. Ordføreren ble

utestengt fordi nettstedet skal være et trygt sted for brukerne, og overgrepdomte er ikke velkomne. Yassine snakket ikke selv om akkurat denne todelte måten å se dette på, men det er et eksempel på hvordan overvåking, og enkelthandlinger utført på bakgrunn av innsamlet data, kan gis to både konkurrerende og utfyllende betydninger.

Like ofte som informantene snakket om kommersielle aktørers muligheter til å lagre og selge bilder og data om oss, om ikke enda oftere, snakket de altså om de muliggjørende funksjonene disse elektroniske verktøyene gir, i form av kommunikasjon med nære og fjerne, eller trygghet fra myndighetene, som beskytter våre friheter og muligheter og ivaretar vår sikkerhet, men også fra kommersielle aktører, ved at blant annet banken «passer på» pengene deres og løser problemer om man skulle bli svindlet, eller ved at Facebook leverer relevant reklame, gjør det mulig å velge hva vi ønsker å dele med hvem og bruker dataene om oss til å forbedre tjenestene. Og alt ligger trygt beskyttet bak både ett og to passord. Den «positive», eller muliggjørende siden av Lyons inndeling virker som sagt større og mer synlig enn den kontrollerende og inngripende, pessimistiske siden, og Lyons overvåkingsteori virker mer treffende for mine funn enn Foucault sitt panoptikon.

Når David Lyon skriver om dette skillet mellom optimistisk og pessimistisk overvåking snakker han som nevnt om «care» og «control». Satt i sammenheng med Garlands «criminology of the other», kan det se ut som om informantene anser overvåkingens «care», eller omsorg, å gjelde oss, mens overvåkingens kontroll gjelder *de andre*. Kriminelle kontrolleres via overvåking, mens «vi» får omsorg, ved at vi beskyttes fra kriminalitet – via overvåking. Som Ola sier på spørsmål om hvem som overvåkes:

OLA: Jeg klarer ikke tenke utenfor kriminalitet egentlig ...

Unntakene finner vi i all hovedsak blant minoritetsungdommene, som er langt mer tydelige i sine oppfatninger av overvåking som noe inngripende og kontrollerende, og at muslimer overvåkes mer enn andre i samfunnet. Jeg har tidligere diskutert om alle informantene i utvalget mener det samme, og konkluderer med å si at det er ting som kan tyde på det, men det er vanskelig å være sikker. Måten flere grupper rører ved temaet, om enn tidvis svært forsiktig, vitner om at det kan være slik at svært mange har tenkt det samme som informantene med minoritetsbakgrunn, men at de av forskjellige grunner velger å ikke si det. Flertallet i fokusgruppene holder seg innenfor dette binære «oss/dem»-skillet, selv om noen av dem, og bare tidvis, forsøker å sprengte denne todelingen.

5.3 Primær og sekundær *overvåking*

Christie (2007) sitt skille mellom primær og sekundær kontroll fremstår som særlig relevant i mitt materiale. Som Christie sier: «Vi er alle kontrollører. Og vi er alle kontrollert» (2007: 96). Med dette mener Christie at noen, som billettkontrollører på t-banen og på kino, er kontrollører rent teknisk, mens poenget er at også de nære, våre primære relasjoner er kontrollører, samt at deres kontroll av oss gjerne har større betydning enn den sekundære (Christie, 1982, 2007). Intervjuene med mine informanter forteller oss at den primære kontrollen står sterkt også innen *overvåking*, slik informantene snakker om temaet.

Mens vi som studerer kriminologi eller andre samfunnsfag i stor grad snakker om overvåking fra de sekundære, som myndigheter og kommersielle aktører, ofte kalt «Storebror», snakker mine informanter om å bli overvåket av sine primære, og er således mer bekymret for «Lillesøster» og «Tante». De er i stor grad klar over den sekundære kontrollen, men denne fremstår – i mange tilfeller – langt mindre interessant enn den primære. Samtidig ytrer de langt større bekymring for denne primære kontrollen. Informantene assosierer «snoking» med overvåking, og virker ganske opptatte av dette.

Derfor ønsker jeg å etablere begrepsparet primær og sekundær *overvåking*. Sekundær overvåking er det man tradisjonelt snakker om som overvåking (Myndighetene, politiet, samt kommersielle aktører – «Storebror»), mens jeg med primær overvåking mener overvåking fra familie eller venner – våre primære relasjoner. Dette er naturligvis en annen slags overvåking enn den sekundære, vi snakker (forhåpentligvis) ikke om familie eller venner som har sofistikerte datasystemer for å innhente og analysere informasjon om hva informantene foretar seg på internett. Dette handler snarere om *synlighet*. Eller i alle fall *følelsen av synlighet*. En primær overvåking er akkurat som den primære kontrollen mindre formell enn den sekundære.

Med utgangspunkt i Christies tabell fra «Primærkontroll»-delen av Funn og Analyse-kapittelet har jeg laget en tilsvarende tabell for primær- og sekundær overvåking:

	<i>Uformell</i>	<i>Formell</i>
<i>Primær</i>	Foreldre går gjennom Facebook-siden til barnet sitt.	«Familiefilter». Programvare for tidsbegrensning.
<i>Sekundær</i>	Politiet besøker skoler for å lære elever om nettvett. Advarsel fra Telenor om at de har blokkert tilgang til Pirate Bay, men ikke lagrer data.	«Tradisjonell» overvåking av internett (innsamling, lagring og analyse av meta- og stor-data).

Tabell 3 - Primær og sekundær overvåking

Dette skillet er, som Christie også påpeker for skillet mellom primær- og sekundærkontroll, flytende og fylt av blandingsformer. Akkurat nøyaktig hvor skillet går mellom det primære og sekundære er ikke alltid mulig å vise – og kanskje er det heller ikke nødvendig. Imidlertid er det mye som tyder på at et slikt skille *finnes*, og dette er det verdt å dvele litt ved. Overvåking knyttes som nevnt opp til begge sider av overvåkingens «janusansikt» av mine informanter. Den sekundære overvåkingen fra kommersielle aktører spesielt, diskuteres innenfor «begge ansiktene»; noen snakker om hvordan de vil vårt beste, som når banken følger med for å forhindre at noen stjeler pengene våre, eller at Facebook jobber for å konstant forbedre tjenestene vi bruker. Andre påpeker de samme aktørenes ønsker om profitt og at det er skummelt hvor mye de vet om de etter hvert fleste av oss. Sekundærovervåking fra myndighetene ble derimot sjeldent snakket om som noe skummelt, inngripende eller generelt negativt i mine intervjuer. Dette var heller unntakene enn regelen. Her er den muliggjørende siden av janusansiktet tilnærmet enerådende i flere av mine intervjuer. Overvåking fra myndighetene anses som nevnt som både treffsikker og ufeilbarlig. Primærovervåking snakkes derimot nesten utelukkende om som noe inngripende (med unntak av de gangene det er informantene selv som utøver den), og flere av informantene kan fortelle om metoder de har benyttet for å verne seg mot eller vanskeliggjøre dette.

Det er interessant at overvåking oppfattes som et såpass annerledes fenomen av mine informanter enn hva det gjorde av meg selv ved prosjektstart. Jeg hadde sett for meg at informantene i stor grad var informert om Edward Snowden og det han avslørte om internasjonal overvåking og lagring av data, men det viste seg at jeg til en viss grad tok feil.

Overvåking for ungdommene jeg pratet med handlet i stor grad om deres egen bruk av internett som en måte å kommunisere og tilegne seg informasjon på, og frykten for overvåking handler kanskje om det samme som ungdommer alltid har vært mest opptatt av, også før internettets tidsalder – nemlig at familie eller venner skal få for mye innsikt eller for mye kontroll over deres liv. De er opptatt av sin egen frihet og rett til å «gjøre som de vil», men det er ikke politiet, PST, staten eller USA som truer denne friheten, det er snarere mamma og pappa, lærere, venner og til dels kriminelle.

Goffmans teori om hvordan sosialt liv er en slags dramaturgisk samhandling, og Bullingham og Vasconcelos (2013) sin videreføring av dette inn i våre «online» liv, kan kanskje bidra til å forklare hvordan primærovervåking stadig linkes til den kontrollerende siden av Lyons janusansikt i større grad enn omtrent all annen overvåking vi snakket om. På internett er vi både «front stage», «back stage» og «off stage» samtidig, etter min oppfatning. «Poster» eller liker man noe, for eksempel på Facebook, har man (minst) hele vennelisten som publikum, og dette må kunne kalles en «front stage»-situasjon. Samtidig kan man søke, lese og utforske fritt på internett uten å nødvendigvis dele dette med noen, og slik være seg selv på en helt annen måte – dette er «back stage». En privat chat eller videosamtale vil kanskje kvalifisere som «off stage». «Poster» man et innlegg på et sosialt nettverk, så hundrevis av mennesker man (i større eller mindre grad) kjenner kan se og lese det, vil man ifølge Goffmans teori drive «impression management», eller på norsk «inntrykksstyring» (min oversettelse), som blant annet innebærer forhandlinger om hvordan andre skal oppfatte hvem man er, samt (sam)arbeid for å unngå at disse inntrykkene går i oppløsning.

Å balansere disse tre forskjellige scenene er sannsynligvis allerede komplisert nok for oss alle – de fleste av oss har vel på et eller annet tidspunkt vært bekymret for at noe vi har på telefonen eller PC-en, være seg et privat bilde eller en fortrolig samtale, plutselig ved en feiltakelse skulle ligge åpent der ute for alles beskuelse. Primærovervåking – at familie eller venner «snoker» i vår atferd på nett kan resultere i at noe vi ønsket å holde back stage plutselig ender med å bli front stage, og det er kanskje derfor de primære relasjonene vies så stor oppmerksomhet i samtalene om overvåking med mine informanter. Primærovervåking vanskeliggjør inntrykksstyringen, og dermed hele den dramaturgiske samhandlingen vi har med andre på internett. Den høye tilliten informantene utviser til myndighetene, og delvis også de kommersielle aktørene, gjør seg ikke like gjeldende ovenfor primære relasjoner, og Goffmans teori kan altså bidra til å forklare hvorfor.

Forutsetningene for primærkontroll blir dårligere i stadig mer løse samfunn med flere sekundære kontrollformer, heter det i «Hvor tett et samfunn» (Christie, 1982: 119), og moderne samfunn blir

stadig løsere. Men det er fortsatt primærkontroll, eller primærovervåking, informantene er bekymret for i mitt materiale. Om vi ser internett som et samfunn, er det da løst eller tett? Kanskje er det begge deler i en slags komplisert kombinasjon, men jeg tror det er mer løst enn tett, om det gir mening. Tradisjonell overvåking av internett er i alle fall en uformell, sekundær kontroll, noe som er typisk i løse samfunn. Men her er det fullt av blandingsformer. En sekundær kontrollør kan som vi har sett for eksempel være Facebook, som kaster ut overgrepssømte ordførere fra sidene sine. Men Facebook og lignende tjenester muliggjør samtidig en hel verden av primærkontroll – eller primærovervåking. Så om vi lever i et løst samfunn – og internett er åpenbart en del av dette samfunnet – med mine informanternes bekymringer for primærovervåking tatt i betraktning, er kanskje ikke forutsetningene så dårlige likevel.

5.4 Nedkjølingseffekt

Nedkjølingseffekten jeg i planleggingsfasen var forberedt på å lete etter, er det relativt få eksempler på, men de finnes, i hovedsak blant informantene med minoritetsbakgrunn. Det er Yassine, Fadime og delvis Blerim som snakket om dette, og de kunne fortelle at de tenker seg om når de for eksempel prater om Islam over telefonen. Religionsfrihet, ytringsfrihet, og det faktum at de ikke gjør noe galt veier tilsynelatende ikke alltid like tungt som ønsket om å ikke bli «offer for assosiasjoner» fra myndighetene, og det kan se ut til at de vegrer seg for å prate så åpent om dette temaet som de – med loven i hånden – har all anledning til å gjøre. Dette er en nedkjølingseffekt, og etter min oppfatning mitt mest skremmende funn. Mitt utvalg bestod som nevnt av få ungdommer med minoritetsbakgrunn, men sett i lys av lignende funn i internasjonal forskning kan dette tyde på en tendens for hvordan minoriteter oppfatter overvåkingen i samfunnet, og at denne faktisk har en påvirkning på deres frimodighet til å delta i det offentlige ordskiftet også her i Norge. Foucault sin beskrivelse av den panoptiske makts effekt, «underkastelse via usikkerhet», virker for disse ungdommene treffende. De vet de *kan* bli overvåket, og velger derfor å «være på den sikre siden», og oppfører seg derfor som om de skulle vært under konstant overvåking.

For resten av utvalget er det få ting som tyder på en lignende effekt, men det er noen unntak. For det første fant jeg nedkjøling knyttet til primærovervåking. For det andre ser vi en

nedkjølingseffekt knyttet til informantenes bruk av pirattjenester og -nettsider og andre lovbrudd på nett.

5.4.1 **Nedkjølingseffekt, nettvett og primærovervåking**

Selve fenomenet nedkjølingseffekt kan knyttes til de primære relasjonene og primærovervåking, et funn som var noe uventet. Den primære overvåkingen, fra familie eller venner, er den overvåkingen som ser ut til å påvirke mine informanter mest, og det er her de gjør størst innsats for å verne om sitt privatliv. Dette gir mening i sammenheng med dere syn på hvem som overvåkes og hvorfor, samt, som nylig diskutert, deres tro på at de selv er på «den riktige siden» av Lyons janusansikt, og viktigheten av å skille mellom front og back stage i deres internettaktivitet. Når disse faktorene summeres er det kanskje ikke spesielt overraskende at de primære relasjonene gis stor betydning.

For informantene er det altså det dagligdage og nære som har størst effekt på deres liv, og her ser den primære overvåkingen ut til å bidra til en nedkjølingseffekt. Flere av informantene sier de vegrer seg for hva de deler og skriver på for eksempel Facebook, fordi de vet at foreldre, arbeidsgivere eller venner kommer til å se det, eller i alle fall at de *kan* se det – en slags panoptisk bevissthet. Facebook, for eksempel, som selv driver med visse typer sekundær kontroll, muliggjør altså en ny type primær kontroll, og det er blant annet dette jeg kaller primærovervåking. Skillet mellom hvem som er de primære og de sekundære kan slik også påstås å ha fått mer flytende grenser med internett som en del av hverdagen. Christie påpeker at dette skillet mellom kontrollformene er fylt av blandingsformer, og disse ser ut til å bli enda mer fremtredende når vi snakker om primær og sekundær overvåking. Sjefen på arbeidsplassen, for eksempel, blir hverken en primær eller sekundær kontrollør i noen krystallisert form, men han eller hun kan, via for eksempel sosiale medier drive primærovervåking på samme måte som våre aller nærmeste – med mindre man er svært nøye med hva man deler med hvem på sosiale medier og internett for øvrig.

Dette påvirker informantenes vilje til å dele informasjon og meninger på sosiale medier. Som noen av informantene selv påpeker er det mulig å dele for eksempel Facebook-venner i grupper slik at man har bedre kontroll på hva man deler med hvem, men dette krever langt mer arbeid enn å bare avstå fra å dele visse ting. Flere av informantene gir derfor uttrykk for at de velger å ikke dele eller si visse ting på nett, til tross for at det er fullt lovlig, fordi de er bekymret for hvem

som ser eller leser det, og hvilke eventuelle konsekvenser dette kan gi. Dette er forutsetningene for å si at vi har en nedkjølingseffekt. Primærkontroll (og primærovervåking) har naturligvis en funksjon i våre liv, det handler om tilhørighet, sosialisering, fellesskap, oppdragelse og en kontroll av hverandre som i mange tilfeller er mer positiv enn negativ. At vi alle velger å avstå fra visse aktiviteter eller ytringer på internett grunnet frykten for primærovervåking er derfor ikke nødvendigvis negativt. Det kan snarere være positivt at vi tenker oss om en ekstra gang, og ikke deler eller skriver uten å gjøre visse vurderinger. Men om vi velger å ikke dele eller ytre oss selv etter disse vurderingene, fordi blandingsformene blir for komplisert, og vi ikke føler vi har kontroll over hva som er front og back stage, kan dette være problematisk på samme måte som all annen nedkjølingseffekt. En følelse av å være «for synlig» for våre primære relasjoner kan få oss til å dele «for lite», som igjen vanskeliggjør selv de positive sidene av primærovervåking. Mitra sitt følgende sitat, i en samtale hvor hun snakket om at hun hadde overvåket lillesøsterens nettbruk, er et godt eksempel på dette:

MITRA: Jeg tenker litt sånn at når vi prøver å lage sånne regler, i alle fall for lillesøsteren min, så trakk hun seg veldig tilbake og slutta å fortelle ting. Og det er kanskje verre, fordi hun var allerede en stille person og ikke en sånn som sier ifra, og da tenker jeg sånn «Fader, jeg skulle kanskje vært mer kompis», og gjort noe smartere enn å kjeffe ... Og jeg fikk jo ikke noe ut av det. Jeg mista hennes tillit og jeg får ikke snakket med henne om noe.

Mitra sin kontroll og overvåking av lillesøsterens aktivitet på nett endte med at lillesøsteren trakk seg tilbake og «slutta å fortelle ting», og det ser ut som om primærovervåkingen hadde en nedkjølende effekt på lillesøsteren ikke bare på internett, men også utenfor. Primærkontroll og primærovervåking ble vanskeligere. For øvrig virker dette sitatet å fungere som en slags analogi for hvordan statlig overvåking kan fremprovosere en nedkjølingseffekt blant sine borgere.

Det må nevnes at noe nedkjølingseffekt kan påstås å være ønskelig. Om seksualforbrytere vegrer seg for å kontakte barn på internett, eller om ekstremister avstår fra å rekruttere ungdommer grunnet frykt for å bli overvåket, kan det hevdes av overvåkingen har fungert forebyggende, og at den slik er vellykket. Det er heller ikke denne «varianten» av nedkjølingseffekt som er bekymringsverdig og som får oppmerksomhet i samfunnsforskning, dette kan hevdes å være panoptisk disiplin i sin «ønskelige form». Med samme logikk er det logisk at noe nedkjøling av nettaktivitet grunnet frykt for primærovervåking ikke nødvendigvis er et problem, det kan rett og slette handle om nettvett. Men nedkjølingseffekt som resultat av primærovervåking kan, som vi ser, også være negativ.

5.4.2 Nedkjølingseffekt og lovbrudd

Minoritetsungdommene fortalte altså historier som gir oss grunn til å mene at en nedkjølingseffekt finnes i deler av mitt materiale. De andre deltakerne i fokusgruppene, med unntak av dette med primærovervåking, kan ikke påstås å være påvirket av noen nedkjølingseffekt på samme måte, men det finnes også her unntak. Veldig mange av deltakerne kunne fortelle at de avstår fra å benytte seg av nettsider og tjenester som gir tilgang til piratkopiert materiale, grunnet oppfatningen av at de kan bli overvåket, og igjen ser overvåkingen ut til å ha en viss panoptisk effekt på informantene. Dette representerer igjen kanskje en ønsket nedkjølingseffekt, og representerer derfor ikke det samme problemet som nedkjølingseffekten blant minoritetsungdommene kan sies å være. Informantene trekker som tidligere vist et skille mellom «oss» og «dem», og viser også tillit til overvåking som noe feilfritt og treffsikkert. Om dette er tilfelle har ikke lovlydige borgere noe å frykte, og med noen få unntak i mitt materiale tas dette for gitt.

Med dette som utgangspunkt vil det å laste ned piratkopierte filmer, eller hva det nå måtte være, flytte informantene fra «oss»-gruppa til «dem»-gruppa, og de setter slik seg selv i risiko for å bli rammet av overvåkingens kontrollerende side. Deres visshet om at de kan bli overvåket får her, på lik linje med minoritetsungdommene, også disse informantene til å opptre som om de skulle vært under konstant overvåking, og blir således nedkjølt i sine aktiviteter på nett. At handlingene de avstår fra er ulovlige handlinger, gjør ikke nedkjølingseffekten *mindre* som sådan, men det gjør den kanskje *mindre problematisk*.

* * * * *

Vi ser altså at det finnes en nedkjølingseffekt hos minoritetsungdommene grunnet en følelse av overvåking fra myndighetene. I resten av utvalget finner vi en nedkjølingseffekt knyttet til primærovervåking, men også i forbindelse med ulovlig aktivitet på internett. All nedkjølingseffekt kan sees som en variant av panoptisme: Det handler om underkastelse, eller konform atferd grunnet usikkerhet. Samtidig kan nedkjølingseffekten, og kanskje spesielt den som er knyttet til primærovervåking, sees i sammenheng med Goffmans dramaturgiske modell. Balansen mellom front og back stage, og frykten for at disse «scenene» skal bli for blandede og kompliserte er kanskje en av årsakene til at primærovervåking gir en nedkjølende effekt, og også grunnen til at mange av informantene forteller om å være ekstra påpasselige med hva de deler, og at de bekymrer seg for at primære relasjoner skal få for stor innsikt i hva de gjør på nett.

Nedkjølingseffekten som knyttes til illegale lovbrudd ser ut til å kunne knyttes til Garlands skille mellom «oss» og «dem», og en frykt for å havne i «dem»-gruppen. Denne nedkjølingseffekten blir sannsynligvis forsterket av oppfatningen av myndighetenes overvåking som både treffsikker og ufeilbarlig – gjør man noe ulovlig, blir man sett.

6. AVSLUTNING

I dette prosjektet har jeg gjennomført totalt seks fokusgrupper med ungdom i Norge, for å lære hvilke forestillinger, oppfatninger og opplevelser de har vedrørende overvåking av internett, hvordan de eventuelt lar seg påvirke av dette, og om det finnes spor av noen nedkjølingseffekt i utvalget.

Funnene viser at de fleste informantene er klar over at de *kan* bli overvåket, ikke bare fra myndigheter og kommersielle aktører, men også fra sine primære relasjoner som venner og familie. Et svært interessant funn er at informantenes bekymring knyttet til de primære relasjonene ofte virker større enn ovenfor andre aktører, og begrepsparet primær- og sekundærovervåking, basert på Christies modell for primær og sekundær kontroll, har derfor blitt etablert. På spørsmål om hvem som *overvåkes*, er den vanligste oppfatning at overvåking er noe som rammer kriminelle eller andre i samfunnet som gjør noe galt. Et skille mellom «oss» og «dem» blir tydelig i informantenes syn, og Garlands teori om «criminology of the other» blir trukket inn for å forklare hvordan informantene i stor grad ser ut til å mene at de som ikke gjør noe galt ikke har noe å skjule. Denne store tiltroen til at overvåking ikke rammer uskyldige, og dermed er både treffsikker og ufeilbarlig, utfordrer Foucaults panoptikon, som bare delvis viser seg å fungere i analysen av informantenes syn på overvåking. David Lyon sitt skille mellom «care» og «control», dette «overvåkingens janusansikt», virker bedre egnet, hvor informantene knytter kontroll-siden av dette ansiktet til myndighetenes overvåking av kriminelle, eller «dem», mens «care», eller «omsorgs»-aspektet knyttes til «oss», ved at vi blir beskyttet via den samme overvåkingen. Noen av informantene klarer å sprengre denne todelingen, og påpeker at myndighetenes overvåking også kan ramme uskyldige, men dette er bare unntaksvis.

Informantenes oppfatninger rundt *hvorfor* internett overvåkes ser dermed også ut til å være tett knyttet til David Lyons skille mellom omsorg og kontroll, og for både myndigheters og kommersielle aktørers overvåking er det omsorgs-aspektet som virker mest fremtredende i

informantenes oppfatninger og opplevelser. Overvåking fra primære aktører, derimot, knyttes oftere opp mot kontroll-aspektet, og dette kan via Goffmans teori forklares som et ønske for informantene om å holde front og back stage separert, en utfordring som blir større jo mer primærovervåking de utsettes for.

Jeg kan konkludere med at en nedkjølingseffekt *er* å spore i mitt materiale, på flere måter. For det første fant jeg spor av denne effekten der jeg i utgangspunktet var forberedt på å lete; minoritetsungdommene i utvalget gav uttrykk for at muslimer overvåkes *mer* enn andre, og de kunne også fortelle at de var påpasselige angående hva de sier om blant annet Islam på telefonen. Her er det definitivt tendenser til en nedkjølingseffekt. For det andre fant jeg noe vi kan kalle en nedkjølingseffekt hos de fleste informantene, men her relatert til primærovervåking, og dette blir derfor noe annerledes. Det diskuteres om dette rett og slett er *nettvett*, som kan tolkes som en slags «sunn nedkjølingseffekt», men det konkluderes med at det ut fra hva informantene forteller også kan finnes en nedkjølingseffekt med negative konsekvenser grunnet primærovervåking.

Dette oppsummerer hovedfunnene i oppgaven. Ungdoms formeninger, oppfatninger og opplevelser av internettovervåking har vært et lite utforsket tema i norsk og internasjonal forskning. Nedkjølingseffekt har derimot fått stor oppmerksomhet i internasjonal forskning, men kanskje ikke like mye i Norge. En nedkjølingseffekt kan føre til at deltakere av samfunnet trekker seg tilbake fra det offentlige ordskiftet, og kan slik være en trussel for både ytringsfrihet og demokrati. Funnene i denne oppgaven tilsier at vi bør være oppmerksomme på en nedkjølingseffekt, særlig blant minoritetsungdom. Et demokrati er avhengig av at alle grupper i samfunnet har like muligheter for å delta, og en nedkjølingseffekt hos en etnisk, ideologisk eller religiøs gruppe vil derfor kunne være svært problematisk. Internasjonal forskning viser at dette er et reelt fenomen, og denne oppgaven illustrerer at Norge ikke nødvendigvis er noe unntak. At minoritetsungdommene i mitt utvalg gir uttrykk for å være «nedkjølt» opplever jeg derfor som det funnet med størst samfunnsrelevans i mitt materiale.

Utover dette er utvidelsen av skillet mellom primær og sekundær kontroll til å også gjelde primær og sekundær *overvåking* et rammeverk jeg tror og håper kan bidra til å forklare hvilke forestillinger, opplevelser og oppfatninger ungdom har av internettovervåking, men også deres forhold til internettbruk generelt, og internetts muligheter og begrensninger i deres hverdag.

I flere tilfeller gjennom arbeidet med disse fokusgruppene har det vært tydelig at det er stor variasjon i informantenes kunnskapsnivå vedrørende temaet for fokusgruppene. Informantenes

alder tatt i betraktning er kanskje ikke dette spesielt overraskende, men samtidig er overvåking av internett noe som, enten vi har rent mel i posen eller ikke, påvirker oss alle, og dessuten vil jeg hevde at dette er et viktig tema i samtalen om hva slags samfunn vi ønsker oss – det handler om prinsipper som er større enn temaene i denne oppgaven. Behovet for elektroniske verktøy i hverdagen, på skolen eller arbeidsplassen er større en noen gang, og gruppen som er representert i mitt utvalg er blant de absolutt mest aktive brukerne av disse. Men hvor kritiske er de? Og hvor kritiske bør de, eller vi, være? Dette er spørsmål som faller utenfor mine problemstillinger, men at utfordringer knyttet til overvåking av internett og hvordan vi forholder oss til dette diskuteres av de fleste som bruker og er avhengige denne teknologien, anser jeg å være av stor viktighet – bare da kan vi alle delta i avgjørelsene om hva som bør skje fremover.

6.1 Videre forskning

Utvalget mitt var ganske begrenset, i form av at alle som deltok i hovedsak var ungdommer i alderen 18-21 år. Denne gruppen bestod igjen av hovedsakelig vellykkede ikke-minoriteter som alle var (eller akkurat hadde vært) aktive elever i videregående skole. Å gjennomføre den samme studien med et annet utvalg, for eksempel med flere minoritetsungdommer, ville vært interessant. Ville et utvalg med en større andel minoritetsungdom gitt annerledes data? Funnene i dette prosjektet kan tyde på dette, spesielt det faktum at deltakerne i denne studien med minoritetsbakgrunn gav uttrykk for at muslimer blir mer overvåket enn andre, samt at dette ut til å være noe som påvirker dem i deres aktivitet på nett og kommunikasjon med andre.

En kvantitativ studie basert på de samme forskningsspørsmålene, gjerne supplert av nok en kvalitativ studie, ville kunne gitt generaliserbare funn, og kunne således bidratt til å vise om forestillinger, oppfatninger og opplevelser fremkommet i dette prosjektet lar seg overføre til populasjonen i stort.

Også et nytt forskningsprosjekt fokusert mer på skillet mellom primær og sekundær overvåking, som går mer i dybden av dette, samt trekker inn Christies andre skille – mellom formell og uformell kontroll i større grad, kunne vært spennende. Dette for å se om dette begrepsparet kan gjøres enda mer nyttig i forståelsen av ungdom, internett og overvåking, og utforske videre den uformelle og/eller primære kontrollen på nett. Et prosjekt knyttet til begrepet

«nedkjølingseffekt», og om dette burde utvides, i sammenheng med primærovervåking, ville også vært svært spennende etter min oppfatning.

Utover dette ville prosjektet vært interessant å gjennomføre på nytt om 2-5 år, i lys av de nye mulighetene myndighetene har fått i forbindelse med overvåking, terror- og kriminalitetsbekjemping, og de eventuelle rettssaker, mediesaker eller lignende som trolig vil dukke opp i kjølvannet av dette, samt nye muligheter myndighetene eventuelt måtte få i årene som kommer. Igjen, gjerne i kombinasjon med en større kvantitativ undersøkelse. Et tilsvarende prosjekt noen år inn i fremtiden vil kunne bidra til å vise mer tydelig om dette er noe norsk ungdom lar seg påvirke av, og om vi etter hvert vil se en tydeligere nedkjølingseffekt blant ungdoms internettbruk enn hva vi ser i dag. Slike funn, som vi ser tendensene av andre steder i verden allerede, burde i så fall tillegges stor betydning for valgene som gjøres fremover.

Antall ord: **40 326**

(+ forside, forord, sammendrag, innholdsfortegnelse, litteraturliste og vedlegg).

Litteratur

- Aakvaag, G. C. 2008. *Moderne sosiologiske teori*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Andersen, K. H. & Haram, O. 2014. Jihadist-terror som ble avverget i siste liten. *TV2*, 25.07.2014.[Online] Tilgjengelig fra: <http://www.tv2.no/a/5839428/> [Hentet 18.01.2016].
- Bauman, Z., Bigo, D., Esteves, P., Guild, E., Jabri, V., Lyon, D. & Walker, R. 2014. After snowden: Rethinking the impact of surveillance. *International Political Sociology*, 8.
- Brown, A. 2015. Lizard Squad: The notorious hacking group who brought down UK government website. *Sunday Express*, 01.09.2015.[Online] Tilgjengelig fra: <http://www.express.co.uk/life-style/science-technology/602157/Lizard-Squad-Hacking-Group-Ddos-Attack-PS4-Xbox-NCA> [Hentet 20.01.2016].
- Bullingham, L. & Vasconcelos, A. C. 2013. 'The presentation of self in the online world': Goffman and the study of online identities. *Journal of Information Science*, 39.
- Byhring, P. 2016. Slik blir politiets nye overvåkingshverdag. *Aftenposten*, 24.05.2016.[Online] Tilgjengelig fra: <http://www.aftenposten.no/norge/Slik-blir-politiets-nye-overvakingshverdag-62329b.html> [Hentet 29.05.2016].
- Christie, N. 1982. *Hvor tett er et samfunn*, 2. rev. utg. Oslo: Universitetsforlaget.
- Christie, N. 2007. Sosial Kontroll. I: FINSTAD, L. & HØIGÅRD, C. (red.) *Kriminologi*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Civita. 2016. Boklansering: Personvern etter Snowden – Privatliv i det digitale samfunn. *Civita.no* [Online]. Tilgjengelig fra: <https://www.civita.no/2016/10/13/boklansering-personvern-etter-snowden-privatliv-i-det-digitale-samfunn> [Hentet 14.10.2016].
- Datatilsynet. (2011, 01.03.2016). *Hva er personvern?* [Online]. Datatilsynet.no: Datatilsynet. Tilgjengelig fra: <https://www.datatilsynet.no/personvern/hva-er-personvern/> [Hentet 28.08.2016].

- Datatilsynet. 2013. *Big Data - personvernprinsipper under press*. Tilgjengelig fra: https://www.datatilsynet.no/globalassets/global/04_planer_rapporter/big-data_web.pdf.
- Datatilsynet. 2014. Personvern - Tilstand og trender. Tilgjengelig fra: https://www.datatilsynet.no/globalassets/global/04_planer_rapporter/persovern_tilstandogtrender_2014.pdf [Hentet 12.04.16].
- Eikeseth, U. 2011. Underholdning på mobilen viktigere enn ringing. NRK, 31.08.2011.[Online] Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/viten/ringing-med-mobil-mindre-viktig-1.7771146> [Hentet 08.09.2016].
- Fangen, K. 2010. *Deltagende observasjon*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Foucault, M. 1977. *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage.
- Foucault, M. 1994. *Overvåkning og straff: det moderne fengselsystemets fremvekst*. Oslo: Gyldendal.
- Garland, D. 2002. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Gera, E. 2013. Can your next-gen console spy on you? *Polygon*, 05.11.2013.[Online] Tilgjengelig fra: <http://www.polygon.com/2013/11/5/5054400/can-your-xbox-one-spy-on-you> [Hentet 14.08.2015].
- Goffman, E. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Anchor Books.
- Greenwald, G. 2013. XKeyscore: NSA tool collects 'nearly everything a user does on the internet'. *The Guardian*, 24.10.2015.[Online] Tilgjengelig fra: <https://www.theguardian.com/world/2013/jul/31/nsa-top-secret-program-online-data> [Hentet 04.11.2015].
- Grunnloven (1814) Kongeriket Norges Grunnlov 17. mai 1814. *Grunnloven §102. Endret ved grunnlovsvedtak 6. mai 2014*.
- Halvorsen, K. 2008. *Å forske på samfunnet. En innføring i samfunnsvitenskapelig metode*.
- Harding, L. 2014. *Snowden-filene: Historien om verdens mest ettersøkte mann*. Oslo: Forlaget Press.
- Helstad, C. H. & Ingjer, S. M. 2016. *Bevåpning av politiet - for sikkerhets skyld?* Master, UiO.
- Hill, K. 2012. Max Schrems: The Austrian Thorn In Facebook's Side. *Forbes*, 19.03.2016.[Online] Tilgjengelig fra: <http://www.forbes.com/sites/kashmirhill/2012/02/07/the-austrian-thorn-in-facebooks-side/#6bddb4496b30> [Hentet 12.04.2016].

- Høydahl, E. (2015, 14.10.2015). *Innvandrere på Oslo-kartet* [Online]. Statistisk Sentralbyrå. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/innvandrere-pa-oslo-kartet> [Hentet 11.01.2016].
- Joh, E. E. 2014. Policing by Numbers: Big Data and the Fourth Amendment.
- Johansen, L. V. 2013. Rettens mikrosociologi. I: HAMMERSLEV, O. & MADSEN, M. R. (red.) *Retsociologi - klassiske og moderne perspektiver*. Hans Reitzels.
- King, H. 2016. Facebook is making more money off you than ever before. *CNN*, 27.01.2016.[Online] Tilgjengelig fra: <http://money.cnn.com/2016/01/27/technology/facebook-earnings/> [Hentet 12.04.2016].
- Kitzinger, J. 1994. The methodology of focus groups: the importance of interaction between research participants. *Sociology of health & illness*, 16.
- Kommunal- Og Moderniseringsdepartementet. (2014, 05.12.2014). *Hva er personvern?* [Online]. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/tema/statlig-forvaltning/personvern/hva-er-personvern/id448290/> [Hentet 01.10.2016].
- Krueger, R. A. & Casey, M. A. 1994. *Focus groups. A practical guide for applied research*. Thousand Oaks: Sage.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. 2009. *Det kvalitative forskningsintervju, 2. utg.*, 2. utg. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Lee, A. & Cook, P. S. 2015. The conditions of exposure and immediacy: Internet surveillance and Generation Y. *Journal of Sociology*, 51.
- Lomell, H. M. 2005. Videoovervåking og Menneskerettigheter. *Nordisk Tidskrift for Menneskerettigheter*, 23. Tilgjengelig fra: https://www.academia.edu/1255576/Videooverv%C3%A5king_og_menneskerettigheter [Hentet 22.09.2016]
- Lüdemann, C. & Schlepper, C. 2011. *Der überwachte Bürger zwischen Apathie und Protest: eine empirische Studie zum Widerstand gegen staatliche Kontrolle*. ISIP.
- Lyon, D. 1994. *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society*. UK: Polity Press.
- Lyon, D. 2001. *Surveillance society: Monitoring everyday life*. McGraw-Hill Education (UK).
- Lyon, D. 2003. *Surveillance after september 11*. Polity.
- Lyon, D. 2006. *Theorizing surveillance: The panopticon and beyond*. UK: Willan Publishing.

- Lyon, D. 2014. Surveillance, snowden, and big data: capacities, consequences, critique. *Big Data & Society*, 1.
- Lyon, D. & Zureik, E. 1996. *Computers, surveillance, and privacy*. U of Minnesota Press.
- Lysne, O., Grytting, T., Jarbekk, E., Lunde, E. & Reusch, C. 2016. *Digitalt grenseforsvar (DGF): Lysne II-utvalget*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/contentassets/ca1f705dbebd48cb9a61889d4cfee6bf/digitalt-grenseforsvar-lysne-ii-utvalget.pdf>.
- Marder, B., Joinson, A., Shankar, A. & Houghton, D. 2016. The extended 'chilling' effect of Facebook: The cold reality of ubiquitous social networking. *Computers in Human Behavior*, 60.
- Marthews, A. & Tucker, C. 2014. Government Surveillance and Internet Search Behavior. *Available at SSRN 2412564*.
- Mathiesen, T. 2013. *Towards a Surveillance Society: The Rise of Surveillance Systems in Europe*. Waterside Press.
- Mathiesen, T. 2015. *Overvåkingsstaten - Europas overvåking av sine borgere - og av andre*, 1 utg.: Novus.
- Mcculloch, J. & Pickering, S. 2009. Pre-Crime and Counter-Terrorism: Imagining Future Crime in the 'War on Terror'. *British Journal of Criminology*, 49. Tilgjengelig fra: <http://bjc.oxfordjournals.org/content/49/5/628.abstract>
- Menneskerettsloven 1950. Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett. *Menneskerettsloven Art. 8. Retten til respekt for privatliv og familieliv*.
- Morgan, D. L. 1997. Focus groups as a qualitative method. I: MORGAN, D. L. (red.) *Focus groups as qualitative research*. 2. utg. Thousand Oaks, Calif.: SAGE Publications.
- Olivarez-Giles, N. 2015. You Can Finally Buy Amazon's Always-Listening Echo Speaker. *The Wall Street Journal Personal Tech News*, 23.06.2015.[Online] Tilgjengelig fra: <http://on.wsj.com/1TJDRC2> [Hentet 14.08.2016].
- Overvåking (07.04.2016). *Store Norske Leksikon*. [online] Tilgjengelig fra <https://snl.no/overv%C3%A5king>. [Hentet 12.05.2016].
- Pen America. 2015. *Global Chilling: The Impact of Mass Surveillance on International Writers*. Tilgjengelig fra: http://www.pen.org/sites/default/files/globalchilling_2015.pdf.
- Penney, J. 2016. Chilling Effects: Online Surveillance and Wikipedia Use. *Berkeley Technology Law Journal*.

- Persen, K. 2014. NSA-overvåking stoppet terror i Europa 26 ganger. *TV2*, 29.05.2014.[Online] Tilgjengelig fra: <http://www.tv2.no/a/5643665/> [Hentet 18.01.2016].
- Richards, N. M. & King, J. H. 2014. Big Data and the Future for Privacy. *Available at SSRN 2512069*.
- Rusbridger, A., Gibson, J. & Macaskill, E. 2015. Edward Snowden: NSA reform in the US is only the beginning. *The Guardian*, 22.05.2015.[Online] Tilgjengelig fra: <https://www.theguardian.com/us-news/2015/may/22/edward-snowden-nsa-reform> [Hentet 11.04.2016].
- Saetnan, A. R., Dahl, J. Y. & Lomell, H. M. 2004. Views from under surveillance: Public opinion in a closely watched area in Oslo. *Urbaneye Project*. Tilgjengelig fra: http://www.urbaneye.net/results/ue_wp12.pdf [Hentet 02.10.2016]
- Schauer, F. 1978. Fear, Risk and the First Amendment: Unraveling the Chilling Effect. *Bul Rev.*, 58.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D. & Losito, B. 2010. *ICCS 2009 International Report. Civic knowledge, attitudes, and engagement among lower-secondary school students in 38 countries*. Tilgjengelig fra: http://www.iea.nl/fileadmin/user_upload/Publications/Electronic_versions/ICCS_2009_International_Report.pdf.
- Sidhu, D. S. 2007. The chilling effect of government surveillance programs on the use of the internet by Muslim-Americans. *University of Maryland Law Journal of Race, Religion, Gender and Class*, 7.
- Smith, M., Szongott, C., Henne, B. & Von Voigt, G. Big data privacy issues in public social media. 2012 6th IEEE International Conference on Digital Ecosystems and Technologies (DEST), 2012. IEEE, 1-6.
- Stoycheff, E. 2016. Under Surveillance: Examining Facebook's Spiral of Silence Effects in the Wake of NSA Internet Monitoring. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 1-16.
- Svendsen, C. 2014. PST vil samle stordata. *NRK.no*, 22.08.2014.[Online] Tilgjengelig fra: <https://www.nrk.no/norge/pst-vil-samle-stordata-1.11890927> [Hentet 19.09.2015].
- Tene, O. & Polonetsky, J. 2012. Big data for all: Privacy and user control in the age of analytics. *Nw. J. Tech. & Intell. Prop.*, 11.
- Thorvaldsen, L. 2013. I 2005 var han på overvåkningskurs hos FBI. Nå nektes John Christian Elden visum til USA. *Dagbladet*, 12.01.2016.[Online] Tilgjengelig fra: <http://www.dagbladet.no/2013/06/11/nyheter/innenriks/overvakning/usa/27658066/> [Hentet 13.04.2016].

- Ugelvik, T. 2013. Michel Foucault: juridiske magtformer og det juridiske subjekt. I:
HAMMERSLEV, O. & MADSEN, M. R. (red.) *Retssociologi - klassiske og moderne
perspektiver*. Hans Reitzels.
- Wibeck, V. 2010. Fokusgrupper: om fokuserede gruppintervjuer som undersøkingsmetode.
- Zappalà, G. 2015. Killing by metadata: Europe and the surveillance-targeted killing nexus. *Global
Affairs*, 1.
- Øvergård, T. 2012. The retention of communication data and fundamental human rights. With
lessons from the United Kingdom and Norway.

Vedlegg

Vedlegg 1: Intervjuguide

Intervjuguide

«Norske ungdommers tanker om overvåking»

Aller først: Samtykke!

Med utgangspunkt i NSDs veiledninger vil jeg ta en grundig gjennomgang av hva det innebærer å delta i fokusgruppen, samt at alle deltakerne anonymiseres, opptak vil bli destruert, etc.

Alle deltakerne kan når som helst velge å trekke seg fra undersøkelsen.

Jeg vil åpne fokusgruppene med litt løs, uformell prat, i håp om at dette får det hele til å bli litt mer naturlig og avslappet. Videre vil jeg følge opp med litt rask informasjon om temaet for prosjektet o.l., samt informere om at dette er anonymt og at jeg har taushetsplikt. Deretter tenker jeg å åpne for spørsmål fra deltakerne for å sørge for at ingenting er uoppklart, før jeg snakker raskt om at jeg kommer til å ta opptak av samtalen, og til slutt starte selve opptaket.

- Kan vi ta en runde hvor dere raskt forteller hva dere heter?
  - Og bakgrunnen deres? (hvor kommer de fra, minoritet/ikkeminoritet++)
  - Ev. er dere og/eller foreldrene deres født i Norge?
    - Hvis nei, hvor lenge har dere bodd her?

- Når dere bruker internett, hva bruker dere det til (mest)?
  - (Nyheter? Sosiale medier? Chat? Spill? Debatt?)
- Hvilken enhet bruker dere internett (mest) på?
  - Mobil, PC, nettbrett?
- Hvor mye tid (ca) bruker dere på internett hver dag?
- Har dere noen eksempler på situasjoner der dere bruker Internett til ting dere føler er av privat eller personlig karakter?
  - (Chat? Nettbank? Andre ting?)
- Er det noen som begrenser eller følger med på nettbruken deres hjemme? (f.eks. Foreldre som begrenser WiFi-nettet, filtre mot uønsket internettbruk, etc.?)
- Hvis jeg sier "internettovervåking", hva er det første dere tenker på?
  - ...
  - Hvem tror dere følger med på (eller overvåker) internett (på de stedene dere besøker)? (Staten? Politiet? Skolen? Private selskaper? Foreldre?)
- Hva (tror dere) er hovedårsaken til at internett overvåkes?
  - (Sikkerhet? Anti-terror? Opphavsrettigheter? Business? Kontroll?)
- Hvilke former for internettaktivitet tror dere blir fulgt med på?
- Har dere vært i situasjoner der dere har tenkt på at det dere driver med kanskje blir overvåket? Hva? Hvorfor? Hvorfor ikke?
- Har dere hørt om andre med sånne erfaringer?
- Hvilke metoder tror du de som overvåker internett bruker? (lagring, informasjonskapsler, nøkkelord, filtre, analyse?)
- Har dere noensinne følt dere overvåket når dere surfer på nettet?
  - Av hvem?

- På hva slags nettsider?
- Hvorfor fikk du/dere denne følelsen?

- Hvem tror dere overvåkes?
- Kriminelle? Ungdommer? Terrorister? Alle?

- Når dere surfer på internett, tenker dere over at dere kan bli fulgt med på?
- Hvis ja: Gjør dere noe med det? -- Isåfall: Hvordan?
  - Tekniske løsninger? (Proxy/VPN e.l.?)
  - "Selvkontroll"? (Unngår visse sider etc.?)
    - Hvis nei: Hvorfor ikke?
- Hvis nei: Hypotetisk: Hvis dere hadde fått håndfaste beviser på at dere blir fulgt med på (at f.eks. loggen deres lagres) hadde dere oppført dere annerledes på internett?

- Andre former for overvåking? Foreldre, venner, skoler, private selskaper etc.? (Google, Facebook+++, personlig rettet reklame, etc.)
  - Hvordan?
  - Konsekvenser?

- Er det noe annet dere forventet å bli spurt om som jeg ikke tok opp?
- Andre viktige ting som burde være med når vi snakker om dette temaet?

PÅSTANDER til diskusjon

"Jeg vil komme med noen påstander som det er meningen at dere kan diskutere litt. (ikke alle er nødvendigvis sanne etc.)

- Stater som bl.a. USA og Storbritannia lagrer mer eller mindre all internett- og telefontrafikk.
- At selskaper eller stater samler inn informasjon om meg når jeg bruker internett og telefon påvirker ikke mitt privatliv eller hva jeg skriver og gjør på nett.
- Selskaper som Facebook og Google analyserer data om sine brukere og selger det til f.eks. reklameselskaper.

- Overvåking av internett og telefoner gjør meg tryggere.
- Denne mengden informasjon om mennesker kan være problematisk i feil hender.

Vedlegg 1 slutt

Vedlegg 2: Informasjonsskriv/samtykke

Informasjon og samtykke

Tittel på prosjektet:

«Norske ungdommers tanker om overvåking»

Note to self: Dette skal gjøres muntlig!

For å ikke gi informantene noen ideer om nøyaktig *hva* jeg leter etter, bør jeg være noe tilbakeholden rundt å snakke om nedkjølingseffekt etc., siden dette kanskje får informantene til å svare ting de «tror jeg vil høre». Prøv å gjennomfør dette på et «need to know»-grunnlag, men informer om hva det innebærer å delta i prosjektet!

Bakgrunn og formål

Internettovervåking er et tema vi stadig leser og hører om i nyhetene. Edward Snowdens avsløringer av massiv og hemmeligholdt overvåking av så godt som all internett- og telefontrafikk skapte debatt verden over.

Forskning, blant annet fra USA har vist at stadig flere av oss blir tilbakeholdne i å besøke visse nettsteder eller uttale seg i offentlige fora om sine overbevisninger eller holdninger hva gjelder deres politiske, ideologiske, religiøse eller andre oppfatninger og holdninger, grunnet vissheten om at man kan bli overvåket. Dette kalles en «nedkjølingseffekt» eller «chilling effect». Dette er bakgrunnen for mitt forskningsprosjekt.

Formålet er å finne ut hvilke forestillinger, opplevelser og oppfatninger norske ungdommer har om all den nye informasjonen om internettovervåking og innsamling av data, og om det finnes noen tegn til en slik nedkjølingseffekt på internettb Bruken til denne gruppen. De fleste vet nå at massiv innsamling av data eksisterer, men påvirker dette oss og internettvanene våre?

Hva innebærer deltakelse i studien?

Deltakelse i denne studien innebærer å delta i såkalte fokusgruppe-intervjuer (intervjuer hvor en gruppe deltakere snakker åpent sammen om gitte temaer, med prosjektleder (masterstudent) tilstede). Det vil ikke bli samlet inn data om deltakerne fra andre registre (slik som elevmapper eller lignende). Tema i intervjuene vil i hovedsak dreie seg rundt internettvaner og tanker om overvåking av internettt- og telefonbruk. Alle deltakerne vil være anonyme.

Hva skjer med informasjonen om deg?

- Alle personopplysninger vil bli behandlet konfidensielt. Bare masterstudenten og veileder vil ha tilgang til personopplysninger.
- Deltakere anonymiseres og vil ikke være gjenkjennelige i en eventuell publikasjon.
- Personopplysninger og opptak fra intervjuer vil lagres med passordbeskyttet tilgang, og passord vil oppbevares separat fra innsamlet/lagret materiale.
- All informasjon som kan identifisere deltakere i intervjuene vil bli destruert etter at prosjektet er ferdigstilt.

Prosjektet skal etter planen avsluttes innen desember 2016. Alt datamateriale anonymiseres og/eller destrueres ved prosjektslutt.

Frivillig deltakelse

Det er frivillig å delta i studien, og du kan når som helst trekke ditt samtykke uten å oppgi noen grunn. Dersom du trekker deg, vil alle opplysninger om deg bli anonymisert. Deltakelse i prosjektet, eller å trekke seg fra prosjektet, vil ikke ha noen innvirkning på din (skole)hverdag.

Dersom du ønsker å delta eller har spørsmål til studien, ta kontakt med prosjektleder Henrik Ekholdt på telefon <telefonnummer> eller e-post <epost>. Det er også mulig å kontakte studentens veileder, Heidi Mork Lomell, på telefon <telefonnummer> eller e-post <epost>.

Studien er meldt til Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS.

Vedlegg 2 slutt

NB! Samtykkeskjema ble kun brukt som en veiledning for studenten. Denne informasjonen, og selve samtykket, ble gitt muntlig.